

ERATORPENA LARRAMENDIREN HIZTEGIAN (I): ERATORBIDEEN ANALISIA

Blanca Urgell
(JUMI, UPV/EHU)

Abstract

My main objective in this paper is to present the conclusions drawn from the study of morphological derivation in Larramendi's Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latin (1745), based in a suffix-by-suffix analysis of the partial corpus employed (namely, Basque words beginning with (H)A) that will be published as the second part of the present work (Urgell 2004b).

This work is a part of a larger research developed in my Ph.D. thesis (Urgell 2000a) on the Basque words compiled in the Diccionario Trilingüe, a dictionary famous because of its innovative side (i.e. a lot of neologisms, sometimes made in an odd, unknown or indecipherable way), but which remained unanalyzed until now. My approach focused on both searching Larramendi's sources and revealing his methods of word-formation, with the aim of identifying as far as possible those which belong to tradition, and those which are really uncommon or new.

As for derivation, I use Azkarate's classification (1991) and her model of analysis. Thus, I analyze the distribution and selection of suffix allomorphs, the base forms of the derivatives and the meaning they acquire, the phonetic changes produced by derivation and the derivational chains attested. On this basis, the productivity or fossilization of all these factors is evaluated, and the role of derivation in Larramendi's dictionary is considered.

This research reveals many aspects of the words collected in it, and also of Larramendi as a dictionary-maker and as a neologist, most of them completely unknown; it also makes advances in the understanding of the theoretical assumptions and analogical patterns which his innovations are based on.

Aurkezpena*

Lan honetan Larramendiren *Hiztegi Hirukoitz*-eko (hemendik aurrera *HH*) eratorbideak aztertuz atera ditugun ondorio nagusiak aurkeztu nahi ditugu. Hemen

---

* Lan hau gure tesiaren (Urgell 2000a) atal baten argitalpen gaurkotu eta zuzendua da. Honetarako, Hezkuntza eta Zientzia Ministerioak finantzaturako eta Joseba A. Lakarrak zuzendutako "Fundamentos para unos *Monumenta linguae vasconum*: historia, crítica y edición de textos vascos (II)" (HUM2005-08047) ikerketa proiektuaren laguntza izan dugu. Testua zuzentzen lagundu didan Ricardo Gómezi bihoakio hemendik nire esker ona.

esaten denaren oinarrian dagoen azterketa bera, atzizkiz atzizkikoa alegia, artikulua honen bigarren partean doa (Urgell 2004b).

Azterketa gauzatzeko, Azkaratek (1991) burututako euskal atzizkien sailkapena eta berak irakatsitako azterbideak baliatu ditugu, *HH*-eko berezitasunei zertxobait egokituta bada ere.¹

Atalka egindako azterketa horrek agerian jarri ditu *HH*-an bildutako euskal lexi-koari buruzko eta, bereziki, hiztegitik gisa eta hitzberrigile gisa Larramendik izan zuen jokabideari buruzko hamaika xehetasun, gehienak zeharo ezezagunak; haien artean esanguratsuenak hautaturik, *HH*-ko eratorbidearen ezaugarri orokorrak —bertako eratorriak ulertzeko erdietsi ditugun giltzak— batzen ahalegindu gara hurrengo orrietan, honako atalotan banatuta: Atari gisa, eratorbidea kokatuko dugu Larramendiren egitasmoaren eta *HH*-aren ekarri lexikoaren testuinguruan, eta gure egitekoa mugatuko (§ 1). Ondoren, puntu hauek zein bere aldetik jorratuko ditugu: *HH*-ko eratorbidearen aberastasuna (§ 2); emankor diren atzizkiak eta ez direnak (§ 3), alomorfoen etorkia eta banaketa (§ 4), oinarrien kategorian (§ 5) eta eratorrien adieran (§ 6) dauden berezitasunak; hots-aldaketak (§ 7) eta atzizki-kateak (§ 8). Ondorio orokorrak ere bilduko ditugu (§ 9).

1. Eratorbidea testuinguruan

1.1. Eratorbidea Larramendiren egitasmoaren barruan

Ezertan hasi aurretik, konpli da gure azterketa non kokatzen den zehaztea, gaiak merezi baino laburrago bada ere.² Ezaguna denez, aspaldixko Lakarrak (1985, etab.) —eta beraren ildotik hainbat adituk, hala nola Mitxelenak berak (1983a, 1983b, 1984), Sarasolak (1986), eta bestek— Larramendiren irudia berraztertu eta frogatuta utzi zuen honen lanak euskara kultur hizkuntza gisa bultzatzeko egitasmo sendo bat duela oinarrian, eta halaxe ulertu eta onartu zutela nor zirenek Lehen Euskara Moderno guztian zehar (1745-1891).³

Egitasmo haren barruan, *Hirukoitza* euskaldun letradunei kulturgintzan euskaraz jardun ahal izateko lanabes lexikorik eskaintzeko burutan atera zen lehen saioa da.⁴ Honetan Larramendik goia jo nahi izan zuen, gaztelaniak artean zuen hiztegirik larriena —eta onena ere, alde handiz— eredu hartuta, Espainiako Akademiaren

¹ Adibideak, *HH*-ko sarrerek nahita kopiatzen ditugunean izan ezik, gaurko grafian emanak dira, irakurlearen gogoia morfologiaren bestelako kontuetan ez galarazteko. Grafia nola ulertu dugun jakin nahi izanez gero, ik. Urgell (2001).

² Larramendiri buruzko bibliografia asko ugalduta da 1985az gero, eta gehiena, handik edo hementik, oso gomendagarria da. Hurrengo lerroetan beharrena baino ez dut emango, baina aipatutako lanetan interesa duenak aurkituko du bestetako aski erreferentzia.

³ Euskararen historiaren periodizazioaz den bezainbatean, Lakarraren oinarrizko lanari (1997: 511-517) nagokio beti.

⁴ Gogoratu lapurtera klasikoari lotutako hainbat saio egon zirela, baina denek ere huts egin zutela: Etxeberri Ziburukoa, Bidegarai, Pouvreau, Etxeberri Sarakoa eta Urte, hurrenez hurren, hiztegitintzan aritu ziren, euren lanak argitaratzeko biderik aurkitu gabe. Edonola ere, Lapurdi aldean egoera bestelakoa izaki, saio guztiak ez dira tiau berekoak: batzuek jadanik lortutakoa (landutako lexikoa) denen eskura jartzea dukete helburu (honetaz, eta batez ere alde honetatik ezezagunago den Bidegararen lanaren interpretazioaz, ik. Urgell 2002c).

Diccionario de Autoridades (1726-1739), bertan bildutako erdal hitzetarako euskal ordainak bilatu nahian. Honetan deus gutxi bereizten da Elhuyarrek (1996) edo Sarasolak (2005) euren gaztelania-euskara hiztegi handietan egin dutenetik, esate baterako; hots, Zgusta-k (1989) “standard-creating dictionary” izena eman zion hiztegi motaren barruan sartzekoa dugu *HH*, estandar idatzi bat sortzeko asmoz egindakoa baita, izan ere.

1.2. Euskararen lexikoa nola berriztatu

Irizpide lexikoetan ere deus gutxi bereizten da bi hiztegi berri horietatik, aldeak alde eta garaiak garai, Bigarren Euskara Modernoan (1891-1968) nagusituko zen garbizalekeriarekin zerikusi gutxi duen bitartean. Ezaguna da, izan ere, zein zen Larramendiren jarrera euskararen lexikoari buruz (ik. Lakarra 1985 eta Urgell 2004a, besteak beste): mailegutza eta sorkuntzaren artean erdibidea bilatu nahi zuen,⁵ hots, maileguak onartu beharrekoak direnean, baina ahal den gehiena hizkuntzaren sormena sustatzea lehenetsirik,⁶ euskalki batekoak edo besteakoak bakarrik izan arren noizbait euskaldun guztion ondarekoak izan ziren hitzak berreskuratzea ahantzi gabe.⁷

Zehazkiago, euskal erroetatik ordainik izan dezaketen maileguak, lehen nean beharrezkotzat jo arren,⁸ gutxika-gutxika baztertzearen alde zegoen, euskara noizbait

⁵ Hauxe da pasarte esplizitua, Lakarrak (1985: 38) egoki hautatua: “Pero ni tanto ni tampoco para nuestro vascuence. Ni tanto como los ingleses, pues eso es hacer poco aprecio de su lengua y abrir camino al olvido de las voces propias; ni tan poco como los franceses, porque eso es tener cautivo el entendimiento, que por penuria de voces desvirtúa cien pensamientos brillantes. Se debe guardar el medio que hemos propuesto” (*Corografía* 294).

⁶ “Aora está en otra disposición el bascuence, y en punto para hablarse en qualquiera ciencia y facultad: y es la ocasión de buscar voces oportunas, que hasta agora no ha tenido, o tomándolas de otras lenguas, o inventándolas, o formándolas de sus fecundas raíces, según lo que dice Cicerón. En tiempo de este príncipe de la elocuencia se puso el latín en el mismo estado; no tenía antes voces facultativas, y era pobre: tenía entonces derecho y necesidad de buscarlas, fuessen ajenas, fuessen propias. Inventó algunas Cicerón, y otros; pero aterrados del trabajo, se valieron de las voces griegas, y dexaron el latín en su pobreza nativa. No quiero que al bascuence suceda esta desgracia; y pues en lo demás es una lengua de tanta armonía y belleza, y se presenta ocasión oportuna, quiero hacerla rica, no de voces ajenas, sino de las suyas propias, sin dexarme vencer del trabajo ímprobo que me espera” (1745: xiviii).

⁷ Hainbat pasartetan aipatzen du lexiko zaharraren sakabanatzea (cf. 1745: xii eta lii); ekar dezagun bakar bat: “El bascuence está derramado y esparcido en las provincias arriba nombradas. No hablo del alma del bascuence (...). Hablo del cuerpo, que informa esta alma, que es la multitud de voces bascongadas. No todas están en Guipúzcoa, no todas en Bizcaya, &c. una parte está en Bizcaya, otra en Guipúzcoa, otra en Navarra, otra en Labort, otra en Alaba. Faltan al guipuzcoano voces para explicar muchos objetos, y por esso se vale del castellano, que tiene más a mano” (*ib.* xlv). Denetik erabiltzearen aldeko aipua oso ezaguna da: “Ongui eguin dezú, Nafarroaco hitzen bátzuec ecartzea, egóquiac dirá-nean eta besteric eztá-nean: Cerren lembician ta batbatetán aditzen ezpadirá, aurqui aditúco dira, ta guéyenac, dagóaneco, aditzen ere badirá: ta ala eusquerá bidé batéz edértzen ta ugaritzen da” (Mendibururi egindako gutuna, 1747, in *Autobiografía* 279-280).

⁸ “Eusquerari erachi záizca gatelaniatic, latiñetic edó beste hitzcúndeetatic hitz ascó; baña adituáz ta oituáz, eusqueracoac bézaiñ ongui aditzen diranac, eta óyec utzi bear ezititúgu: Ta bearbada noiz edo berriz obéco da onelácoac usátzea, eusqueracoac bañó: batezere eliz-gauzetan ta guré árimen salvacióari dagoztén eguicarietan” (Mendibururi gutuna, 1747, *Autobiografía* 279).

erdararen morrontzatik ateratzearen.⁹ Ildo beretik, hitzberrigintzan ez zuen mugarik ikusten, euskararen legeek zilegi egiten dutenaz —eta euskaldunek nahi edo behar dutenaz— besterik. Bazekien ez zela (hasieran) erraza izango, baina ez zuen prezarik: “...importa poco que no se entiendan al principio, porque con el tiempo y la repetición se entenderán fácilmente” (Larramendi 1745: xlix).¹⁰ Eta asaldatzen zen edozein erdalkeria euskarazko hitz berri ulerterrazaren aurrean nahiago zutenen aurka, bai eta bere burua epaile bihurtzen zutenen aurka ere, Axular irakurtzeko gauza izan ez, euskal gramatikaz ezer jakin ez eta, jakina, euskara plazara jalgiarazteko asmorik ere agertu ez arren: “... pero es desgracia de esta lengua, que aun los ignorantes piensan tener derecho a criticarla” (*ib.* xlvi).

1.3. Hiztegia nola bildu

Larramendiren hitzberrigintza euskararen formazko aberastasunean oinarritzen da, hau da, euskal erroen berezko emankortasunean eta jatorrizko arauen egokitasunean datzan aberastasunean (Lakarra 1993, etab.).¹¹ Formazko aberastasuna euskal gramatika aztertzean aurkitu zuen, garai berean egiteko beretsutan ibilitako hainbatetik aurkitu bezalaxe,¹² eta haietako askok bezalaxe bere hizkuntzaren apologian erabili ez ezik,¹³ hura hornitzeko eta eguneratzeko ere baliatu zuen. Larramendiren hitzberrigintza, beraz, ez da erdi txantxetako, ez erdaldunak atzipetzeko edo euskararen etsaiak isilarazteko ahalegin hutsa —inoiz esan izan denez—, ez eta arbitrarioa ere: aitzitik, lan erraldoi baten fruitua da, eta asmo are erraldoiago baten ondorioa.

Zilegi bekit Larramendiren jokabidearen disezio moduko bat egitea, funtsean betebeharrak eta ondorio ezberdinak izan zituzten ekintzak —nahitaez batera edo bateratsu funtzionatu arren— errazago aurkeztu eta aurrerantzean lan-hipotesi modura erabili ahal izateko. Hala bada, Larramendiren lana hiru alditan banatuko

⁹ “Lájatucu ditugu erbésteco hitz horiec, nai badegú, gure eusquérenac piscabana usatuáz ta erabiliáz, escúcoi ta jaquiñac eguingo diradénean” (Mendibururi gutuna, 1747, *Autobiografía* 279).

¹⁰ Erritmo lasai bera ezarri nahi zuen beste euskalkietako hitzak orokortzeko. Horixe esan zion Mendibururi Nafarroako hitzei buruz, goraxeago aipatu bezala: “Ceren lembician, ta batbatetán aditzen epadirá, aurqui aditúco dira (...)” (Mendibururi gutuna, 1747, *Autobiografía* 280).

¹¹ Aberastasun honi hizkuntza batzuek halabeharrez bildu duten materiako aberastasun erantsia (hitz ugaritasunean datzana) kontrajartzen zaio, eta esan gabe doa zeini ematen dion lehenetsuna, hizkuntza landuek hitz ugaritasunaz harrotu ohi diren arren. “Es en dos maneras la riqueza de las Lenguas, y quiero explicarme con términos de Escuela: una es la riqueza formal, y *per se*; otra es material, y *per accidens*. La riqueza formal consiste en la variedad de preceptos, en la seguridad de las reglas, en la hermosura y armonía de la Syntaxis, y en otros atributos que son efectos de la idea, de la inventiva, de la comprensión del Inventor de las Lenguas. (...). La riqueza material y *per accidens* de una Lengua, consiste en la multitud de vocablos sueltos, sean synónimos o no lo sean” (Larramendi 1728: 117-119; 1745: ix-x).

¹² Lakarra (1993, 1994b eta 1995) batez ere Schottelius-en kasuan oinarritu da (cf. Seiffert 1990 eta Jones 1991), baina Euskal Herrian Larramendik ez eze, Pouvreaux eta Urtek ere (neurri apalago baita Harrietek ere) antzera jokatu zutela frogaturik.

¹³ *De la Antigüedad*-eko atal zenbaiten izenburuak aski izango dira: “El bascuenze es lengua más perfecta en la propiedad de sus voces”, “El bascuenze es lengua de más concierto en sus reglas que otras muchas” eta “El bascuenze es lengua más rica y copiosa que otras muchas” (Larramendi 1728: 92, 104 eta 117); atal berak *HH*-an (1745: ii, v eta ix), salbu eta bigarrena, bertsio berrian “El bascuence es lengua de más concierto y consecuencia que otras muchas” izena baitarama, beste ukitu batzuen artean.

dugu —bilketa, analisia eta hitz sorkuntza— (Urgell 2000a, 2002a eta 2004a),¹⁴ nahiz beldur garen unean uneko erabakiak hartu ohi zituela, eta maiz erabateko sistematikotasunez baino, senez eta intuizioz jokatzera lerratuxeagoa zela.

Bilketari dagokionez, *HH*-ko hitzen azterketaren bitartez frogatu dugu —berak hitzaurrean esana bermatuz, bidenabar— euskal liburu eta hiztegiak ez ezik,¹⁵ eskura zituen bestelako iturriak ere oro ustiatu zituela, hala nola euskarari edo Euskal Herriari buruz mintzo diren erdal liburuak (apologiak, historiografi lanak, etab.), erdal hitzen euskal etimologiak, bai eta onomastika ere; azken bi hauek, eguneroko hizkuntzan ahantzitako antzinako hitz eta formen bila, dudarik gabe. Honezaz gainera, zekien euskara —edota entzuten zuena— handik eta hemendik osatzearren, euskal herrietan berariaz galdeketak eginez ere ibilia dugu, artean batere ohikoa ez zen bezala, ez hemen, eta ez inon.¹⁶

Bildutakoa analizatuz, euskararen formazko aberastasuna zertan datzan ikusi eta ikasi zuen; zehatzago, guri dagokigunez, zein diren euskarak hitzak eratzeko dauzkan baliabideak.¹⁷ Berehala ikusiko dugu alde honetatik lan handia egin zuela, gramatikari ageri dena baino askoz sakonagoa, eta maiz halako zertzeladak igartzeko begi zorrotzak izan zituela.

Hitzberrigintzan ez zuen besterik egin nahi, bada, ezpada euskara zeregin garaigoetan landu ezagatik eta euskaldunen axolagabekeriagatik sortutako zorigaitzoko hutsune horiek Jainkoak sortu zuenean eman zizkion dohainetara joz osatu, berezko edo jatorrizko aberastasunera joz, alegia; egungo hitzetan esanda, hortaz, gure hizkuntzak betidanik izan dituen sorbideak behar adina emankor bihurtuz.¹⁸ Beraz,

¹⁴ Hemendik aurrera egingo ditugun baieztapenak, besterik ez adieraztera, hiru lanotan frogatu edo argituta aurkituko ditu irakurleak.

¹⁵ Halakoen zerrenda zehaztuta utzi zigun: “De los libros en bascuence” eta “Del Nuevo Testamento en bascuence” (Larramendi 1745: xxxiv-xxxvi eta xxxvi-xxxviii; cf. Urgell 2005).

¹⁶ Pasarte oso luzea eta oso interesgarria da (Larramendi 1745: lii-liiii). R. M. Pagolak (1992) erakutsi bezala, Larramendiren landa-lanaren deskribapen hau ohiz kanpokoa da garai haietan, eta lana bera oso goiztiarra, zeren eta XVIII. mendean ahozko hizkuntzaren datuak bildu eta aztertzeko zaletasuna biziki hedatu bazen ere, izenik handienak mendearen azken aldekoak baitira. Swiggers-ek (1990) iradoki du XVIII. mendean hizkuntz ukipeneko eremuak hizkuntz ideien mintegi bereziki emankorrak izan zirela; badirudi hizkuntza gutxitua izateak ere izan zuela halako ondorenik, zeren eta baliabide eskasiak bestetan axaetik baino ukitzen ez diren gaiak sakonago —beste era batera, edonola ere— aztertzeko zio nahikoa ematen baitute.

¹⁷ Bere eredia literaturaren gainean eraikitako hiztegia zen, baina berehala ohartu zen lana erraldoia zela, eta are “eramangaitza”, ez hiztegitzinta tradizioz, ez ia libururik ez zuen eta eskolan erabiltzen ere ez zen hizkuntza batean. “Para salir con ese intento, lo segundo a que me dediqué fue a aprender el bascuence...” (1745: lii). Ideia honetan bat dator, esate baterako, Schottelius alemanarekin (Seiffert 1990), eta ideia horren lehen fruitua gramatika izango da, non berariaz hiztegrako uzten duen “izenen eraketa” deritzana eta antzerako gaiak: “Dexo algunos otros modos de formación en los nombres verbales, que se darán en el diccionario: pues para el fin de que conozcan todos qué regular y oportunamente forma sus derivados el bascuence, bastan estos” (1729: 268). Halere, “aprender el bascuence” hori era anekdotiko eta murriztean ulertu izan da, hizkuntza galdu eta berreskuratu behar izan zuelakoan (Altuna 1992).

¹⁸ Nabaria da, bidenabar, euskara denboraz kanpoko izakitzat hartzen zuela, hots, haren legeak betierekoak bailiran jokatzen zuela. Pasarterik argiena, hauxe: “...antes universal y estendidísima por toda España, después más ceñida, y últimamente reducida al Sagrado destes montes, en que logra una vida y salud robusta, nada expuesta a la caducidad de las demás Lenguas. (...) encastillada entre estas rocas, a pesar del tiempo y sus estragos, ha sabido mantener su alma y cuerpo vivientes en un estado tan vigo-

analisitik eratorri zituen osagaiak (erroak eta atzizkiak) eta arauak (elkarbide morfolo- giko eta fonetikoak) sorkuntzaren mesedetan ipini zituen. Horregatik, hain zuzen, etsita zegoen egin zituen hitz berriak egiazki euskararentzat ez direla “berriak”, eus- kaldunarentzat bakarrik baizik, berezko legeen arabera moldatuak baitira, bertan an- tzemandako erro eta atzizkien gainean.¹⁹ Beste hariko ezpala da, ordea, legeok eta osagaiok zuzen asmatu zituenentz, geroago aztertuko dugunez.

Hona hemen hitzak eratzeko bere jarraibidea —erabat kratilozalea, agerian denez—:

...me ciño a las condiciones rigurosas a que según Platón va ligada esta licencia [hitz berriak egitea]; porque busco voces simples oportunas que explican sus obje- tos simplemente, o compuestas, que declaran su naturaleza y propiedades, y passo luego a formar los nombres facultativos, que explican naturalmente sus ob- jetos, en el sentido del mismo Platón (1745: L).

1.4. Tradizioa eta berrikuntza *HH*-ko eratorpenean

Lan hau Mitxelena maisuaren honako esan honetatik sortua da, funtsean: “...ez da erraz jakiten [*HH*-ko] euskal hitz direlako horietan zer den entzuna edo irakurria eta zer den aldatua edo burutik burura asmatua” (Mitxelena 1961: 364, B.U.-k ba- tuaz ipinita). Ez dela erraza zioen, bada, baina berak ondotxo zekien halako gaitzak sendabelar bakarra duela: filologi lana, alegia.

Hori buruan izanik, bere garaian (cf. Urgell 2000a) *HH*-ko lexikoaren erakus- garri bat aztertu genuen, handia hitz kopuruan, baina txikia hiztegiaren handian —(H)A-z hasitako euskal hitz guztiak (4.867 lema guztira, hiztegiaren %10etik go- raxeago)—,²⁰ Larramendiren baliabideen berri ahalik eta zehatzena lortzeko asmoz, bai iturrirei, baita sorbideei ere dagokienez. Esan gabe doa ez ditugula *HH*-ko kora- pilo guztiak askatu, ezta hurrik eman ere, baina gutxienez espero dugu Mitxelenak zailtzat jotzen zuena ezinezkoa bederen ez dela erakustea. Premiazkoa litzateke al- derdi gehiagotatik heltze alor honi, *HH* erraldoi eta ñabarraren pareko lekukotasun zahar gutxi baititugu.²¹

Eratorpenaren sailean, gure helburua Larramendiren hitz eraketaren ezaugarriak identifikatzea izan da, tradizioetik datorrena berrikuntzari zor zaionetik bereiztearren eta, bide batez, euskal atzizkien historian zenbait bidarri ipintzearren.

---

roso y fuerte, que va a remozarse y aspira a la immortalidad” (1745: xxxiii). Ideia hau nagusi izan da az- terketa diakronikoa gurean sartzen hasi den arte, eta egun ere jaun eta jabe dabil non-nahi, baita hone- taz gehixeago jakin beharko luketen hainbat (bestetako) aditurenean ere.

¹⁹ “Son nuevas, pero no *ad placitum*, ni a mi solo placer y regalado gusto, sino naturalísimas al sig- nificado de las voces simples de que se componen, cuya análisis está descubriendo su oportunidad. Son nuevas, no para el Bascuence, sino para el Bascongado, que no ha querido, o no ha podido descubrir, ni registrar los tesoros que encierra su fecundísima Lengua” (Larramendi 1745: xlix).

²⁰ Lagina euskaratik abiatuta hautatu genuen, hiztegi osokoa izan zedin: gogoan har bedi gaztela- nia-euskara norabidean eraturako hiztegia dela.

²¹ Begien bistakoa izan beharko litzateke erlijio liburuen aldean *HH*-k duen lexiko ñabarragoa jaso- tzeko aukera. Esaterako, adibideetan gure idazleek kanpoko eredueta jo ohi zutenez, maiz lehoiak eta elefanteak aisago aipatzen dituzte, Euskal Herriko animaliak baino. Honegatik, hainbatan lehen leku- kotasuna *HH*-n dugu: *errosela* “besugo”, *igaraba* eta *ubagarea* “nutria”, *erbiñudea*, *pirotxa* eta *ogigaztaia* “comadreja”, *untxia* “conejo”, *kakalardo* eta *karamarroa* “escarabajo”, etab. etab.

Erakargarri bezain labaina da gure lanbidea, hainbat arrazoigatik, eta komeni da alde zurreratik zailtasun handienak bederen agerian jartzea. Hasteko, euskal hitzen historiari buruzko xehetasun gutxi ditugu hainbatetan —gaitz erdi, gehienak dagoenekoz *OEH*-n bilduta daude—, eta gutxi horiek ere sarritan berankor, zatikako, zailtasuneko edota susmagarri eta, nolabait ere, ia beti kritikaren bahetik igarogabeak. Are garrantzitsuago guretzat: euskal atzizkiei buruzko azterketa diakronikoa ia osoki falta dugu.²² Beraz, ez da erraza 1745 bezain data goiztiar baterako berrikuntza edo tradizioaz mintzatzea.

Zailxeago bihurtzen da —baina baita erakargarriago ere, denborazko sakontasunean irabazten dugun heinean— kontuan badugu gero eta nabariago den zerbait: alegia, euskara aldatuz joan dela, eta atzizkibidea indartuz (cf. de Rijk 1995), agian aurrizkiak baino ez zituen antzinako egoera batetik hasita (Lakarra 2005). Tarteko egoera aski primitibo baten frogak aurkitu uste ditugu Landucciren hiztegian (Urgell 2008e), eta badugu zeresanik hemen ere atal batean baino gehiagotan (ik. bereziki § 3.2.3).

Gogora dezagun, bestalde, eratorpena hitz-sorkuntzaren atal bizia den heinean emankortasunaren erresuma dela eta, beraz, daitezkeen gauzak lehenengoz idatziz erabiltzea —edo lehenengoz hiztegian jasotzea— xehetasun jakingarria izanik ere, sarritan (eta ezinbestean) azpian ahozko hizkuntzaren lehenetara ezkatututa dagoela. Adibidez, Landucciren hiztegian, itxurazko erumestasonaren azpian, *-ari* (*albeitari, bekatari, berbari, burrekari, kabestrari, danzari...*), *-dui* (*sagastui*), *-gin* (*argin, langin, jozkin, urragin...*), *-ka* (*besaka, irastuka, gutika gutika, lasterka...*), *-ko* (*astoko*), *-ki* (*agin garbitzaiki, agin frikaiki, itsuski, hilaraki...*), *-ro* (*andiro, beaztiro, esturo, firmero...*), *-toro* (*erraztoro, gogortoro, gaistoro, galantoro...*), *-ti* (*beldurti, guzurti...*), *-tsu* (*kakatsu, gozotsu...*), eta beste atzizki batzuk (*-kide, -tzaile / -le, -mentu, -tasun...*) aurki daitezke nekerik gabe.²³ Antzeko zerbait antzeman daiteke, muturreko beste adibide bat aipaturik, azkenetan dagokeen Elosu, Nafarrate eta Urrunagako euskaraz berriki argitaratu den lan batean (Gaminde 1999) *ipinkidxe, isuskidxe, laukotxa* ‘aitzur mota’, *opilkoa, sartziedxerie*²⁴ ‘sarrera’, *urteidxerie* ‘irteera’ bezalako hitzak irakurtzerakoan.

Hala eta guztiz ere, nabarmena da, azkenik, euskaraz idazkera jaso bat landu nahi izan den bakoitzean ezinbestean hitz eratorrien kopuruak gorantz egin duela (Sarasola 1986: 206; Lakarra 1993: 345 eta hur.). Hegoaldeari dagokionez, sobera ezaguna da mendeetako axolagabekiaren ondoren, lehenengoz eta sistematikoki Larramendik ehunka (milaka?) hitz berri egin zituela. Honetan ez da alderatzen lehenagoko idazlerik onenek eta hiztegiak egin zutenetik, hitz eratorriak nahitaezkoak baitira herriko umeentzat egindako dotrinaz goiti edozer idatzi nahi duenarentzat (Lakarra 1993: 332-334), baina nolabait gurdia idien aurretik ipini zuelako sona jausi zaio

²² Ia osoki diogu, zeren eta azkenotan zenbait aurrerapen egin baitira, gehienak zatikakoak. Garrantzizko eta osatuena, dakidalarik, nominalizazio atzizkiei buruz Buenok egindakoa (2004 eta 2006).

²³ Frogatu uste dugu, bestalde, “A eskua” deritzagun Landucciren berriemaileak ere hitzak sortu egin zituela, erdarak eskatu ahala. Badirudi honelako hiztegi itzultzaileen egiturak badukeela hiztunaren gaitasun sortzailea kitzikatzeke ahalmena (cf. Urgell 2008e).

²⁴ Jat. *sartziedxerie*, ezinezkoa.

bizkar gainera, Iparraldean lehenik idatzi —lehenik hitzak lanean jarri— eta gero hiztegiak bildu egin zituztenez gero.²⁵

Alabaina, begien bistakoa den ordena ezberdintasun horrezaz landara, Larramendi ezin da Iparraldekoen aurrez aurreko gisa aurkeztu, ezin da berritzaile gisa bakarrik aurkeztu: 1745 baino lehenagoko euskararen egoeraz ez dakiguna eta Larramendiren iturriez dakiguntzua (zein dira? zer lortu zuen haietatik?) alde batera utzita ere, pentsatzekoa da besteek bezalaxe (cf. Lakarra 1994 eta 1995) askotan atzizkien erabilera oinarri gehiagotara hedatuz beste gabe jokatu zuela, hots, eratorbidea hitzen kopuruan baizik berritu gabe; izan ere, azterketarik azalekoenak ere agerian jartzen du hiztegioko hitz asko guganaino iritsi direla bi mende pasako tradizioaren bitartez, isilpean iritsi ere, etorkia aspaldi ahaztuta eta aurreiritziek ere estalita (Sarasola 1986: 207).

Halere, Larramendiren hitzak bitxiak dira batzuetan, badituzte berak egindakoaik —edo berak ukituak (ik. §§ 2.5 eta 7.5)— direlako marka zenbait (tradizioa moztu izanak are bitxiago bihurtzen ditu, jakina, baina hau beste kontu bat da), batzuek *zenbait* baino gehiago: gogora “nork esan, izan ere, arima herratuen psikoanalistaren batek izan ezik, nondik atereak diren *megoepa* edo *txaberama*?” hura (Mitxelena 1984: 17).

Bietatik espero dugu, beraz: tradizioetik eta berrikuntzatik. Neurrian dago koska, orduan. Noraino da Larramendi aurreko joeren jarraitzaile zintzo? Noraino da berritzaile? Noraino joera zahar zein berrien bultzatzaile? Are gehiago: noizbait jakingo ote dugu atzizkibidea indartzen eta norabide batean edo bestean eramaten *HH*-ak izan zuen eragina? Zirriborratu dugun testuinguru eskasean ez dira erantzun errazeko galderak, nondik hasi jakin ezinik bagenbiltza behinik behin. Zorionez, bi euskarri argi izan ditugu eskueran: batetik, nabaria zen lehen-lehenik iturrien xerkan aritu beharra (Urgell 2000b, etab.). Bestetik, gogoan izan dugu Lakarrak (1993: 345-346) egindako iradokizun argigarria: “[orduan euskaraz] ez izaki atzizki bakoitzaren zedarriztapen tinkoegirik, usadio bereziak aurki daitezke egileen artean bai atzizki hautapenari eta baita atzizki bakoitzaren balioari doakionez. Honela bada idazleen artean, areago haien zabaltzaile nagusi diren hiztegi-gileen artean. Eginkizun emankor dugu atzizkiak arrasto edo aztarna gisa erabiliaz ondutako euskal hiztegien azterketa historikoa”.

Honako honetan eutsi egin diogu iradokizun horri, eta Larramendik bere hitzei erantsitako ezaugarri bereziak harrapatzera jo, eratorbidean parte hartzen duten osagai guztietan. Haatik, zehatz-mehatz ez dakigu zer den arrunta XVIII. mendeko euskararen, esan bezala, are gutxiago Hegoaldean; honegatik, nahitaez azterketa orokor bat egin behar izan dugu (nahi baino mugatuagoa, halere), osterantzeko lekukotasun zaharren laguntzaz ohikoa eta ohiz kanpokoa —baita ezinezkoa ere, nahi bada— ahaleginean geuk bereizirik. Honela, *HH*-aren ez eze, badirudi aurrerapenen bat egin daitekeela euskal atzizkien historiaren ezagupenean ere.

²⁵ Bidegarairen lekukotasuna ez da behin ere alde honetatik erabili, dakidalarik, baina nabaria da Etxeberri Sarakoaren asmokide izan genuela hainbat aldetatik: izan ere, Euskal Herritik atera gabe gaztediari latina eta frantsesa (bata zientzien giltza, biak “hain beharrezko ditugunak”) ikastea errazteko lan gisa aurkeztu zuen bere hiztegi laukoitza. Euskararen aldetik, Baxenabarre, Zuberoa eta Lapurdiko hitz guztiak (hurrenkera horretan) biltzen omen zituen eta, egilearen esanetan, zaila zatekeen “zabalago, modernoago eta fidelagorik egitea”.

Idea hauek buruan, arretaz eta kontuz begiratu ditugu lagineko hitz guztiak, buelta eta buelta ibili ditugu, banakako azalpenak ez ezik, batez ere *HH*-ko hitz eraketa azal dezaketen erregulartasunak ere aurkitzeko.

Aurkezpen hau ez legoke osorik, ordea, egin dugun lana dela-eta kezkatzen gaituzten bi gai aurkeztuko ez bagenu, ondoko ikerketen eskarmentu eta gaztigu. Hona hemen, beraz. Alde batetik, beldur gara azalpen bila aritzeak berak ez ote duen azalpena aurkitzea derrigortzen —Gödel-en teoremara joz (zuzen, espero dut)—; batzuetan argi daukagu erregulartasuna frogatzen duten adibideak halako susmoak aihenatzeko beste eta gehiago ere badirela, baina ez beti. Kasualitate eta erregulartasunaren artean bereizteko modu bakarra, zalantzarik gabe, aurrerantzean corpora zabaltzea izango da. Bestetik, azterketa honetan bazegoen bi esparrutan murgiltzeko aukera: hemen gure arauen arabera jokatu dugu nagusiki, baina arloari Larramendiren ikuspegitik ere hel dakioko. Lehen bideari ekin diogu, zeren eta hobe bisi baitugu lehenik *HH*-ko zoko-mokoetan pittin bat trebatzea, aurreiritziek haren gainean hedatutako beldurrak uxatzeagatik, baita gure lehentasunetako bat euskararen historiari buruzko informazioa aurkitzea ere bai baitzen. Hortaz, azterketa gure ikuspegira makurtuta dago —batzuek “gramatika lexikoa” deritzenera, zehatzago—, nahiz beste esparruan sartu-irtenen bat ere egin. Esan gabe doa noizbait sakonago ekin beharko zaiola.

2. *Hirukoitz*-eko eratorbidearen aberastasuna neurtzen

2.1. *Hirukoitza* hiztegi erraldoia da, gaztelaniaz 43.000 bat sarrera dituen, eta euskaraz 87.000 bat testu-hitz, beharbada 40.000 lema ezberdin inguru (Sarasola 1997, Urgell 1998a). Urrun geratzen dira bai Pouvreau (8.100 bat euskal hitz) eta Urte (10.000 bat), baita 1850 arteko hiztegi guzti-guztiak ere, beraz.

HH-aren ekarri lexikoaren %80 inguru lehen lekukotasunez osatua dago.²⁶ Ziurtzat eman behar hori guztia ez zaiola hitz sorkuntzari zor —%14, gutxienez, erakutsi ahal izan dugu ahozko euskaratik jasotako hitzen lehen lekukotasunak direla—;²⁷ hala eta guztiz ere, nabari da —eta aipagarri, noski— gehien-gehienak eratorriak (%50) edota elkartuak (%22) direla²⁸ eta, are argiago, bi motakoak eredu finkoen arabekoak direla hein handi batean. Ez dira *HH*-an aurkitu ditugun sorbide bakarrak, dena den, hitzberrigintza oparoaz gainera ñabar xamarra izan baitzen: esanahi hedadura, gramatika-kategoria aldaketak, analogia eta atzerantzko eratorpena ere bederen baliatu zituen Larramendik (ik. Urgell 2008b), ohikotzat izan ditzakegun baliabideen artean, eta ohiz kanpokoetan erdal hitzen euskal etimologiatik (*id.* 2008g) eta onomastikatik (*id.* 2008c) ateratako ondorioak ere.

²⁶ Gure lagineko 4.867 lemetatik, aldaerekin eskuzabal jokaturik, 1745 baino lehen lekukotutako 1.037 hitz aurkitu ditut. Xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell (2000a).

²⁷ Guztira 532 hitz, adiera edo esapide berretsi ahal izan ditut, geroago bildutako ahozko lekukotasunei esker, gehien bat, baina argitaratzen den ia hiztegi dialektal bakoitzean berrespen gehiago lortzen dut; gogoan izan behar da, gainera, oso egiantzekoa dela —ia ezinbestekoa, esango nuke— *HH*-an ahozkotik hartutako hapax bat baino gehiago egotea.

²⁸ Laginean 1.070 elkartu ditugu, 968 (%90) lehen lekukotasunak. Eratorriez beheraxeago luzatuko gara.

Hemen aztertutako eratorrietan, zenbakiak bereziki argiak dira: 2.435 hitz bildu ditugu (laginaren %50, esan bezala), eta haietatik 324 (%13,3) bakarrik lekukotu ahal izan ditugu lehenago;²⁹ honek esan nahi lezake, besteak beste, ikusten dugun 10 eratorritan 8,5 hitz berriak izan litezkeela; pixkat gutxiago, ziurrenik, 1745 baino lehen daukagun corpusaren urria aintzat harturik, baina mordoa, dena den.

2.2. *HH* oso aberatsa da eratorpenean, bada, bai atzizki ezberdinen kopuru erraldoiagatik, baita atzizki batzuen eratorri ugariengatik ere. Hau ikusarazteko, hurrengo taula eratu dugu, erabili dugun sailkapenaren arabera antolaturik, non agertzen baita atzizki bakoitzak corpusean duen adibide kopurua, 1745 baino lehenagoko lekukotasunik dutenen kopuruaren aurrez aurre jarrita:

		hitzak guztira	lehendik lekukotuak
1. Atzizki adierazgarriak	-TXO	95	9
	-TZAR	26	3
	-TXAR	4	0
	-XKA, -SKA	6	0
	-TO	1	1
	-SKO	1	0
	-SKOTE	2	0
	-XAR	1	0
2. Izen abstraktugileak	-TASUN, -dasun	31	17
	-KERIA, -eria	22	9
	-GO, -ko	35	5
	-TZA ₁	7	2
	-DADE	2	1
	-KINTZA, -gintza, -intza	14	2
	-KIDA, -ida	16	0
	-(T)ZIA	1	1
3. 'Egilea' adierako izengileak	-ARI ₁ , -tari, -dari, -lari, -kari	153	9
	-TZAILE, -LE, -tzale, -zale, -aile, -daile, -taile	150	22
4. 'Langile' izenak	-KIN, -gin	20	1
	-GILE	27	3
5. [+gizakia] tasuneko bestelako izengileak	-KO ₁	11	4
	-KIDE, -ide	17	2
	-ZAI, -zain	30	6

²⁹ Zenbakiak ez dira zehatz-zehatzak: 4.867 sarrera ditu gure laginak, bidalketa-deiak barne; 2.435 eratorri zenbatu ditugu, baina atzizki bi dutenak bitan agertuko dira. Halere, ez da hortik oso urrun ibiliko.

		hitzak guztira	lehendik lekukotuak
6. Multzokariak	-DI, -ti, -ri	34	5
	-AGA, -ga	17	10
	-ETA, -keta, -deta	9	4
	-TZA ₂	3	2
	-TE ₁	4	1
	-ZU	1	1
	-ADA ₁	1	0
7. 'Tresna' edo 'baliabidea' adierako izengileak	-GARRI ₁ , -karri	15	4
	-KI ₁	9	1
	-KAI ₁ , -gai	28	2
8. 'Objektua' edo 'produktua' adierako izengileak	-KI ₂	45	3
	-KAI ₂	5	0
	-KO ₂	7	1
	-ADA ₂ , -kada, -tada, -da	31	0
	-ARI ₂ , -kari	5	4
9. 'Lekua' adierako izengileak	-TEGI, -degi, -egi	56	7
10. 'Denbora' adierakoak	-TE ₂	3	1
	-ALDI	22	2
11. Aditizena eta haren ondorenak	-TZE, -TE, -DE, -ta, -da, -nde, -lde	222	8
12. 'Ekintza / ondorioa' adierako gainerako atzizkiak	-ERA, -kera, -dera, -tera	65	2
	-PEN, -MEN, -mendu, -mentu	28	10
	-KETA, -geta	23	0
	-DURA, -tura, -ura	15	4
	-TZA ₃	18	2
	-AIRA, -kaira, -aida	13	0
	-ZIO	5	2
	-KUN(T)ZA	3	3
	-KUN, -unde	7	0
	-ADA ₃	4	0
	-AN(T)ZA, -anzia, -enzia	16	7
	13. 'Ugaritasuna' edo 'maiztasuna' adierako izenondogileak	-TI, -i	53
-TSU		60	15
14. 'Jatorria' adierako izenondogileak	-(T)AR, -dar	55	3

		hitzak guztira	lehendik lekukotuak
15. 'Joera / zaletasuna' adierakoak	-KOR	29	3
	-KOI	16	1
	-ZALE	17	3
	-TIAR	1	0
16. 'Gaitasuna' adierakoak	-GARRI ₂	56	5
	-KIZUN, -izun	8	1
17. 'Jabetza' adierakoak	-DUN, -tun	65	9
	-DURI	1	1
	-KO ₃ , -go	86	12
18. Aditz sortaileak	-TU, -du	350	64
19. Aditzondo sortaileak	-RO	117	3
	-KIRO	68	0
	-KI ₃ , -gi, -i	13	6
	-TO, -do	5	0
	-DORO	1	0
	-KA	47	12

Gogoan izan behar dugu ezagutzen dugun lehen euskal hiztegi handi osoa dela, tamainaz eta asmoz euskal lexikoa jasotzen eta aberasten parerik ez duena XIX. mendearen bigarren zatira arte. Tamainak, ostera, bigarren aberastasun mota bakarrik azaltzen du zuzenean, alegia, atzizki batzuen emankortasunari dagokiona, eta esan gabe doa aberastasun mota hau neurri handi batean hitz-sorkuntzarekin lotuta dagoela.

2.3. Izan ere, sarrera barruko antolamendua eta familia bereko sarreraren arteko erlazioak aztertzen hasi orduko, nabarmen baino nabarmenago agertu zen Larramendik euskararen eratorbideak osorik ustiatzea erabaki zuela, oinarri bakoitza atzizki bakoitzarekin bilduaz, horretarako batzuetan *DAut*-en nomenklatura berez erraldoiari eransketak egin behar izateraino (Urgell 1999: § 4), eta halaxe egin zuela neurri handi batean, nahiz hiztegian aurrera ahala eskakizunak murriztu egin behar izan zituen, sarrienik aukeretako batzuk bakarrik emanaz (*id.* 2002b: § 3).

Erabaki horren ondorioz, "ordain errekursiboak" deitu ditugunak ugari daude *HH*-an zehar, hots, hala (a) eratorpen atzizki beraz edo berez eraturako sarreretan agertzen direnak, nola (b) oinarri berari balio bereko edo beretsuko atzizkiak ezarritakoak (Urgell 2001: § 3.2); neologiaz gora mintzo dira hala batzuk nola besteak:

(a) Alfaharero, *loiguillea*, *buztinguillea*, *eltzeguillea*, *topinaguillea*.

[Cobardía, *anuá*, *bildurra*].

Cobarde, *anutia*, *bildurtia*.

Cobardear, *anutu*, *beldurtu*.

Cobardemente, *anutiró*, *beldurtiró*.

(b) Guerrero, *guerratia, guerranaya, guerrazalea*.

Intransitable, *iragoeciña, iragoezgarria*.

Mañoso, *mañatsua, mañaduna, mañatia*.

Vestuario, donde se viste, *janciechea, jancilecua, jazteguia*.

2.4. Lehenengo aberastasun mota, atzizki ezberdinen kopuruari dagokiona, objektiboki neur daiteke: aniztasun eta betetasunean *HH*-ari pareka dakiokoen hiztegi zahar bakarra Urterena da, lana bukatu izan balu, are hau baino handiago eta beteago zatekeen eta. Bada, hartan ere A letra aintzat harturik, Urtek Larramendiri 5 atzizki bakarrik (*-ño, -tto* eta *-ko* txikigarriak, *-kizun₁* izengilea eta *-bera* izenondogilea) kentzen dizkio, Larramendik berari sail guztietako 25 atzizki kentzen dizkion bitartean. Ondoko taulan jasota daude bien arteko aldeak bai atzizkietan, baita kopuruetan ere:

	Lar	Urte		Lar	Urte
-TXO	95	46	-KO ₂	7	1
-TZAR	26	3	-ADA ₂	31	0
-TXAR	4	0	-ARI ₂ , -KARI	5	3
-XKA, -SKA	6	0	-TEGI	56	17
-TO	1	1	-TE ₂	3	1
-SKO	1	8	-ALDI	22	0
-SKOTE	1	0	-TZE, -TE	224	6
-XAR	1	0	-ERA	66	0
-ÑO	0	3	-PEN, -MENDU	28	12
-KO (txik.)	0	2	-KETA	22	6
-TTO	0	5	-DURA	15	4
-TASUN	31	39	-TZA ₃	18	3
-KERIA	22	14	-AIRA	13	0
-GO	35	2	-ZIO	5	21
-TZA ₁	7	2	-KUNTZA	3	0
-DADE	2	5	-KUN(DE)	7	0
-KINTZA	14	0	-ADA ₃	4	3
-KIDA	15	0	-ANTZA, -ANTZIA	16	12
-(T)ZIA	1	1	-TI	53	1
-ARI ₁	153	29	-TSU	60	17
-TZAILE	150	70	-(T)AR	55	6
-GIN	20	4	-BERA	0	1
-GILE	27	16	-KOR	29	1
-KO ₁	11	1	-KOI	16	0
-KIDE	17	2	-ZALE	17	8
-ZAI(N)	30	9	-TIAR	1	0
-DI	34	6	-GARRI ₂	56	36
-AGA	17	0	-KIZUN ₂	9	0
-ETA	9	0	-DUN	65	19
-TZA ₂	3	0	-DURI	1	0
-TE ₁	4	0	-KO ₃	86	11
-ZU	1	0	-TU	350	81
-ADA ₁	1	0	-RO	117	1
-GARRI ₁	15	2	-KIRO	68	0

	Lar	Urte		Lar	Urte
-KIZUN ₁	0	1	-KI ₃	13	45
-KI ₁	9	2	-TO	5	0
-GAI ₁	28	3	-DORO	1	0
-KI ₂	45	32	-KA	47	3
-KAI ₂	5	1			
orotara	841	309	orotara	1.594	319

2.5. Atzizkiak hiztegi-gileen alde aurretiko lanaren eta hiztegi-hizkuntza jasoen neurri baldin badira, esan behar dugu Larramendik eta Urtek alde honetatik neurri bera ematen dutela: bien hiztegien A letraren %50, hain zuzen ere.

Bataz bestekoan ez eze, kide-tasun eta batetortzeak ugari daude bien artean. Hona hemen, gure laginaren erdia inguru begiratuta (U = Urte):

abarros-gile (U *habarros-gile*), *berekeria* eta *abrekeria* (U *abrekeria*), *abretzar* (U *abretzar*), *adartsu*, *adartxo*, *adierazotzaile* (U *adiaraz(i)tzaile*), *adigarri*, *aditza* “entendimiento” (U “auditorium”), *aditzaile*, *aditze*, *adoratzaile*, *afaltegi*, *afrikar*, *agererazi* (U *agerrarazi*), *aidetu* (U *ahaidetu*), *aitzurlari* eta *atxurlari* (U *haintzurlari*), *aizeztatu* (U *haizeztatu*), *altxatzaile* (U *ailtxatzaile*), *akordarazi*, *akordatzale*, *alkabuzgile* (U *alkabozegile*), *alokairatu*, *altxatzaile*, *amarratzaile*, *amesgile* (U *ametsgile*), *amodiotsu* (U *amudiotsu*), *amuruskiro* (U *amuruski*), *andrazale* (U *andrezale*), *animaliatxo*, *anpoilatxo*, *antzartxo* (U *antzaratxo*), *apaintzaile*, *apartatzaile*...

Eta hona D letran hasita aurkituak, bestalde:

debekeatzaile, *deadarti* (U *deiha-*), *deskoloretu* (U *deskoloratu*), *desohoratzaile* (U *-tzaile*), *desusatu*, *desuzartu*, *egintzaile*, *eltzegile*, *eltzetxo*, *emakumezale*...

Aipatutako guztietan bi hiztegi-gileok dira hitzaren lekukotasun bakarrak 1745 arte (baten batean are Pouvreau edo Harrieten laguntzan ere!). Ezin ukatu horietakoren batean hitza herrikoia izango dela, baina kide-tasunok gehienbat prozeduretan izan zuten berdintasunaz hitz egiten digute: bersorketaz, alegia.

2.6. Alabaina, esaten ari ginen bezala, ez datoz bat atzizki ezberdinen kopuruan eta, kasu honetan, tamainaz baino, inondik ere Larramendiren lanaz gehiago hitz egin behar dugu: ordura arte Iparraldean bakarrik ezagunak ziren atzizkiak (*-go* eta *-pen* dira aipagarrienak) edota Hegoaldeko literatura eskasak inoiz ez islatutakoak (*-keta*, adib.) zein bakanki jasoak (*-era*, adib.) bildu izanaren ondorio dugu aberastasun hau.

2.7. Bada bien artean beste ezberdintasun garrantzitsu bat: zerrendan ondo nabaritzen da Urtek Larramendik baino hitz eratorriak diren-direnean mailegatzeko joera handiagoa duela, bai eta atzizki mailegatu gardenak (*-dade*, *-zio*, *-antzia*, *-mendu*) erabiltzeko ere. Larramendik honako hauen adibideak baino ez ditu:³⁰

³⁰ Alde batera utziko ditut hemen Larramendik euskaratik gaztelaniarako mailegutut zituenak (ik. § 6.5).

- ARIO: *abecedario* “abecedario”.
- ERA₁, -ERO₁ ‘langilea, x-tan aritzen dena’: *adultero* “adúltero” (1571), *albokero* “alboguero”, *arraskera* “fregona”.
- ERA₂ ‘tresna’: *arratera* “ratonera”.
- ESA: *abadesa* “abadesa” (1562), *alabesa* “alavesa”, *artxidukesa* “archiduquesa” (1715).
- IBO: *ablatibo* “ablativo”.
- IKO: *apostoliko* (s.v. *sede apostólica*).
- ISTA: *arpista* “harpista”.

Urtek, berriz, honako hauek, nahiz hainbat³¹ jaso gabe utzi ditugun:

- AL: *aberbial*, *aktual*.
- ALE: *armofiziale*, *artifiziale*.
- ANO: *afrikano*, *arimetiziano*.
- ARIO: *abersario*, *abecedario*, *animaliario*, *arrosario*.
- BLE: *admirable*, *amirable*.
- ER: *adulter*, *aguazer*.
- ERO₁: *amoinero*.
- ESA: *abadesa*, *artxidukesa*.
- IBO: *ablatibo*, *akusatibo*, *apelatibo*, *atantibo*, *atentibo*.
- IKA, -IKO: *akrostiko*, *anjelika*, *apostoliko*.
- ISTA: *antagonista*.
- OS: *abantailos*, *abarizios*, *airos*.
- OSO: *abarizioso*, *ambizioso*, *artifizioso*.

Urte bera garbizale xamarra izanik, bertatik ageri da Larramendi garbizalexeago zela —atzizki kontuetan bederen— edo, orobat, kontu gehiagoz begiratu zituela. Ildo honetatik, gogora daiteke atzizkiak “zuzentzen” ibili zelako zalantzagabeko frogak aurkitu ditugula *Eranskin*-eko hitzetan (Urgell 2008d: § 1.2.6); zehazkiago, Landucciren hiztegiako erdi-hapaxetakoko batean:³² *Erans* 71 *kusumatsu* < *Lcc kusumoso*.

2.8. Bestalde, eratorpenean inon baino Larramendik alde zurreratik emandako informazio gehiago idorotzen dugu, dela gramatikan, dela hiztegian bertan, eta gertakari askoren lehenengo deskribapenak izanik, nabarmendu nahi genuke oro har aski zuzen eta oso zehatzak izan ohi direla, atzizkiaren aldaerak, adiera eta inoiz oinarriaren kategoria ere zehazten baititu (xehetasunetarako, ik. Urgell 2004b).

Gramatikan aurkezten duen egoera, funtsean hiztegiako berbera da, baina han, izenkien eraketaz ari dela, atal labur bat besterik ez dio eskaintzen gure gaiari, eratorpena hiztegirako utzita:

Dexo algunos otros modos de formación en los nombres verbales que se pondrán en el Diccionario: pues para el fin de que conozcan todos, cuán regular y

³¹ Buruan ditut *-logo* eta *-logia* behinik behin, Larramendik (*ja*)*kinde* eta (*ja*)*kin*-ekin ordezkatu ohi zituenak, ezaguna denez. Xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell (2008a: § 1.6.2) eta (2008b: § 4.1).

³² *OEH*-ren arabera (s.v. 1 *kusuma*), Azkuek “faringe” adieran eta *kusuman egin* “atragantarse” esapidean bildu zuen (biak V-ger = Gernikako euskarari), eta ez dago Landuccirenetik aske den beste lekukotasunik.

oportunamente forma sus derivados el Bascuenze, bastan éstos (Larramendi 1729: 268).

Artean atzizki berriak biltzeko parada izateaz gain, hiztegiko sarrerak osatu behar berrikuntzak egitera eta atzizki zenbaiten maiztasuna areagotzera eraman zuen. Haietako batzuk, hiru zehazkiago, “De las voces facultativas, y de la licencia que me tomo en la formación de algunos vocablos” atalean (1745: xlviII-I, § XXVI) aipatu zituen: *jakinde*-tik erauzi zuen *-kinde* “uzkurtua” delako atzizki berria (cf. 31. oh.) eta gazt. *des-* eta *con-* aurrizkiak ordezkatzeko erabili zituen eusk. *des-* aurrizkia eta *-kide*, *-kida*, *-kidatu* familia (cf. Azkarate 1992 eta Urgell 2000c). Hiztegiak hori baino informazio gehiago dakar, baina gehiena sakabanatuta dator erdal aurrizkien sarreretan, baita —bereziki— zeharo gutxietsi den beste leku batean: etimologietan, hain zuzen. Esan gabe doa sakabanaketak ez diola lagundu: atzizki baten baino gehiagoren azalpena falta dugu arrazoi honegatik eta, gerora begira, gramatikan iragarritakoa praktika lexikografikoan bakarrik gauzatu zelako —eta nolabait azpijokozko— halako itxura bat eman izan dio, ziurrenik.

3. Atzizki bakartuak vs. emankorrak

3.1. Larramendik euskal hitzak oro irabiatu zituelako ustea muga egokiagoetara eramatearren, ezer baino lehenago azpimarra dezagun *ezen*, *HH*-an aurkitzen ditugun forma guztiak *prima facie* azalerrazak ez izan arren, ez dagoela bertan bestetan ezezagun den atzizkirik edo, beste era batera esanda, ez dagoela asmatutako atzizkirik, gure lagineko datuen argitara. Zehatz dezagun: ez gara atzizki erako egitura berriez ari, hiltunak erraz uler ditzakeen eta Larramendik emankorki baliatu zituen *-kaitz* “gaitz”, *-goki* “dagokiona” edo *-(ja)kinde* “-logia” bezalakoek,³³ hitz eratorri batzuetako atzizki bitxiez baizik: demagun, nola daude osatuta *agerinde* “apareamiento”, *aieri* “propenso” edo *aurdera* “infancia”? Gaia aztertu ondoren, forma ohiz kanpoko edo ezezagun guztiak atzizki ezagunen aldaerak direlakoan gaude (ik. behe-rago § 4). Gainerakoan, goiko taulakoetatik izen abstraktuak-eta egiteko erabiltzen duen *-kida* atzizkia —*-kide*-rekin lotu beharrekoa, noski, eta guk *-kidatu*-tik erauzitakotzat emana (ik. § 4.9)— bakarrik jo liteke asmatutakotzat, osoki eta erabat ez bada ere.

3.2. Taulan atzizkien agerraldi kopuruetan ezberdintasun handiak hautematen dira, eta hemendik Larramendiren prozedurari buruzko zenbait ondorio ateratzeko bidea izango dugu: nagusiki, zein diren emankor eta zein ez, baina ez hori bakarrik.

3.2.1. Honelako hiztegi batean adibideak dozenaka eman dituzten atzizkiak espero izatekoak direnez gero, gure corpus zabal xamarrean behin baino agertzen ez diren atzizkiak dira gehien nabarmentzen direnak, hasteko: *-to*, *-sko* eta *-skote* txiki-garriak, *-xar* adierazgarria, *-dui* eta *-zu* multzokariak, *-tiar*, *-duri* eta *-doro*.

Atzizki hauek bi galdera nagusi eragiten dizkigute: nondik datozen eta zergatik ez dituen Larramendik emankor bihurtu. Bigarrenaren erantzunak bi baino ezin izan:

³³ Elkarketan aztertu ditugu ia atzizki gisa (hots, bai emankorki, baita fonetikoki kamustuta ere) erabili zituen bigarren osagai hauek (ik. Urgell 2008a: § 1.6.2).

edo itzuri zitzaizkion, edo bestela jakinaren gainean neologian ez erabiltzea erabaki zuen. Ez dago aukera gehiago, baina honek ez du esan nahi bien artean hautatzen erraza izango denik; besterik gabe ez, behintzat.

Edonola ere, atzizki bakartuek Larramendik egindako bilketaren froga aske bat ematen digute, euskal atzizki ezagunak —nahiz gutxi-asko zabalduak— izanik, iturri jakin bat izan behar baitute guztiak, ahozkoa edo idatzia: *-zu*-ren kasuan toponimia delakoan gaude (Urgell 2008c), eta *-to* zein *-duri*-renean Iparraldeko idazleak;³⁴ nabarmena iruditzen zaigu, bestalde, *-tiar* eta *-xar*-ek ere ekialdetik ekarriak izan behar dutela, eta *-dui*-k mendebaldetik, zehazki nondik ez jakin arren, *-sko* eta *-skote*-ren jatorriaz daturik ez dugun bitartean. Atzizki bakartuek, hortaz, hitza Larramendik nonbait entzuna edo irakurria izan dela baieztatzeko nolabaiteko ziurtasuna ematen digute.

“Nolabaiteko ziurtasuna” diogu, eta ez erabatekoa, zeren eta corpusaren lagin zabalago baten gainean erabaki beharko baita zein den hauetako bakoitzaren egiazko estatusa *HH*-an. Kasuren batean, gainera, aurrez badakigu laginak egiazko egoera ez-kutatzen duela: *-doro*-k (*astundoro* “pesadamente”) Larramendik berezko duen ezaugarri bat —morfoaren hasierako kontsonantea *n* ondoren ahostunduta (ik. beherago § 4.3 eta 4.4)— duenez gero, aurrez esan daiteke *HH*-an zehar *-toro* aldaera nagusiarren adibideak aurkituko direla (*osotoro* ezagunaren erakoak, alegia) eta, corpusean agerraldi bakarra izan arren, atzizkia hiztegitagilearentzat emankor izan zela, neurri txiki batean behintzat.

Adibide honek goraxeago iradoki dugun zerbait erakusten digu, preseski: corpusean adibide bakarra izatea hiztegitagilearen jakinaren gaineko aukera dela batzuetan: gazt. *-mente* itzultzeko nagusiki *-ro* eta *-kiro* atzizkiak hautatu zituen, inoiz edo behin bestelako bideei —haien artean *-toro*-ri— lekua egin zien arren (Urgell 2004b: § 19). Beraz, atzizki bakartuek erakutsi digute, bildutako atzizki aukera zabalaren aurrean atzizkiren bat antzeman ezinik geratu bazen eta ez bazen, batzuetan Larramendik atzizki hautapena egin egin zuela, Lakarrak (1993) aurreikusi beza-laxe.

3.2.2. Bigarren mailan ditugu adibide gutxi eta denak zaharrak —hots, lehenago lekukotutakoak— dituzten atzizkiak (*-kuntza*, *-(k)ari*, *-mentu*). Aurrekoan aurkitu dugun aukera bera aipatu behar: gure corpusaren arabera *HH*-an emankor suertatu ez badira ere, nabarmena da literaturan edota ahozko hizkuntzan bizi zirela eta —diren arrazoiak direla— hiztegitagileak (1) ez zituen identifikatu, baina ezinbestean ale zenbait bildu zituen; edo, are ziurrago, (2) ez zituen ugaltu, dela haien lekua “betea” zeukalako (*-toro*-z esan bezala), dela atzizkiak har dezakeen alor semantikoa berez mugatua delako (cf. *-(k)ari*, *gosari*, *afari*, etabarretan baino ez baitago).

3.2.3. Hirugarrenik, baditugu gehiegi garatu ez zituen atzizki batzuk, batez ere baliokide bat edo batzuk hobetsi zituelako. Adibidez, *-kizun*-ek 8 agerraldi ditu corpusean, denak lehendabiziko lekukotasunak; *-garri*-k adiera berean 56 agerraldi di-

³⁴ Zehazkiago, honako hitz hauetaz ari gara: toponimiatik *arbizu*; *azauto*-ren iturria Leizarraga dugu, eta *axolduri*-rena Axular (ik. Urgell 2000b).

tuenez, bistan da hanbatik hanbatean hau erabili nahiago zuela (ik. Urgell 2004b: § 16), nahiz *-kizun* ere emankor izan *HH*-an. Besteak beste, 8statik bostetan biak sarrera berean sinonimo gisa agertzen dira, bata zein bestea lehenengoz jasoak, 1715ean topatutakoa (= Urte) salbu (§ 2.4): *adikizun* eta *adigarri* “inteligible”, *apartakizun* eta *apartagarri* “separable”, *arkizun* eta *argarri* (1715) “acceptable”, *askakizun* eta *askagarri* “soluble”, *asmakizun* eta *asmagarri* “acertable”.

Ezustekoren bat ere badugu maila honetan: *-tasun* gutxi garatutako atzizkia da *HH*-an, gramatikan izen abstraktugile nagusi gisa aurkeztua bada ere (Larramendi 1729: 265-266), izen abstraktuak egiteko bestelako atzizkiak hobetsi zituelako, hain zuzen. Baliteke Larramendik nabarmen zeritzan eratorpena gutxiago garatzea, ez hain nabarmena zeritzana baino. Haatik, *-tzaile* ugariaren kontrako adibidearen arabera, besteak beste, azalbide historiko orokorrako bat hobetsi beharko, hots, eratorbiderearen garatze eta finkatze berankorrekarekin lotu (ik. beherago § 6.2).

Antzera jokatu zuen, bestalde, Iparraldeko tradizioan indarrez zebiltzan *-mendu* eta *-ki*₃ atzizkiekin. Honelakoetan oso fenomeno interesgarriak kausitzen ditugu, *HH*-ko egoera tradizioarekin erkatzen dugunean:

- a) *-mendu* ez zuen gogoko, beharbada erdal kutsu nabariagatik (beste azalpen baterako, ik. § 4.11). Izan ere, tradizioan aurki zitzakeenak erraz utzi zituen alde batera: cf. Axularren *akusamendu*, *akometamendu* edo Leizarragaren *akotamendu*, *adbenimendu*, *adbertimendu*, *aitzinaramendu*, *apointtamendu*, *arnegamendu*, *abanzamendu*, esate baterako. Lakarrak ere (1993: 344) ikusi du Harrieten *-mendu* ugariak saihestu ohi zituela, bestelako atzizkidunak lehenetik bilduak zituelako edota horiek nahiago zituelako.
- b) Orain emango ditugun adibideen arabera, Lakarrak eman aukera bikoitza bakantzeko paradan gaude: Landucciren *kusumoso*-ren kasuan bezala, badi-rudi iturrietan aurkitutako eratorriak berariaz “zuzendu” egin zituela, gus-tuko ez zituen atzizkiak bere gogokoekin ordezkatzuz (Urgell 2004b §§ 12.2 eta 19). *-mendu*-k adibide on bat bakarrik eskaini digu: *aitzinapen* (vs. Ax, Ch, ES *aitzinamendu*), baina *-ki*-ren kasua ezin argiagoa da: *aberatskiro* (*aberatski* 1665), *amuruskiro* (*amuruski* 1715), *andizkiro* (*handizki* XVII e.a.), *arinkiro* (*arinki* 1627), *arraikiro* (*arraiki* 1627), *artezkiro* (*artezki* 1571), *artoskiro* (*artoski* 1712), *ausarkiro* (*ausarki* 1686), *ausartkiro* (*ausartki* 1571).

3.2.4. Azkenik, bereziki emankorrek izan direnez hitz egiteko ordua iritsi da: *-go*, *-tze / -te* eta *-era* izen abstraktuak eta ekintza-izenak egiteko erabiliak, *-ki* ‘gauza’ adierako izengilea, *-tzaile* eta *-ari* ‘egilea’ adierako izengileak, *-garri* eta *-kor* izenondogileak, *-tu* adizgilea eta *-kiro* eta *-ro* aditzondogileak izan daitezke aipagarrienak: lexikoa aberasteko garatu behar zituen gramatika kategoriak eta are paper semantikoak ere zeinek bere ordezkariak dituzte zerrendan.

Maila goren honetan ere lekua betea izateak garrantzia izan bide du: badi-rudi Iparraldeko tradizio indartsuaren aurka aditzondogileak *-kiro* eta *-ro-z* egitea *-ki*-ri eman zion beste betebeharrarekin lotuta dagokeela, hein batean bederen (cf. § 3.3).

Denak dira *HH*-aren iragarle: Batetik, gerora bere hartan jarraitu dutenak, lehenengo lekukotasun guztiak edo gehienak bertakoak direlako; esaterako, hona hemen

gerora hain emankor izango ziren bi atzizkiren eratorrietatik *EH*-n bildu direnak (*1745 = *HH*; gainerakoak lehen testu-lekukotasunak dira guztiak):³⁵

-GARRI₂: *adierzgarri* (1959), *alaigarri* (1848), *amagarri* (-1800) eta *argigarri* (1803).

-TZAILE: *ahaikatzaille* (*1745), *aditzaille* (1855), *administratzaile* (1977), *adoratzaile* (1775), *agertzaile* (1800), *agintzaile* (1839), *agurtzaile* (1913), *aingeru zaitzaile* (1880), *altxatzaile* (1891), *amatzaile* (1761), *handitzaile* (1759), *anparatzaile* (~1805), *apaintzaile* (1785), *arrapatzaile* (s.d.), *askatzaile* (1918), *astintzaile* (*1745), *ateratzaile* (1816), *atzipetzaile* (1934), *aurreeratzaile* (1887), *azpiratzaile* (1922).

Eta, bestetik, aldatu edo bertan behera geratu direnak, hitz baten etorkia —eta, ondorioz, idazle baten filiazioa— ezagutzeko bide ziurrak direlako (adib. *-kiro* XVIII-XIX. mendeetan aurkitzea, larramenditarren seinale).

Honelako batzuetan, gainera, gaur begi aurrean dauzkagun zenbait gertakariaren azken arrazioa aurki dezakegu, nik uste: esaterako, *HH*-koa ezagututa ez da harriztekoa ekialdeko atzizki guztietarik hain zuzen *-go* izatea Hegoaldean —ongi ala gaizki— erabiltzen dugun bakarra (Urgell 2004b: § 2),³⁶ ez eta oraindik ere —Larramendi baino lehentxeago Urteri gertatu bezala— arazoak izatea bana-banakoa ez den gazt. *-ble* eta eusk. *-garri*-ren arteko egokitasunarekin (*ibid.*: § 16).

3.3. Atzizki emankorrak ez dira denak “bere herrikoak”, nolabait esateko: *-kide* atzizkia emankor bihurtzeko Leizarraga bere alde dakar (Urgell 2004b: § 5.2), eta uste dugu antzeko gertakari gehiago egon zirela: *-di* eta Etxeberri Ziburukoa (*ib.* § 6.1) lotu beharrak dira, *-kiro* eta Beriain, *-ro* eta Beriain edota Landucci (*ib.* § 19)..., baita agian *-era* eta Otxoa Arin ere (*ib.* § 12.1), adibidez. Aukera hauek, bestela ere oso egiantzekoak izanik, are bermatuago geratzen dira literatur hizkuntza eta atzizkien erabileraren artean ezarritako korrelazioaren testuinguruan sartzen baldin badiugu.

Beren artean azpimarratzekoak dira Beriain eredutzat hartuta egindakoak Iparraldeko tradizioaren aurka (*-kiro* vs. *-ki*), Larramendiren ustetan bera izanik bertoko idazle txukun bakarra (1745: xxxiv-xxxv): izan ere, ideia hau kontrajar dakioko Iparraldeko atzizkiak bertako hitzekin erabiltzeko joerari (§ 4.11), eta horren araberak ulertu.

4. Alomorfoen etorkia eta banaketa

Atal honetan Larramendik berrikuntza asko egin zituen: atzizkiaren forma nagusiaz beste bat emankor bihurtu, alomorfoak testuingurutik kanpo erabili, alomorfo berriak sortu... denetik ikusiko dugu hurrengo lerroetan. Orain arte erdietsitako emaitzen arabera, etsita gaude bildutako hitzak analizatzerakoan aurkitutako arra-

³⁵ Oso argigarria da, bestalde, halakoen premia noiz sortu zen ohartzeko.

³⁶ Halaz ere, Hegoaldeko erabilera berriaren eragilea ez da Larramendi (ik. Urgell 2004b: § 2.3), beranduagoko (XX. mende) norbait baizik, eta *EH*-k ematen dituen daten arabera, eragilea ez balitz, bitarteko eta hedatzaile bederen erraz antzeman daiteke.

zoiak —edo ereduak, beste era batera esanda— atzean zituela, baina egia da ez ditugula beti hauteman. Edonola ere, hitzak eraterakoan eufonia bilatuz egindako aldatetak ere badira, nabarmen. Beraz, hala nola atzizki baten agerraldi bakantasuna hitz bat entzuna edo irakurria izan dela baieztatzeko argudio indartsua izan daitekeen, badira kontrakoa —hau da, hitz baten berritasuna— erabakitzen lagunduko diguten zenbait ezaugarri oso argi. Lehen aomorfoez egiten duen erabilera berezia da, hain zuzen.

Ezer baino lehenago, kontuan izan behar dugu batzuetan alde handia dagoela teorian esaten duenaren eta hiztegian aurkitzen dugunaren artean: hainbat kasutan Larramendik atzizki zenbaiten aomorfoak ongi ezagutzen zituela argi badugu ere (hala nola *-kide / -ide, -gin / -kin, -tze / -te*),³⁷ hiztegian hautapen erabateko edo ia erabatekoak egin zituen batzuetan (*-kide, -kin*), eta bestetan aldaera gehiago sortu (*-de, -ta, -da*). Beraz, gramatikariak hiztegitik bihurtzerakoan noiz irekiago noiz es-tuago jokatzeko izan zituen arrazoiak edo bideak aurkitu beharko genituzke.

Derradan aurretik, azalpena errazteko asmoz “arau” hitza erabiliko dugun arren, Larramendi gugandik urrun dagoela eratorpen prozesuen eta hauen dimentsio diakronikoaren ulerkerari dagokionez;³⁸ honegatik bere “arau” kontzeptua aldez bakarrik dator bat gurearekin. Bere garaian —lehenago eta berandago ere bezala, XIX. mendera arte bederen— “analogia” kontzeptu nagusian oinarritzen da. Analogia adiera zabalean hizkuntzak duen erregulartasunaren isla litzateke, “anomalia” edo irregulartasunaren aurkakoa, jakina; eta adiera hertsia batean matematiketan “proporzioa” deritzana (Lyons 1981: 6-9). Beraz, hitzak analizatuz dena delako paradig-maren eredu aurkitzen da; behin eredu aurkituz gero, analogiaren bitartez, Larra-mendik sortzen ditu hitzak, entzun edo irakurritako hitzen eredura, alegia: *argitu* “alumbrar”: *argitzaile* “alumbrador” (1617) erlazioarekiko analogiaz, *agripetu* “certificar”: *agripetzaile* “certificador”, *agurtu* “saludar”: *agurtzaile* “saludador”... Alabaina, kasuan kasuko paradigma zein den eta, beraz, analogia noraino hedatzen den, hori berak erabakitzen du. Honek azaltzen du geroko lerroetan “betetakotzat” joko ditu-dan arau direlakoek gehienetan salbuespen nabariak izatea.

Atal honetan hiru gertakari nagusiz hitz egin behar dugu: (1) Larramendi ba-tzuetan ez zen aomorfoen arteko banaketa agintzen duten arauz ohartu; (2) euska-raz ohiko (baina ez nahitaez orokor) diren zenbait arau orokortu zituen; eta (3) alo-morfo multzo ezagunen ezaugarri zenbait forma bakarreko atzizkiei erantsi zizkien.

Lehenengoaren ondorioz, aomorfoak ausazki banatuta eta, areago, bigarren mai-

³⁷ Xehetasunetarako ik. *-kide / -ide* (Urgell 2004b: § 5.2), *-gin / -kin* (*ib.*: § 4.1), *-tze / -te* (*ib.*: § 11).

³⁸ Honetaz guztiaz, ik. Bahner (1966: 128-133). Fenomeno fonetikoaren ulerkerak diakronikoan no-raino iristen ziren jabetzeko, argigarri izan daiteke bertako pasarte hau: “Por medio de analogías forma-les, se pretende hallar una relación con la raíz. Los gramáticos antiguos y los humanistas veían en los derivados excepciones de la forma adecuada, corrupciones lingüísticas. De esta forma, el principio de la analogía fue de una importancia fundamental en las ideas de los humanistas vulgares sobre la corrup-ción lingüística. (...) Aldrete no se adelanta a los métodos modernos elaborados por los teóricos del len-guaje en el siglo XIX sobre los cambios fonéticos. No aprecia de una forma consecuente las variaciones fonéticas como producto de un desarrollo interno de una lengua, sin carácter valorativo, sino que las considera como pruebas de la corrupción lingüística. Por ello está aún muy lejos de llegar al estableci-miento de reglas, y no se puede hablar de una concepción sistemática” (Bahner 1966: 132).

lako aldaeratzat ditugunetako batzuk gailenduta daude *HH*-an; bigarren eta hiru-garrenaren ondorioz, ordura arte sekula ez lekukotutako aldaerak aurkitzen ditugu. Esan gabe doa hauxe dela *HH*-ko hitz zenbaiti hartzen diegun itxura berexiaren arrazoietako bat.

Honen inguruan, zehazkiago, hurrengo gertakari motak antzeman ahal dira:

4.1. Testuinguruari zor zaion aldaera hobetsi du, morfoaren itxura neutroaren kaltetan: *HH*-an *-kai*, *-kin* eta *-kintza* euren nagusi diren *-gai*, *-gin* eta *-gintza* baino biziki maizago agertzen dira. Testuinguru egokirik gabe lehenengo aldaera-multzoaz egindako eratorriak, gehienak berriak (Larramendik eratuak) dirateke, beraz (cf. *aginaterakai* “sacamuelas, el instrumento”, *aisakondairakin* “novelador”, *adrilukintza* “froga, fábrica de ladrillo”...); ez dugu erabateko ziurtasunik, halere, batzuetan formak ordezkatzeko ikusi dugunez gero (cf. gorago § 3.2.3.b). Bigarren multzoaz egindakoak, aldiz, eskuarki tradiziozko erabileraren hondarrak bide dira (*apaingai* “adorno”, *altzairugin* “(fabricador de) acero”, *argintza* “cantería”...), bat edo beste hiztegitik hartu zuen kasuan kasuko erabakiaren fruituak badirateke ere: cf. “Festejo, *asguiña*, *ascaya*” sarrera harrigarria, hasiera batean bederen,³⁹ non txistukari ondoan —hain zuzen ere— bietara jokatu duen, atzizki batean batera eta bestean bestera.

4.2. Beti ahoskabea hautatu izana ez da halabeharreakoa, bi arrazoi argik, biak batera ziurrenik, azal dezaketena baizik: *k*-k euskal erator-atzizkien hasieran duen maiztasuna,⁴⁰ eta ahoskabetzeak alomorfo zenbaiten agerpenean daukan paperaz ez jabetu izana. Bigarren hau orokor eta eraginkorragoa da, *HH*-an aldaera nagusitzat ahostuna daukaten atzizki zenbaitetan ere haren aldeko frogak kausitzen dira eta. Har ditzagun lehenik *-go* / *-ko* eta *-garri* / *-karri* bikoteak, itxuraz salbuespenak. Bietan aldaera ahoskabearen adibideak bereziki urriak dira (*-ko*-k 2/35 eta *-karri*-k 1/15, *-garri*, bakarrik kontuan hartuta), baina duda izpirik gabe ziurrak: *ahaikoa* eta *ahakoa*, biak Iparraldeko literaturatik hartuak, eta *azkarri* ‘legamia’ ahozko lekukotasuneko Loiola inguruko euskararen (B-gip eta G-azp-goi) bermatua (ik. Urgell 2000b eta 2000d, hurrenez hurren). Argi dago Larramendi ez zela aldaerok eragin dituzten arau zaharrez jabetu, errazena izan zitekeen *azkarri*-ren aldamenen *arpezgarri* eta *azgarri* bera (< *(h)atz*) baitakar. Areago, baliteke *-go* eta *-garri*-ren aldaerak ziren ere ohartu gabe jasoak izatea: honek azalduko luke prozedura bestelako oinarrietara hedatu ez izana eta, batez ere, *ahaikoa* gaizki ulertua (“pariente” itzuli zuen, *auzoko* bezalako hitzetan dagoen *-ko* atzizkia zelakoan, antza).⁴¹ Alabaina, prozedura hedatu gabe uztea Larramendiren jakinaren gaineko erabakia izan daiteke; ez genuke bere

³⁹ Lehen bulkada <gu>-ren ordez <qu> irakurtzea bada ere, *asgindu* “festejar” familiakideak bermatzen du <gu> irakurketa zuzena dela; nolana ere, corpusetik kanpo beste adibide bat aurkitu dut: *ikusgin* “vista”. Beraz, formalki normala bide da *HH*-aren barruan, eta osararen aldetik *atsegin*-ekin lotu beharreako izango da, agian haren bermoldaketa gisa (ik. § 7.4.6).

⁴⁰ Halaxe da Larramendik ezagutu zuen euskararen nahiz, ezaguna denez, euskal atzizki batzuek konsonantea berezkoa izan ez: *-(k)eria*, *-(k)era* eta *-(k)eta*, besteak beste (Mitxelena 1977: 247-251).

⁴¹ Jakina, eragileen artean iturriko testuinguru ere aipatu behar da: Etxeberri Ziburukoak zein Axularrek, biek dituzte itzulpen okerra eragin zezaketen pasarteak, bereziki *ahaikoa* eta *(h)urkoa* elkarren aldamenen agertzen direnetakoak; cf., adibidez: *Ezbaitzarete urkoez gehiago orhoitzen / eta abai-koagatik laguntzera khexatzen* (*Man* I 122) eta *Haraguiaren amorio desordenatuac (...)* *eztuela den*

begi-zorroztasuna gutxietsi behar: “cognación, *aidagoa, ahacoa*” sarreran hitz klasi-koa eta egokitzapen berria (berregiketa etimologikoa?) biltzen dira, *ahakoa* behintzat ongi ulertu baitzuen (§ 7.5).⁴²

Horzkari hasierako bikoteen (-*di* / -*ti* eta -*dura* / -*tura*) egoera alde ezberdina da, bai baitirudi bi aldaerak gauza bera zirela antzematera iritsi zela: -*ko-z* eta -*karri-z* ez bezala, -*ti* eta -*tura-z* hitz berriak egin zituen baina, eta honetan datza gakoa, beren burua salatzen dute: testuinguru egokia aurkezten duten hitz guztiak (*amezti, arizti* eta *ahantzura, antura, aztura, (aragi)lotura*) zaharrak dira,⁴³ testuinguru berean -*di* daukaten hitzak (*artelazdi, arkaizdi*) eta handik kanpora -*ti* eta -*tura* dutenak (*arkoskati*⁴⁴ eta *askatura*) lehenago lekukotu gabekoak diren bitartean. Kasu honetan, gainera, Larramendiren lekukotasuna dugu, jakin gabean gauzak zein oker uler daitezkeen jakiteko:

Dia llamamos a la multitud (...), y es voz que se postpone en la composición con otros nombres, v. gr. *gende-dia, guiza-dia, izardia*, multitud de gente, de hombres, de estrellas, y se muda en *tia* final en los nombres que significan junta de muchos árboles, plantas, &c., aunque también se queda el *dia* sin inmutación alguna, *sagastia, sagardia*, manzanal; *mastia, masdia*, viña; *inchaustia, inchaurdia*, nogales, &c. (1745: xvi-xvii).

Hirugarren bikote batean (-*dun* / -*tun*) orain artean esandakoaren salbuespen bakarra aurkitzen dugu: lehenago lekukotutako hitzetan -*dun*-en aleak bakarrik eduki eta berrietan legea aldizka bete ez zuen arren (*andezdun, anzdun, aranzdun, aldasdun* eta *arusedun* lekuko), ‘txistukaria + -*tun*’ adibideen ugariak (*aiztun, alikeztun, alkabuztun, arkaiztun, arpeztun, artikastun, artukiztun, austun*) eta salbuespenen ezerezak —*altun*, onomastikak azaldua (Urgell 2008c), eta haren garapen etimologikoa den *ahaltun*— erakusten digute kasu honetan testuinguru egokia asmatu zukeela.

4.3. Ahoskabetzeaz jabetu ez zen bitartean, ozenek ahostuntzeko daukaten gaitasuna ondo ezagutzen zuen. Haatik, haren indarra oso ahula da eratorpenean, histori garaian behinik behin, -*du* partizipio marka, -*dari* ‘egilea’, -*dar* ‘nongoa’ eta -*degi* ‘leku’ salbuespen nabariak izanik, eta -*dasun, -gi, -do* eta -*gunde*-ren adibide bakanen bat gorabehera.⁴⁵ Larramendiren jokaera ez da beti bat, baina orokorki esan daiteke

---

ahaicoaric hurcoen]e[az ere conturic eguiten (GGero 349), ...halaco amoria [sic] duenac ezpaitu batçutan ahai-coaz ere conturic eguiten (ibid.).

⁴² Esan gabe doa begiak ez zirela haren laguntzaile bakarrak izan: Etxeberrik eta Axularrek ez bezala, Leizarragaren Testamentuan ez zuen arazorik izan behar hitzaren egiazko izaera sumatu eta zuzen itzultzeko.

⁴³ *Ahantzura* ez da ziurra —begi-bistako arrazoiek sinestarazten digute Iparraldeko iturri idatzi bat (Etxeberri Sarakoaren hiztegia?) izan zuela (ik. Urgell 2000d)—, baina, dena dela, ez lituzke gauzak gehiegi aldatuko.

⁴⁴ Zalantzas eratua: cf. *arkoskadi* esanahikidea.

⁴⁵ Hona bildu ahal izan ditudan aleak, gehienak Mitxelenak (1977: 353) emanak: *ondasun* (1596), Axularren *atsegindasun / atsegintasun* (ap. *OEH*, s.v. *atsegintasun*) eta *iakindasun / iakintasun* (ap. *AxH*) zalantzak, Kapanagaren *sorgindasun* eta *zitaldasun*, Otxoaren *mortalidasun*; *ongi* (1415) eta Leizarragaren adibide ugariak (*chekengui, chuchengui, mingui, ocengui...*; cf. De Rijk 1995: 55, 4. oh.); *estalgi* (*RS* 69, 111); *ondo* (XV e.a.) eta *kureldo* (Lazarraga); eta *ongunde* (1643). Ondoko ustekizunen ondorio izango da, berriz, *apaindasun* (*EEs* 1917, 63, ap. *OEH*, s.v. *apaintasun*).

ahostuntzeari ohi baino garrantzi gehiago eman ziola, guztiz *-n* osteko testuinguruan. Honen ondorioak hiru puntutan bil daitezke:

4.3.1. Aldaera ahostun ezaguna daukaten atzizkietan, bi aldaeren arteko banaketa ona izan ohi da *n* ostean (nahiz ez erabat sistematikoa, *-du* partizipio markan izan ezik); *l* eta *r* hotsetan gorabehera gehiago dago, eta atzizkiz atzizki ikusi behar da: *-tegi* agertzen da beti, adibide zaharretan bezala (cf. *afaltegi* eta *artegi*, biak Leizarragarenean); *-dari*-ren kasuan aditz partizipioa erabakigarri izan ohi da: *-du*-k *-dari* eskatzen du (*azaldu*-tik *azaldari* “comentador”) eta *-tu*-k *-tari* (*agertari* “manifestador”, *agurtari* “saludador”...); arau berberak azal lezake *adimentar* “intelectual” (< *adimentu*), gainerakoan *-dar*-ek bai *l* (*axaldar*) bai *r* (*lonbardar*) osteko inguru-nean agertzeko gaitasuna duen bitartean.⁴⁶

4.3.2. Bazterreko adibideetan baizik idorotzen ez den aldaera ahostuna daukatenetan ere antzeko joera antzematen da, beti *n* ostean: *astundasun* “peso, pesadez” (vs. *argaltasun*, *alfertasun*), *adinondo* “medianamente”, *arindo* “ágilmente” (vs. *ausarto* “determinadamente”).⁴⁷

4.3.3. Espero ez genezakeen atzizkietan ere aldaera ahostunak agertzen dira; halaxe sortu bide dira *-de* (< *-te*), *-geta* (< *-keta*) eta *-doro* (< *-toro*) alomorfo berriak: cf. *abrilde* “immolación”, *adinde* “precisión”, *arbilgeta* “albóndiga”, *azalgeta* “explicación” edo *astundoro* “pesadamente” (ik. Urgell 2004b: §§ 11, 12.3 eta 19.5).

4.4. Larramendi atzizki batzuek kontsonantedun eta gabeko aldaerak dituztela ohartu zen, nonbait,⁴⁸ eta hala zeritzanean —eufonia lortu nahiz, ziurrenik— aukera hau hedatu zuen, *HH*-tik kanpora sekula lekukotu ez diren kontsonante gabeko aldaerak (ber)sortuaz: *-intza* (< *-kintza*), *-i* (< *-ti* izenondogilea),⁴⁹ *-ura* (< *-dura*), *-i* (< *-ki*); bereziagoa da *-kide* / *-ide*-ren eredura sortua bide den *-kida* / *-ida* (*auskorriedea* eta *erorkorriedea* (mug.) “fragilidad”; ik. beheago § 4.8).⁵⁰

Badirudi ezberdintzat jo behar dugula gure laginean *-unde* itxuran bakarrik (*adiskiunde* “amistad”, *adiunde* “audiencia”) agertzen den ohiko *-kunde*-ren aldaera: hiztegi osoko azterketaren zain, bi ideia aurretiaz: batetik, *-kunde* bera ez zukeen ezagutzen, edo ez zukeen gogoko (cf. § 3.2.3, gorago); bestetik, baliteke hitzon eredua disimilazioz sortua bide den *jakiunde* (1713) hitz zaharra izatea.

⁴⁶ Badaude *-dar* eta *-dari*-ren salbuespenak (*aosdar* “vocal, que pertenece a la voz”, *alddari* “parcial”) eta *-tar* eta *-tari*-renak (*argidortar* “ilustre”, *ariltari* “devanador”), jakina.

⁴⁷ Esan gabe doa guk erabili ohi dugun zehaztasunez jokatzuz, *ausarto* adibidea ez dela ona, *ausart* oinarria du eta. Ez zait iruditzen, ordea, Larramendiren kasuan erabat txarra denik.

⁴⁸ Nasaikien erabiltzen dituenak eta, hortaz, hobeki ezagutzen bide zituenak *-tari* / *-ari* eta *-tar* / *-ar* dira (ik. Urgell 2004b: §§ 3.1 eta 14.1, hurrenez hurren), baina *-keria* / *-eria*-z eta *-kide* / *-ide*-z ere ohartu zen (*ibid.*: §§ 2.2 eta 5.2).

⁴⁹ Arana-Goiriren neologia aztertzean ere Pagolak (2005: 364) *-i* alomorfo baten adibide bat bederen aurkitu uste du, zalantzarik bada ere: *antzai* “adibidea” < *antz(a)* “imagen, semejanza” + *di*₃ “sufijo meramente determinativo, intensivo, antonomástico, que (...) le sirve para formar sustantivos” (ik. *ib.* 30 eta 365, hurrenez hurren). Ez dirudi izenondoak eratzeko balio duen Larramendirenarekin lotura zuzenik duenik, dena den.

⁵⁰ Forma bitxi hauen azalpen zehatzago baterako, ik. Urgell (2004b: § 2.7).

4.5. Alderantzizkoa egiten ere jakin zuen, hots, berez bokalez hasten diren atzizkietan kontsonantez hasitako aldaerak sortzen: *-tada* < *-ada* (*aurketada* “trompada, golpe cara con cara”), *-dera* / *-tera* < *-era* (*aitzindera* “anticipación”, *alargundera* “viudedad”, *arindera* “agilidad” eta *aurdera* “infancia” / *aurtera* “niñez”),⁵¹ *-kaira* < *-aira* (*akerkaira* “cabronada”), *-deta* < *-eta* (*atsegindeta* eta *naideta* “plácemes”). Azpimarratzekoa da erantsitako kontsonanteak beti *k* edo *t* (eta *d* aldaera modura) izatea, gainerako atzizkietan nagusi dabiltzanak errespetaturik, alegia.

4.6. Analogiaz, *emaile* bezalako hitzetan ikusten zuen ***-aile* hura *-tu* / *-du* partizipio zenbaitetara hedatu zuen: *argedaile* (< *argedatu*), *azaldaile* (< *azaldu*). Bigarren forman, gainera, kontsonantedun atzizki (*-daile*) bilakatuta dakusgu. Beharbada *arpeztaille* ere honela azal daiteke, ekialdean aski ezaguna den *-taille*-ren bitartez baino errazago bederen.

4.7. *n* ostean *-de* (< *te*) daukaten hitz anitzen analogiaz, halaber, *-nde* hartzen dute hainbatek (*agerinde* “aparecimiento”, *aldande* “alteración”, *anizkidande* “comunicación”, *anzinande* “decanato”...), eta batek bederen *-lde* (*aboalde* “confesión” < *aboatu* “confessar”).

4.8. Jatorriz bukaeran *e* duten atzizkien *a* bukaerako forma berriak aurkitu ditugu batzuetan: *HH*-tik kanpo ere ezaguna den *-tza*₃ / *-tze* bikoiztasunaz gainera, *-te* aditzizenaren *-ta* / *-da* aldaera berriak, batetik; bestetik, *-kide*-ren familian sartu behar dugun *-kida* atzizki berria (gorago aurkeztu dugu: § 3.1).

Forma horiek fenomeno orokorrako baten barruan ulertzekoak dira: izenen *-el-a* bukaerak txandakatzeko edo, zehatzago, bata bestearen lekuan aise erabiltzeko Larramendik izan zuen joeraren barruan, alegia. Joera hau azaltzeko hainbat arrazoi batzen dira, eta bakoitzarekin lotutako hainbat ondorio ere baditu; laburbilduta, honako hauek: (1) elkartuen lehen osagaiaren bukaeran *e* > *a* aldaketa gertatzea (Urgell 2008a); baita eratorrietan ere, jakina (ik. beherago, § 7.2.4); (2) *-atu* partizipioetatik Larramendik atzeranzko eratorpenaz *-a* bukaerako izenak ateratzen ditu, direnak eta ez direnak (Urgell 2008b): cf., adib., *arika* “cansancio” < *arikatu* edo *arbuia* “reprobación” < *arbuia*tu, vs. *arbuio* (1636, *HH*-an ez jaso); (3) izen mugatuetan *a* + *a* > *-ea* zein *-a* bikoiztasuna onartu du batzuetan (*abadesa*, *abadesea* “abadesa” edo *aska*, *askea* “artesón”, adib.), eta bestetan berak sortu (*ahalkea*, *ahalka* “confusión”, *aldea*, *alda* “lado”, adib.), antza denez, hauetan ere *-atu* partizipiotik abiatuta (ik. Urgell 2001: § 5.2.1).

Gure ustez, bada, argia da *-kida* atzizki berria ere partizipiotik —gazt. *conaurrizkia* aditzetan ordezkatzeko erabili zuen *-kidatu* delakotik— sortutakoa dela, corpuseko adibide gehienak deberbalak direnez gero (*alaikida* “confortación” < *alaikidatu* “confortar” erakoak; ik. Urgell 2004b: § 2.7). Gainerakoan, izenen amaieran *a* zein *e* egoteko aukera hori dago, inondik inora ere, *-ta* / *-da* alomorfo bikotearen sorreran (*ibid.* § 11), eta bertara jo beharko dugu baita *-tza*₃ eta *-tze* atzizkien artean antzeman dugun muga lausoa azaltzeko ere (*ibid.* § 12.5).

4.9. Beheranzko diptongoaren ostean atzizkiaren hasierako *a* desager daiteke, bokal bilkura saihesteko, nonbait: *antzeskaida* “pincelada” (< *antzeskai* “pincel” + *-ada*), *arauga* “arte, libro en que están las reglas” (< *arau* + *-aga*).

⁵¹ Cf. ahostuntzeaz gorago esana eta erreparatu *r* ondoko testuinguruaren zalantzazkotasanari.

4.10. Bokal arteko *d/r* zalantzaren (Mitxelena 1977: 227-229) ale zenbait itzuri zaizkio hiztegitik: *aldaskari* “pimpollar”, *almendrari* “almendral” (*-ri < -di*) eta *atzeraida* “retrocesión, retroceso” (*-aida < -aira*). Hirurak disimilazioz azal daitezke erraz, baina *atzeraida*, behinik behin, hitz berria denez gero, hemen ere badirudi Larramendik berariaz egindako aldaketan aurrean gaudela.

4.11. Larramendik Iparraldetik mailegatu zituen atzizkien artean sartu behar ditugu *-tzale* eta *-zale*, *-tzaile*-ren aldaerak. Esanguratsuki, Iparraldeko literaturan bakarrik erabiliak ziren aditzei erantsita agertzen dira beti (*aitzinatzale*, *amatigazale*...): Etxeberrri Sarakoaren hiztegiak zerikusiren bat izan lezakeela zeharo baztertu gabe (cf. Urgell 2000e), baderitzat berariazko erabaki baten ondorioak direla, berak eza gutu zituen testuetan lekukotutako *-(t)zale*-ak —denak orokorrago diren aditzei erantsita— *-tzaile* gisan agertzen baitira *HH*-an: *aditzaille* “entendedor” (1571 *aditzale*), *administratzaille* “administrador” (1571 *administratzale*), *adoratzaille* “adorador” (1571 *adoratzale*). Antzerako egoeran egon liteke *-mendu* atzizkia ere (cf. gorago § 3.2.3), hots, berarentzat Iparraldeko mintzoari zegokiona bide zen: cf. *aurizki-mendu* “tropolía, atropellamiento” (< *aurizkitu* “atropellar”, Leiz, Ax *aurizki* aditzaren ordezkio okerra), lehenago lekukotugabea; nolahi ere, gorago adierazi bezala, atzizki hau berez ez zuen gogoko, goiko *aitzinatzale*-ren aurrean *aitzinapen* baitugu, tradizioaren aurka (vs. Ax, Ch, ES *aitzinamendu*).

4.12. Alomorfoen arteko banaketa ez da beti fonetikoa, atal honetan nagusiki ikusi bezala, ez eta euskalkiari dagokiona bakarrik, aurreko ataltxoan iradoki bezala: aitzitik, corpusean ugari islatuta dauden atzizki zenbaitetan agerian dago funtzionala ere izan zela, batzuetan behintzat. Izan ere, badirudi halakoetan, bederen, alomorfo taldea bitan banatuta dagoela: batetik, “forma kanonikoa” izena emango dioguna, atzizkiaren ohiko ezaugarriak atxikitzen dituena (haien artean ohiko oinarria ere: ik. beherago § 5.3), eta askeago dabilena edo dabilzanak.

Honela azalduko genuke, besteak beste, hitz eratorri soilaren eta elkartuen bigarren osagaien agertzen denaren artean ondoko adibideotan aurkitzen dugun opo-saketa, forma kanonikoak *-tze* eta *-tzaile*, eta forma askeak *-te* eta *-le* direla erakusten diguna: cf. *iltze* (cf. *aitaren iltzea* “parricidio”, adib.) vs. *aurrilte* “infanticidia”, edo *botatzaille* “echador” vs. *arbotale* “catapulta”, esate baterako.

5. Oinarriak

Lanak izan ditugu kontu honekin, atzizki gehienen oinarrien saila *HH*-an aski ñabarra, batzuetan erabat tradizioz gabekoa eta, hortaz, gure begien aurrean aski nahasia ageri delako. Gogoan izan dezagun, hasteko, duela ez gehiegi arte arlo ezezagun xamar edota landugabea izan dela morfologian; euskarari dagokionez, zehazkiago, Azkarateren lanak arte (1991, 1992) ez zegoen honi buruzko inolako kezka sistematikorik, eta sailkapen garrantzitsuenak (Azkue 1923-1925; Lafitte 1962 [1944]) hitz berriaren gramatika-kategoriari, atzizkiak zer sortzen duen eta hari begira egindakoak dira (Azkarate 1991: 25). Beraz, balirudike alferrikako lana dela XVIII. mendeko gizon batengan hitz berriak egiterakoan xx. mendean ere nekez azaleratu zen kezka hau bilatzea eta, ondorioz, halakoak tradiziozko oinarriak eta eurak bakarrik erabiliko dituela espero izatea.

Dena dela, Larramendi ustezko erruez —zeharo anakronikoak badira ere— garbitzea, arazoari oker heltzeko modua delakoan gaude. Atzizkien erabileraz egin zituen deskribapenetan haien oinarriak, agerriki edota adibideen bitartez, ongi zehaztuta ohi daude eta, halaz ere, *HH*-ko eratorrien ezaugarrietatik bat, oinarriko kategoriak hautatzeko bere buruari eman zion askatasuna da. Errua ezin egotz diezaiokegu ezjakintasunak eman ohi duen ausardiari, beraz: ziurrenik ez da erabat oharkabean egindakoa, atzean eragile ezagun eta indartsua —analogia— daukan erabakia baizik.⁵²

Beraz, oinarriak Larramendiren hitzak ezagutzeko bide errazak dira, tradiziozkoak zehaztuta dauden heinean.⁵³ Ondo ezarritako tradizioak hausten ditu batzuetan, esate baterako *-go* atzizkia aditzoinari eranstean dionean (*asigo* “comienzo”, *aturdigo* “aturdimiento”, etab.), edo *-le* izenaren ostean agertzen denean (*ardanle* “vinatero”, *ardazle* “hilandera”). Halaz ere, *HH*-an nabarmenki emankor diren zenbait atzizki (*-kor* eta *-garr*i izenondogileak, esaterako) betiko oinarriari eta hari bakarrik atxikitzen zaizkio.

5.1. Edonola ere, *HH* aztertzerakoan ez genuke inoiz ahaztu behar literatur iturri ezagunak izan zituela eta, beraz, teoriarik legez kanpokoak edo ohiz kanpokoak diren zenbait gertakari praktikan haien ereduari jarraituz —batzuetan pittin bat aurre-rago joanez ere— egindakoak direla, hala nola oinarrian aditzoina daukaten *-ari* atzizkidun formak (cf. *harrapari* 1571, *sendari* 1627).

Eredu zehatzei ez ezik, badirudi euskararen “arimari” jarraiki egindakoak ere badaudela: partizipioa + *-ki* tradiziozko egituraren arabera (cf. *afekzionatuki*, *ohoratuki*, *seinalatuki* 1571) part. + *-ro* edo *-kiro* egiturako hitz berri batzuk daude *HH*-an, baina aditzoina + *-ro* edo *-kiro* (gutxiagotan baita *-ki* eta *-to* ere) kideko egiturako hitzak are gehiago dira (*asmaro* “acertadamente”, *agerkiro* “manifestamente”...); aldaketa txikia bada ere, komeni da azaltzea tradiziozkoa dudarik gabe erromantzetako part. + *-ment(e)* egituraren kalkoa baino ez dela, eta gainerantzean —Larramendik erraz antzeman zezakeen bezala— euskaraz salbuespena dela, aditzoina baita erator atzizkiek eskatu ohi dutena, baita aditzoinaren gainerako erabilerak erabat galdu dituzten hizkeretan ere.⁵⁴

5.2. Hala eta guztiz ere, elkarren artean lotura zuzenik ez daukaten taiu bereko edo beretsuko berrikuntza zenbait aurkitu ditugu. Esan gabe doa hizkuntzak aberaspide kopuru mugatua daukala; honegatik, espero genezake antzeko premietarako antzeko aterabideak aurkitzea: Harrietek eta Larramendik, biek jakinaren gainean ateratzen dute *-di* atzizkia toponimiaren eremu ihartutik, nahiz bietarako, beharbada, Etxeberri Ziburukoaren eredia kontuan hartzekoa den (cf. Urgell 2004b: § 6.1). *-kide* atzizkiaren erabilera ugaltzeko Larramendik izan zuen eredia ongi ezagutzen dugu:

⁵² Egun ere halako eskubide bat aitortzen zaio analogiari, *arrazakeria* bezalako oinarri berriko eratorriei atek isten ez zaizkienean, adibidez (cf. *LEF* batzordea 1994: 1043).

⁵³ Gogoan izan Azkarateren lana (1991) lehenengo hurbilketa dela. Zenbait puntutan, Larramendiren iturriei esker gehienbat, frogatu ahal izan dugu hark jasotzen ez dituen oinarri batzuk ez zirela ezezagunak, baina, dena dela, 1745 aurreko eratorpenaren azterketa historikorik ezagatik nahi baino gehiagotan azalpenik gabe geratu gara.

⁵⁴ Aditzoinaz gehiago luzatuko gara beherago (§ 7.2.6).

Leizarraga (Larramendi 1745: 1); halaz ere, honek ez bezala, aditzoina erabili zuen batzuetan oinarrian (*agerkide* “conspicuo”, *auzbakide* “audiencia, tribunal” < *bakide* “conjunto”). *HH*-koak ez dira, ordea, era honetako lehen hitzak, zeren eta ia ehun urte lehenago Oihenartek *ezkontide* eta *bilbakaide* baitakartza (ap. Azkarate 1994: 57). Eta, dena dela, ez dukete hauek *HH*-koek baino zaharrak izateko aukera gehiago: 1745 arteko adibide bakarrak izatea aski ez balitz, Oihenartek “hitz bekanen adigarrian” *ezkontide* azaldu beharra sentitzea ere (“c’est ce qu’on dit en latin *conjux*, le marie, ou la femme”, ap. Orpustan (arg.) 1992: 102) aski adierazgarritzat joko nuke.⁵⁵

5.3. Dena dela, orotara berrikuntza asko antzeman ditugu *HH*-an. Ikus ditza-gun gertakari mota batzuk:

- (a) Atzizki indartsu batek gutxi gorabehera betebehar berekoa den beste bat kutsa dezake, berezko duen oinarria harraraziaz; adibidez, *-koi*-k izenaz gainera bere kide *-kor*-ek berezko duen aditzoina ere hartzen du (*aldakoi* “tornadizo”...).
- (b) Alomorfoetan bat hobeki atxikitzen zaio tradiziozko oinarriari, gainerakoak askeago dabiltzan bitartean; adibidez, *-tze* dugu aditzizenaen ordezkari kanonikoak; beraz, oinarria [-aditza] denean, *-tze* ez den zerbit aurkitzen dugu, hots, *-te* eta gainerakoak (*ainaldaste* “preciosidad” < *ainaldatsu* “precioso”, *aldakoid* “mutabilidad” (< *aldakoi* “mudable”...; Urgell 2004b: § 11). Banaketa bera kausitzen dugu *-tzaille* kanonikoaren eta *-le* askeagoaren artean, jadanik ezagutzen ditugun *ardanle* eta *ardazle* adibide bakanetan bada ere (*ibid.* § 3.2). Gorago ikusi dugu honek alomorfoen arteko banaketa funtzionalean ere baduela eraginik (§ 4.12).
- (c) Instrumentala ere ohiko oinarrietako bat izaten da *HH*-an. Adibiderik azalerrazanak ‘gauza, zera’ adierazten duen *-ki* atzizkiarenak dira (cf. *aozki* “voz” gardenak); *-zko* ezagunarekiko analogia dabilke hemen, eta bigarren mailan baita Iparraldeko tradizioan arruntak diren *-zki* aditzondoak ere (*handizki*, *artezki*...), agian. Dena dela, beste atzizki batzuekin ere oinarri bera erabili zuen Larramendik: cf. *auzkari* “perro de pressa” (< *auz* ‘ahoz’), *ad(e)raskin* “aderezo” (= ‘aderaz [= ‘en orden] jartzeko balio duena’),⁵⁶ *arrizde* “encanto, encantamiento” eta *arrizkun* “admiración” (< (*h*)*arri*-z).

5.4. Azpimarratzekoa da aldaketa garrantzitsuenek ez dutela nahitaez gramatika-kategoria eragiten: ezaguna denez, atzizki batzuek murriztapen semantikoak dituzte, eta hauetako zenbait ere gairatzeko gai izan zen Larramendi, beti analogia lagun:

- (a) Paper tematikoen aldetiko murriztapena, hala nola *-kin*, *-gile* eta *-kintza* atzizkiak ‘egitearen xedea’-ren ordezt oinarrian ‘egilea’ (*arozkintza* “carpintería, el oficio”) eramatea, edo ‘egitea’ bera, aditzoina alegia: *aldagile* “año climático, en que dicen se altera y muda el temperamento”, *amarazkin* “filtro,

⁵⁵ Azkaratek (1994) Oihenarten lexiko-sorkuntzari eskaini dion lanean, ez du ondorio argirik atera alde honetatik, hitz berriren bat badela aitorturik bada ere, “...lehen aldiz neurtitz hauetan agertu izanak ez du esan nahi xuberotar poetak asmatuak direnik; izan daitezke herriko hizkeratik hartuak” (*op. cit.* 50) baitiosku. Kontua ez da erabakitzen erraza, noski.

⁵⁶ Txistukaria era batera baino gehiagotara azal daiteke, baina Larramendiren euskara-erdera hiztegiaren arabera zuzendu beharrekoa da: *aderazkiña*, *adrazkiña* (DVC 149).

hechizo amatorio” (< *amaraz(i)*), *antzeskintza* “pintura, arte” (< *antzestu* “pintar”, edo *antzeskin* ‘pintor’, berdintsu zaigu)...

- (b) Tasunen aldetiko murriztapena, berez ‘landarea’ edo asko jota ‘harria’ eskatzen zuten *-aga* eta *-di* atzizkiak halako tasunik gabeko izen konkretuei eranstea: *atxorroaga* “guantería” (< *atxorro* “guante”).

5.5. Orain artean aipatutakoez gainera, badira Larramendiren sistema orokorrari —euskal hitza zer den galderaren erantzunari— zuzenean egotzi behar zaizkion oinarri batzuk, zehazkiago, erdarazko hitzen etimologiak (cf. Urgell 2008g) eta onomastikatik datozenak (cf. Urgell 2008c); adibide argi bana baino ez: *ardiketa* “ardid” (< *ardi* + *-keta*; cf. “...puede venir de el Bascuence *ardi*, *ardiz*, oveja, de oveja”) eta *abalzizketa* “melodrama, diálogo en música” (toponimo ezaguna, *abalia* “melodía” + *hizketa* “diálogo” berranalizatua).

5.6. Azkenik, azpimarra daitezke han-hemen agertu zaizkigun oinarri elkartuak, atzizkirik gabe ezer ez direnak, hala nola *abiurki* “torzal” (< *ari* “hilo” + *biur(tu)* + *-ki*; cf. *DAut*: “Cordoncillo hecho de varias hebras torcidas...”), *abreunde* “hecatombe” (< *abre* ‘abere’ + *eun* (= *heca-*) + *-de*), etab. Larramendik berezko —baina ez berea bakarrik— duen sorbidea da. “Elkarte parasintetikoak” izena eman diegu, gaztelaniazko gramatika tradizioan ohikoa den berba batez baliaturik (nahiz eta bertan ere eztabaidatua dela jakin; cf. Miranda 1994: 67-78), hoberik ezean *HH*-ko zenbait gertakari bildu eta izendatzeko egokia delakoan. Honelako hitzen zatirik bereziena oinarria denez gero, elkarketaren barruan aztertu ditugu bereiz (Urgell 2008a: § 3.1.7).

6. Eratorrien adiera

Euskarak kultur lexiko osoa beregana zezan Larramendik bitarteko hizkuntza bat, gaztelania, eta haren ispilutzat har zitekeen hiztegirik handiena hautatu zuen. *DAut* aurrean zuela eta euskararen arimaz eta gorputzaz —berak esango zukeen bezala— zekiena beste laguntzarik gabe, mendeek landu eta leundutako hizkuntza hura hitzez hitz itzultzeko lanari ekin zion. Egitasmoaren handinahi eta gogorra gauza bakar batek leundu zukeen: euskarak bere baitan horretarako eta gehiagotarako ahalmenak badituela osotoro sinistuta egoteak.

Bi premisa hauek onartuta, hau da, euskara gaurkotzeko eginahal guztia egin behar dela eta analogiak bidea erakusten duela, ez da harriztekoa euskal atzizki zenbaitek *HH*-an betebeharrak ugaltzea. Esate baterako, bistan da tresna izen pila lehenengoz itzuli beharra izan zuela: horretarako diren *-ki* (adib. *artezki* “mira, en escopetas”) eta batez ere *-kai* (adib. *adinkai* “templador de arpa”) atzizkiez gain, ‘egile’ izenak egiteko balio duten atzizkiak ere lanean ipini zituen (*-tzaile* izan ezik, honek beti [+ gizakia] tasuna gordetzen baitu; ik. Urgell 2004b: § 3): adib. *atiskari* “falleba”, *arbotale* “catapulta” edo *aizekin*, *aizegile* “abanico”; zenbait harri eta txori-izen *-ari* eta *-le*-ren bitartez erdietsi zituen: *adiakari* “autillo”, *arakausle* “sarcófagos”, *aunzedosle* “chotacabras”, *azurtxeari* “quebrantahuesos”...; eta ‘ahalmenak’ adierazteko nagusiki *-kin* atzizkiaz baliatu zen: *adikin* “entendimiento”, *autakin* “albedrío”.⁵⁷

⁵⁷ Corpusetik kanpo ere bai, jakina: *enzugin* “oido”, *ikusgin* “vista”, *ukin* “tacto”, *usaikin* “olfato”, baina *migustua*, *gustua* “gusto”, Larramendiren ustez euskal etimologia duelako.

Atzizkiz atzizkiko azterketan (Urgell 2004b) bakoitzaren zereginen ugaltzea no-rainokoa den sumatu ahal izan dugu, baina hemen bost gertakari jaso nahi nituzke bereziki: gaztelania eta euskararen arteko bana-banako egokitasunak (§ 6.1), izen abstraktuen eta ekintza-izenen arteko muga lausoa (§ 6.2), erdal erlazio-izenondoak itzultzeko baliabideak (§ 6.3), betebeharren ugaltzean *DAut*-ek daukan papera (§ 6.4) eta sail bereko atzizkien artean egin zituen bereizkuntzak (§ 6.5).

6.1. Bana-banako egokitasunak

Hizkuntza biren baliabideak azaletik erkatzen direnean, baliokideak berehala agertzen dira. Larramendi behin baino gehiagotan azterketaren azaleko maila hone-tan geratu zen, gaztelaniazko eta euskarazko atzizkien artean bana-banako egokitasu-nak ezarriaz. Honen ondorioak arinak dira batzuetan: adibidez, gaztelaniazko txiki-garri markak sistematikoki euskal txikigarri batez (eskuarki *-txo-z*) ordezkatu zituenez gero, hizkuntza horretan oso ugari diren lexikalizazioek ere *-txo* daramate euskaraz (*azpilduratxo* “dobladillo”, adib.).

Haatik, beste batzuetan ondorioak larriak dira, hizkuntza hartzailearen sistema desorekatzerainokoa. Hau dela eta, baitezpadakoa da *-garri*-ren *HH*-ko gorabeherak aipatzea: gazt. *-ble* eta eusk. *-garri*-ren arteko egokitasunak batzuetan bakarrik funtzionatzen du lekukotasun zaharren arabera: ‘x-tua izatea merezi duena’ adieraz-ten dutenean (*adoragarri* “adorable” bezalakoetan), hain zuzen (Azkarate 1991: 78). Gainerakoan, egokitasuna *-ble* eta *-kor*-en artekoa da (cf. *aldakor* “variable”), *-garri*-k berez ‘eragilea’ adiera baitauka (cf. *ahalkagarri* “vergonzoso, que da vergüenza”). Eman ditudan adibide guztiak *HH*-koak dira, baina Larramendik, iturri ezberdinen bitartez, *-garri* eta *-kor*-en berezko balioaren halako ale zenbait bildu arren, hitz-sor-tzaile gisa bi egokitasun erabili zituen batez ere: eusk. *-kor* eta gazt. *-izo* / *-oso*-ren ar-tekoa (cf. *arradakor* “raedizo” eta *amilkor* “precipitoso”) eta eusk. *-garri* eta gazt. *-ble*-ren artekoa (cf. *aldongarri* “convertible” eta *apaingarri* “adornable”). Beraz, eusk. *-kor* eta *-garri*-ren artean zegoen muga *-kor*-en kaltetan higitzen da.

Inoiz muga beste alderantz ere higitu zen: *-kor*-ek adibide batzuetan ‘eragilea’ adiera dauka, corpusaren arabera gazt. *-ivo* atzizkiarekin bakarrik: cf. *adierazkor* “indicativo”, *arkidakor* “inductivo” eta *argedakor* “retenedor, retentivo”, *abaikagarri* “provocativo”, *alaigarri* “roborativo”, *argigarri* “iluminativo”... ugarixegoen aldamenean.

Dena dela, berrikuntza ez da zeharo Larramendirena, garaitsuan bestetan ere —Urteren hiztegia, zehazkiago (cf. Azkarate 1992: 216-217)— suma baitaiteke. Gaiak azterketa lasaiaogo eskatu arren, badirudi, beraz, oro har latin zein erroman-tzeetatik itzultzen aritu beharrak eragindakoa dela eta, *HH*-aren eragina gorabe-hera, ziurrenik oharkabean hedatutakoa.

6.2. Izen abstraktuak eta ekintza-izenak

-tasun atzizkiak duen eta euskara historikoan izan duen emankortasuna begi-bis-takoa da: esan liteke atzizkirik ezagun eta erabilerrazena dela, eta erabateko adosta-suna erdietsi duen gutxietako bat. Horregatik, doi bat harrituta geratzen gara atzizki honek *HH*-an dituen adibideen urria ezagutzerakoan: ozta-ozta gailentzen zaio *-keria* beti bakanago izan ohi denari. Kontua da Larramendik bestelako baliabideak erabili nahiago izan zituela, hasiera batean bederen ilunak diruditen arrazoiengatik.

Hasteko, Iparraldeko testuetan ikasi zuen *-go-z* baliatu zen batzuetan izen abstraktuak egiteko: *andigo* “presunción” zaharraren aldamenean *arrog* “raridad” eta, analogia haratago eramanez, *arimandigo* “magnanimidad”, *askogo* “multitud” edo *aragigo* “carnalidad, luxuria” bezalako hitz berriak eratu zituen. Haatik, *-tasun* eta *-go*-ren artean ez dugu *HH*-ko abstraktu guztien kontu ematerik. Adibide gutxi batzuek erakutsiko digute zer gertatu den: *adiakaizte* “irregularidad”, *araude* “puntualidad”, *aitziner* “anterioridad”, *anraketa* “deshonestidad” eta *askantza* “soltura, agilidad”. Honenbestez bistan da ekintza-izenak egiteko erabili ohi diren atzizkietatik zenbaitek abstraktuak egiteko betebeharra ere beren gain hartzen dutela *HH*-an.

Gakoa, eta azalpenaren zati bat behinik behin, Larramendi izen abstraktuen eta ekintza-izenen arteko muga argirik ezartzeko gauza ez izatea da. Gorago aipatutakoak baino are bitxiagoak dira (gure ustetan, bederen) *aiozkeria* “cuchillada” eta *atzakeria* “rascadura”, adibidez, hala nola *anditasun* “amplificación” edo *argitasun* “lucimiento” itzulpenak ere. *-go* atzizkiarekin halako adibideak gehiago dira: *aitorgo* “confesión”, *andigo* “acrecentamiento”, *arazigo* “coacción”...

Euskarak —euskara modernoak behinik behin— batzuen eta besteen arteko bereizketa zorrotza egin ohi duenez, honek azalpena behar du. Lehen bulkada kalkoaren eraginari egotzea da: izan ere, euskararen aldean, gaztelaniak (eta latinak ere) muga anitzez lausoagoa du: cf. *presunción* bikoitza (‘harrokeria’ eta ‘susmoa’) edo *gordura* ‘loditasuna’ abstraktua vs. *torcedura* ‘okerdura’ (ekintza-izena). Halere, kontu honi tentuz heldu beharko diogu, euskal atzizkibideaz egindako azken hausnarketak direla eta:

- (a) Oro har, agian aurrizkidun hizkuntza izatetik, Lakarraren hipotesiaren arabera (2005), euskara gure aroan zehar atzizkidun(ago) bihurtuz joan da. 1545ean oraindik urrun zegokeen orain dakusagun atzizkien erabilera aberats eta finko xamarretik, eta aberastasun eta finkotasun horiek, hizkuntzaren berezko joerari ez ezik, neurri batean edo bestean literatur hizkuntzaren garapenari ere zor bide zaizkio, ohikoa ere den bezala (ik. Sarasola 1986 eta 1997: 634-637; Lakarra 1992: 292-294; Bueno 2004 eta 2006).
- (b) Bilakabide horren aldeko frogak aske bat aurkitu berri dugu (Urgell 2008e): Landucciren hiztegiako A eskuaren hizkeran *-tasun*-ek oso leku gutxi dauka; aditzizena, berriz, oso emankorra da eta, gainera, abstraktuak egiteko ere balio du. Hemendik honako ondorio hau atera daiteke: Mitxelenak (1958: 40) A eskuaren euskara eskasari egotzitako ezaugarri hauek, egiazki arkaismo handiak bide dira, bai egoera bera (hiztunak ez dauka abstraktuak egiteko baliabide finkorik), bai atzizkiaren erabilera ere (aditzizena abstraktuak egiteko).
- (c) Landuccik eta *HH*-k islatzen duten egoera bat eta bera da alde honetatik. Etsita gaude, bestalde, Landucci *Eranskin*-ean ez eze, hiztegiaren gorputzean ere Larramendiren iturri izan zela (cf. Urgell 2000e). Zeri egotziko, orduan? Italiarraren hiztegian aurkitutako hitzen analogia nagusitu da *HH*-an, ala XVI.aren erdialdean ez ezik, XVIII.ean ere oraindik finkatu gabeko kontuak ditugu? Berariazko azterketa behar du honek, bistan denez, baina bi gauza aurrera daitezke: (1) Orain arte halako ziurtasun batez identifikatu ditugun Landucciren emaien arabera, ez dago horrelakorik, denak ekintza-izenak dira eta: *biurketa* “vuelta”, *joatea* “ida” eta *izorratea* “preñez” (< *içorraytea* “id.”);

(2) de Rijk-ek (1995) Hegoaldean egoera arkaiko horren kidekotzat jo dezakeguna deskribatu du aditzondoak egiteko balio duten atzizkiak aztertzerakoan: eratorbidea nekez erabiltzen da, eta egitekotan adostasunik ez atzizkiaren aldetik (*-to, -ro, -toro, -ki, -kiro...*), berriki zabalduko aukerak bailiran. Egoera *HH*-tik aurrera aldatuz joango da, dakigunez, berak bultzatutako *-kiro* atzizkiaren bitartez lehenik, eta gero orokortuz joan den *-ki*-ren bitartez (xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell 2004b: § 19).

6.3. Erdal erlazio-izenondoak

Gaurko euskara estandarraren buruhausteetako bat, erdal erlazio-izenondoak —gure inguruko hizkuntzek atzizkien bitartez eroso adieraziak— era batera itzultzeko zailtasuna da. *HH*-an alde honetatiko mailegu bakar bat ez dagoenez gero,⁵⁸ pentsatzekoa da Larramendik bideren bat aurkitu zuela, eta halaxe da, izan ere: ize-izenondoak egiteko balio duten atzizkietatik batzuk zeregin horretarako erabili zituen, nagusiki *-ko* eta *-(t)ar*, baina adibideren batean baita *-tsu* ere, besteak beste.⁵⁹

6.3.1. Aitzindari nabarmenak zituen orain ere onartuko genukeen *-ko*-ren erabilera alde honetatik hedatzeko: *adimentuzko* “mental” (1571 *adimenduzko*), *aragizko* “carnal” (1571) eta *aranzezko* “espíneo” (1617) bezalako irtenbideak aurreko literaturan aurki zitzakeen; *aldameneko* “lateral”, *aoko* “bocal” bezalakoek, eguneroko hizkuntzari arreta ipintzeaz beste lanik ez bide zuten eskatzen. Hortik eta *antzesteko* “pintoresco” (< *antzestu* “pintar”) edo *azgarriko* “característico”-ra (< *azgarri* “carácter”), urrats tiki bat baino ez dago.

6.3.2. Arrotzago egiten zaigu *-(t)ar*-en erabilera, baina *auzkiar* “superficial” (< *auzki* “superficie”) edo *asiatar* “asiático”-k erakusten digute analogiaren lana nondik ibili den, ‘x-koa’ adieratik ‘x-ri dagokiona’ adierara ia ezarian igarotzeko.

6.3.3. *-ko*-ren aldamenean *-(t)ar* erabiltzeko premia adibide batek erakus diezaguke: “carnal, cosa de carne, *araguizcoa*” vs. “carnal, luxurioso, *araguicoia, araguitarra*”, hau da, hanbatik hanbatean, *-(t)ar*-ek [+biziduna] (gehienetan [+gizakia]) adierakoak bereganatzen ditu. Berbera gertatzen da oinarria [+biziduna] denean, *-ko*-k horrelakorik onartzen ez baitu: *aberetar* ‘brutal’, *aitar* ‘paternal’, *anaitar* ‘fraternal’, *apaiztar* ‘clerical’...

Oinarriari dagokionez, *-ko* dugu forma markatua: [-biziduna] denean, biak agertzen dira aukeran: *antzesandecoia* eta *antzesandarra* “parabólico” (< *antzesande* “parábola”), adib.; eta batzuetan *-(t)ar* bera bakarrik, batez ere erdaraz *-al* atzizkia duten hitzetan (Urgell 2004b: § 14), oposaketa gordetzeko ardurarik gabe: “Vocal, que pertenece a la voz, *boztarra, aosdarra*”, baina baita “Vocal, el que vota y lleva la voz, *boztarra*” ere.

⁵⁸ Hau ez da zeharo egia, bai baitago bat bederen: *apostoliko*. Ohartu, oster, “Sede apostólica” sarrera pean itzuri zaiola Larramendiri, “apostólico”-pean aurkitzen dena *apostoluar* den bitartean.

⁵⁹ Ez dira baliabide bakarrak: elkartetan ikusi dugu (Urgell 2008a), batetik, *egoki* hitza ere —erlazio-izenondoan ‘dagokiona’ adiera aintzat hartuta, beraz— batzuetan elkartuaren bigarren osagaian baliatu zuela, *-goki* itxuran ia-ia atzizki bihurtuta (cf. *aragoki* “reglar”, *argoki* “masculino”, *arraigoki* “pastoral”, *aurregoki* “pueril”...); eta, bestetik, ‘izena + *gisako, erako, anzako*’ modukoak (cf. *aberegisako* “bestial”).

6.3.4. Oinarria [+biziduna] deneko kasuetan sartzen da, halaber, corpusean bi adibide baino ez dituen *-tsu* atzizkia, bietan *-tar*-ekin batera: *aitar* eta *aitatsu* “paternal”, *astoar* eta *astatsu* “borriqueño”.

6.4. *DAut*-en eredu eratorpenean

Kultura gaztelaniatik euskarara itzultzen laguntzeko erabili zuen eredu lexikografikoak *HH*-ko euskal ordainen nolakoan eragina izan zuen. Eguneroko lexikotik kanpoko hitzak itzultzerakoan, haien itxura eta Akademiak ematen zien azalpena hausnartu behar izan zituen, euskal ordain egokiak idoro ahal izateko.⁶⁰ Bi arlo horiek —hitzaren itxurak eta definizioak— eragin handia izan dutela agerian jartzen duten zenbait gertakari bildu ditugu ondoren, lehen puntuan definizioari eta bigarren eta hirugarrenean hitzaren itxurari dagozkionak, zehatzago:

6.4.1. Definizioak euskal elkartuen eraketan garrantzi handia izan zuen (cf. Urgell 2008a), baina eratorpenean halako frogak aurkitzea anitzez gaitzagoa da: atzizkiren batean (ik. *-ari*, § 3.1, adibidez), iragaitzaz bezala, *DAut*-eko azalpen moduaren eta *HH*-ko ordainen artean erlazio zuzen eta sakonagorik egon daitekeela agerian uzten saiatu bagara ere, gaiak hemen ezin egin dezakegun azterketa xehe bat mereziko luke.

Gaiaren garrantzia azpimarratzeko, dena dela, zilegi bekigu aurkitu dugun adibiderik argiena erabiltzea: *artexka* “coscoja” eta *ataska* “compuerta” euskaraz horrela emateko arrazoa, *DAut*-en azalpenean bilatu behar da, *coscoja* “especie de encina pequeña” eta *compuerta* “especie de puerta pequeña” dira eta.

6.4.2. Kalkoak: gorago aipatu dudan *azpilduratxo* “dobladillo”-ren modura, bada erdal hitzaren egitura —esanahia gorabehera— kalkatzen duten beste zenbait: *amorraxka* “rabieta” (< *amorra(tu)* + *-xka*), *argedaille* “(virtud) retentrix” (< *argeda(tu)* “retener” + *-aile*) edo *azkenaitxo* “codicilo” (< *azkenai* “(última) voluntad”) bezalakoak. Latinak ere izan du eraginik: *-trix* eta *-ilo* horiek *-aile* ‘-tzaile’ eta *-txo*-z latinez ezer dakienak bakarrik itzul ditzake.

6.4.3. Atzizki ordezkapena: Etimologiaren bitartez erdal hitz bat euskal etorki-koa dela erabakiz gero,⁶¹ erroa gordeta erdal atzizkia euskal atzizkiarekin ordezkatzeko hutsaz ordaina eratzeko aukera dago: *arbotari* “arbotante” (cf. bertako etim. eta *botar*-ena, besteak beste), *artilari* “artillero” (cf. *artillería*-ren etim.), *azañotsu* “hazañoso” (cf. *hazaña*-ren etim.). Azken adibidean, oinarriaren azken bokalean dagoen *a/o* txandakatzea gorde egin du (*azañatsu sortu beharrean, alegia), oharkabean edo bestela, ez jakin.

6.5. Gaztelaniak euskarari zor dizkion atzizkien berreskuratzea

Ezaguna denez, euskaraz bizi-bizirik dauden atzizkietatik mordoxka bat latinari edota haren ondorengoei zor zaie; gordetzen duten betebeharrak eta itxura antzekotasu-

⁶⁰ Gogora ditzagun bere hitzak: “Entré luego a leer con reflexión el Diccionario de la Real Academia Española, y leí sus seis grandes volúmenes, y en cada uno todas sus voces sin dexar ninguna” (Larramendi 1745: lii).

⁶¹ Xehetasun gehiagotarako, ik. Urgell (2008g).

nak hain dira nabariak non Larramendi jadanik lotura antzemateko gauza izan baitzen batzuetan, *-(k)eria*, *-ada*, *-era* eta *-antza* atzizkietan zehatzago (ik. Urgell 2004b).

Zorra alderantzizkoa dela sinistuta, Larramendik ez du inolako oztoporik, eta bai aldiz joera nabaria, erdal hitzaren atzizkia gordetzeko,⁶² batzuetan euskaraz ohiko den eran, baina bestetan ez, honegatik ez balitz azalpenik ez lukeen hitz taldeño bat lekuko. Ikus dezagun atzizkiz atzizki:⁶³

-ADA:

*-ada*₁ 'X-n sartzen den kantitatea': *atzada* "dedada".

*-ada*₂ 'X-z emandako kolpea': *adarkada* "cornada", *agapurukada* "mazada" (< *agapuru* "maza"), *aiozada* "xiferada" (< *aioza*⁶⁴ "xifero, el cuchillo de matar reses"), *aitzurkada* "azadonada", *antzeskaida* "pincelada", *aokarukada* "dentellada" (< *aokaruka* "(a) dentelladas"), *aotzikada* "picotada" (< *aotzi* "pico de ave"), *arbelotada* "bodoxada" (< *arbelota* "bodoque"), *arrikada* "pedrada", *atzalada* "uña, señal, impresión con la uña" (< *atzal* "uña"), *atzaparkada* "garfada", *atzarrada* "gatada", *aurketada* I "trompada, golpe cara con cara" (< *aurke* "cara").

Ohiz kanpoko egiturak: *aokada* "bocanada", *astada* "borricada", *aurketada* II "portada" (< *aurke* "frente").

Mailegu zuzenak: *akatxada* "acachada", *alborada* "alborada", *algarada* "algarada", *almendrada* "almendrada", *arrakada* "arracada(s)".

-ANTZA:

Ohiz kanpoko egiturak: *adieranza* "significanza" (< *adiera(z)* "significar"), *aisantz* "holganza" (< *aisa* "holgado").

Mailegu zuzenak: *alabanza* "alabanza".

-DURA:

-dura 'ekintza/ondorioa': *algaindura* "costura" (< *algain(du)* "coser"), *atzekidura* "raboseada, raboseadura" (< *atzekitu* "rabosear").

Ohiz kanpoko egiturak: *aokadura* "dentadura" (< *aoko* "dental"?).

Mailegu zuzenak: *altzadura* "alzadura", *armadura* "armadura" (1571), *arraskadura* "rascadura" (XVII ea.), *asmadura* "asmadura".

-ERA:

Ohiz kanpoko egiturak: *arbelotera* "bodoquera" (< *arbelota* "bodoque"), *arikaera* "cansera, molestia" (< *arikatu* "cansar"), *azaldera* "explicaderas".

⁶² Gure egunotan ere ez da ohiz kanpoko prozedura hau: *sendadura gela* jarri du Osakidetzak erdaraz *sala de cura* denaren alboan, edo Larramendik *aurketada* (edo *ataria*) itzultzen duen erdal *portada*, *Zehazki* hiztegiak diosku Arkitekturan *avelada* dela. *Egitura* ere bide horretatik dator, noski (eta *EH-n* *1745eko data darama, bidenabar).

⁶³ Lotura etimologiko argiko atzizki hauetaz gainera, ondoko adibideak ere bederen aurkitu ditut: *aizuriska* "ventisca" (non eusk. *-ska* = gazt. *-isca*) eta *arrikari* "petraria", baina oraingoz bakarturik daude, corpora noiz zabalduko zain.

⁶⁴ *ai(h)otz*-en ordez, eta zehatzago *aiotz*-en aldamenean (s.v. *hocino* eta *podón*, adibidez). Iturri ezberdinetatik izan behar dira, beraz, eta *aioz(a)* azaltzeko bi aukera ditugu: (1) txistukari frikari eta afrikatuak bereizteko modurik ez zuen iturri idatzi bat; (2) hitzaren azken posizioan afrikatuaren aldeko neutralterako joera gauzatu ez duen ahozko iturri bat. Geu lehenengoaren alde makurtuko ginateteke (cf. Urgell 2000d).

-(K)ERIA:

-*keria* ‘X-i dagokion izen abstraktua (gaitzetsia)’: *azerikeria* “zorrería”.

Ohiz kanpoko egiturak: *atziperia* “superchería” (< *atzipe(tu)* “engañar”).

Mailegu zuzenak: *alegeria* “alegría”, *azañeria* “hazañería”.

Atzizkiak euskaraz eta gaztelaniaz antzeko betebeharrak izateak adibide asko halabarrezko bihurtzen ditu (cf. *-kada₂* batez ere). Halaz ere, gaztelaniazko hitza eredu izateak bakarrik azal ditzakeen egitura anitz ere bildu ditugu, eta halakoetan funtzioari baino itxurari gehiago begiratu ziola ikusi. Interesgarrienak *aurketada* “portada” eta *azaldera* “explicaderas” bezalakoak dira, gaztelaniak atzizkia ez eze, atzizkiaren forma zehatza ere eragin baitu, nonbait: gure corpusean bederen ez dago *-tada* alomorfoaren beste adibiderik; *-dera*, berriz, ez da ohiz kanpoko, *n* edo *l* bukaerako erroetan, hain zuzen (cf. *aitzindera*, *alargundera*...; gorago aipatu dugu: ik. § 4.5).

6.6. Sail bereko atzizkien arteko ezberdintasunak

Euskarak garai historikoan erator atzizki anitz daukan hizkuntza da: etorki ezberdineko hizkiak —latinetikoak (*-ada*, *-ari*, *-dura*, *-keria*, *-men(du)*...) zein berezkoak (*-garri*, *-gin*, *-ki*, *-tasun*...)— bildu izan ditu, ziur aski abiadura eta ahozko hedadura ezberdinez, gaur egun ezagutzen dugun multzo aberats eta korapilotsua osatu arte.

Larramendik, artean ez bezalako sakontasunez euskara azterturik, bazekien gauza bera edo beretsua adierazteko atzizki bat baino gehiago dagoela, eta batzuetan bata edo bestearen aldeko aukerak edo joerak hizkera mailakoak direla.⁶⁵ Non-nahiko euskara jaso beharrez ari zenez gero, ez dirudi inongo atzizkiei muzin egin zienik, nahiz —berak ere aukerak egin behar— batzuk bakarrik emankor bilakatu zituen: adibidez, lehen aipatu dugu Iparraldeko *-go HH*-an bereziki emankorra dela, nahiz etorki bereko *-duri* atzizkiak gure laginean adibide bakarra izan. Berak egin zuen aukera orokorrez, atzizki emankor eta antzuez, gorago mintzatu gara, halere. Hemen besterik interesatzen zaigu: berez balio bereko edo beretsukoak diren atzizki emankorren artean egiten jakin zituen bereizkuntzak.

Hainbat aztertu ditugu lehenago, zein bere lekuan, eta denak bat datoz ezaugarri nagusietan, alomorfoen artean jadanik sumatu dugun bezala (§ 4.12): funtzioakideen artean Larramendik beti bat hautatu du —edo, agian zehatzago, hobeto ezagutzen duen euskarak hautatuta demaio— behar arruntenak betetzeko (cf. *-tzaile*, *-tze*, *-di* eta *-tsu*); honelakoak morfoaren tasunik ohikoenez jantzita ageri zaizkigu ia salbuespenik gabe adibide zahar zein berrietan. Gainerakoen eremua zabaldu egiten du, ostera, adiera berriak eta batzuetan baita ohiz kanpoko oinarriak ere hartzeko moduan. Hala bada, *-tzaile* dugu “egilea” adierako izengileen nagusia, forma kanonikoa, halakorik eskatzen duten aditzek hartu ohi dutena besterik ezean. *-le* eta *-ari* kidekoei dago, beraz, bestelako kontuak adieraztea; baten bat ikusiak gara dagoeneko, hala nola harri eta txori-izenak (*adiakari* “autillo”, *arakausle* “sarcófagos” ...; ik. § 6).

⁶⁵ Ik., esate baterako, Larramendi (1729: 266-267) *-tzaile* / *-le* / *-ari-z*, eta *-gile* / *-gin-ez* (ib. 267).

Aditzenari dagokionez, *-tze* kanonikoaren aurrean *-te*-k eta *-de*-k bere gain hartzen dituzte gainerako betebeharrak; adibidez, gorago aipatuak berriro hona ekarrita, *aurrilte* “infanticidia” elkartua (§ 4.12) edo *abreunde* “hecatombe” parasintetikoa (§ 5.6).

Oso baliabide ezaguna da, bestalde, bazterreko formak edo zaharkitutakoak hutsuneak betetzeko erabiltzea, batzuetan lehen zehazki ez zeukaten baina urruti ez dauden betebeharretan jartzea. Euskaratik ilki eta luzaro aztarrika ibili gabe, gogora daitezke *anker*, *iskilu* edo *oldoztu*, garai jakin batean, arrazoi jakinengatik eta nola-baiteko arrakastaz maileguen ordez proposatu ziren *RS*-ko hapaxak, edota *aizto* eta *arnari*, biak Erronkarikoak omen.⁶⁶

7. Hots-aldaketak

Ikusi ditugun hitzetatik askok ezagunak egiten zaizkigun hots-aldaketa zenbait pairatu dituzte, baina badira hots aldaketa handiak, erabat ohiz kanpokoak eta azal-tzen nahikoa zailak diruditenak. Batzuk besteetatik erabat bereiztea oso zaila da, oster, bai sarritan elkarrekin lotuta ageri direlako, baita tradiziozko aldaketak oro har diakronikoki aztertu gabe —eta batzuk azaletik baino ez— daudelako ere. Halaz ere, hurrengo lerroetan bereizketa saio bat egingo dugu, dakigunaren arabera *ez eze*, *HH*-ak eskaintzen duen argipean ere. Mailaka joango gara zeregine honetan, *HH*-an bakarturik agertzen diren forma zaharretatik hasita; gero aski garatuta daudenak ikusiko ditugu eta, azkenik, aldaketa berritzat-edo eman ditzakegunak. Honela, antzina ohikoak ziren aldaketetatik Larramendik nolako berri zeukan, bere mendean noraino zeuden bizirik edota noraino menperatzen zituen azter dezakegu lehenik, geroago aldaketa ezezagunago edota handiagoak zein diren, eta nahierara eginak diren ala sistemaren bat duten finkatzen saiatzeko.

7.1. Hots aldaketa zaharkituak

Erdi Aroaz gero ongi lekukotuta dauden aldaketa batzuek arrastoak baino ez dituzte utzi Larramendik ezagutu zituen hizkeretan; zeharo ihartuta bide zeuden, hortaz, XVIII. mendearen lehen zatian, eta Larramendi alde honetatik eskuarki notario fidela baino ez da, aldaketen nondik norakoa antzeman ezinik.

7.1.1. Hiru silabako hitzetan azken bokala > ø, eta antzinako *n*-aren mantenketa (Mitzelena 1977: 127):

ARDAN- ‘ardoa’: *ardandegi* (1643), *ardantza* “viña” (1164), *ardanle* “vinatero”.

ARRAN- ‘arraina’: *arrandari* “pescadero”, *arran(t)za* “pesca” (1627), *arrandegi* “pescadería”.

⁶⁶ Bide beretik datoz, konparazio baterako, azken mendeaz geroz (Hegoaldeko) euskara jasoan Iparraldeko tradizioa bere osotasunean jasotzat harturik —batzuetan oker ulerturik ere— egin diren zenbait berrikuntza, hala nola *-go* atzizkia ‘multzokari’ adieran hartzea, edota *bastapen* lehen (badirudi aitzindaria Villasante izan dela; ik. *OEH*, s.v.) eta *hatsarre* gero adiera berezitan baino ez erabiltzea, Hegoaldean tradiziozkoa den *hasiera* zeregin aruntetan erabiltzen den bitartean. Ez dagokit niri jokatibide honen ona edo txarra epaitzea; Euskaltzaindiak garbi adierazi du *-go* atzizkiari dagokionez zein den bere jarrera (73. araua, 1997).

Elkarketan (cf. Urgell 2008a: § 2.1.1.a) arau honen adibide gehiago aurki daitezke, eta han bezalaxe eratorpenean ere hitz berri analogiko zenbait egiten ere jakin zuen Larramendik: lehen familian *ardanle* “vinatero” hiztegian urruti ez dagoen *ardantza* “viña”-ren analogiaz sortua bide da, eta *arrandari* “pescadero” aurreko sarrean dagoen *arrandegi* “pescadería”-ren eredura.

7.1.2. $i > \emptyset + d > t$ (Mitxelena 1977: 237):

ART- ‘ardia’: *artegi* (1571) vs. *arditegi* (1715); *ar(t)zai* (1183), *arzain* (1545) vs. *ardizai* (1745).

Argudio hobeez elkarketan defendatuko dudan bezala (*ib.* § 2.1.1), Larramendik ez zuen araua antzeman; aitzitik, *ar*- hasiera *ari* “carnero”-rekin lotu zuen, *ardi*-rekin lotu beharrean: cf. hemen ere *artzai* “carnerero” vs. *ardizai* “ovejero”.

7.1.3. $i > \emptyset + g > t$

ART- edo ARK- ‘argia’: *arkai* “vela de cera, &c.” (vs. *argikai* “candela”).

ARAT- edo ARAK- ‘haragia’: *arakile* “sarcótico” (vs. *aragigile* “encarnativo”), *arakai* “cecina”, *arakaldi* “carnalidad, luxuria”.

Elkarketan adibide hobeak eskaintzen ditu arau honek (Urgell 2008a: § 2.1.1.c). Honako hauek, berriz, erabat zalantzazkoak dira eta, denak lekukotu gabekoak direnez gero, errazago lot daitezke, ene ustetan, Larramendiren berrikuntza batekin, hots, $i > \emptyset + g > k$ arauarekin (*ibid.* § 2.2.c): *arakaldi* (< *aragi* + *aldi*) alde honetatik argia da, adibidez.

7.1.4. $i > \emptyset + r > l$ (egiazki $*l$ -ren mantenketa, noski, gehienetan behintzat; Mitxelena 1977: 317-319):

AFAL- ‘afaria’, APAL- ‘aparia’: *afaldu* (1571), *afaltegi* (1715), *apaldu*.

AIZKOL- ‘aizkora’: *aizkolketa* “hachazo” vs. *aizkoratxo* “hacheta”,⁶⁷ *aizkorada* “hachazo”.

ASKAL- ‘askaria’: *askaldu* “desayunarse” (XVII ea., “merendar” 1596).

Adibideak urri eta gehienetan zaharrak direnez gero, gehienak arlo semantiko berekoak izateaz gainera, ez dirudi Larramendik hedatu zuenik eta, beraz, esango nuke *aizkolketa* HH-an arkaismoa bide dela, Larramendik oharkabean jasoa.

7.1.5. $r > \emptyset / \text{—} C$ (Mitxelena 1977: 337-338):

ADA- ‘adar’: *adakai*, *adaki* (XVII ea.), *adatsu* “cornudo”, “melenudo”, “ramoso” (vs. *adartsu* “cornudo”, “ramoso”) // *adartxo*, *adarkari*, *adarkada*, *adardun*.

Familia bakar batean agertzen denez gero, badirudi lasai esan daitekeela ezen taldeko hitzak oro herrikoiak direla. Ohartu, bide batez, *adatsu* “melenudo”-ri, homofonia baino askoz gehiago adierazten baitu.⁶⁸

⁶⁷ Mitxelenak (*loc. cit.*) *aizkoltxo* aipatzen du, baina ez dago OEH-n jasota; cf. bertan, oster, *aizkolta* eta s.v. *aizkol*-ematen diren elkartuak.

⁶⁸ Ofizialki, *adats* *adar*-en eratorritzat Uhlenbeckek eman zuen lehendabizikoz (Mitxelena 1969: 400; ik. baita OEH ere, s.v.), baina, dakusgunez, edo Larramendi ere ondorio berera iritsi zen, edo hi-

7.1.6. *-ite-, -tzaite-* (Lakarra 1996: 264-265 eta 295):

adipaitza “precisión que hace el entendimiento” (< *adipaki* “preciso, por el entendimiento”), *aldimaitza* “comisión” (*aldi* + (*e*)*maitza*).⁶⁹

Euskal Herriaren bi bazterretan hobeki eta luzaroenik gorde diren artizki forma hauek⁷⁰ arrotzak ziren Larramendirentzat, eta leku jakinetan baizik ez zituen jaso, zenbait izen fosildutan batez ere (gutziz *-aile, -aitza* itxurakoetan).

Corpusaren emaitzak urriegiak izanik, hortik kanpora saiatu gara honen lorraztak aurkitzen, gaia agortzeko asmorik gabe. Ondorioz, egiaztatu dugu ez dagoela honen alerik ere *artu, atsedan, ediren / ideren, irten / urten* eta *jaio* aditzetan. Aurkitutakoak honako hauek dira, berriz:

EBAGI: *inguruco ebaite* “circuncisión”, *idunebaite* “degollación”, *bustan ebaitza* “derrabadura”.

EGON: *egoitza* “estado”, “residencia, morada” (1571).

EMAN/EMON: *emaile* “dador” (1571), *emaitza* eta *emoitza* “dádiva” (1571), *esquerr-emaitea* “eucharistia”.

ERO: *anai eraile* “fratricida” (cf. *eraile* “assassino”), *aurreraile* “infanticida”, *gizeraile* “homicida” (1571).

IZAN: *izaitte* (eta *izate*) “essencia” (1617; cf. *OEH*, s.v. *izate*), *izaitza* (eta *izantzta*) “ser, el ser de una cosa” (cf. *OEH*, s.v. *izantzta*).

Baten batean hedapena egon litekeen arren, gainerantzean ongi lekukotutako formez ari gara. Ezberdina da *epaki*-ren kasua, aldiz, honetan hedapena argia baita, argian *epa(g)i*-ren ondorioekin batera (cf. *epagitza* “sección”):⁷¹

EPAKI: *epaira, epaiketa, epaide* “incisión”, *epaigo* “cortadura”, *epaile* “carnicero”, *epai, epaialdi, epaira, epairaldi* “corta, de árboles”, *baso baten epaya, epaita* “tala”, *gurai-zeen epaitea* “tjeretada”, *epaitu* “sajar”, *epaitza* “corta, lo que queda de un árbol cortado”, etab.

7.2. Ongi lekukotutako edota hedatutako formak

Nahiz oro har itxuraz atzera egiteko puntuan dauden (salbuespenak hainbat edo gehiago izaten dira), forma batzuen adibideetan antzematen da Larramendik araua gutxi-asko sumatu eta hedatzeko gauza izan zela.

potesi horren alde datorkeen datu berri bat eskaintzen du. Mitxelenak oso zalantzazkotzat jo zuen (eta ez dago honen arrastorik *FHV*-n), *-ts* atzizki delakoa dela eta, batez ere.

⁶⁹ Bigarren osagaiaren lehen bokala ezabatzea, Larramendiren ohiko jokabidea dugu elkargunean, eta bereziki maiz gertatzen da aditz hasierako *e* bokalarekin: *adipaki* (< *epaki*), *adizkonde* (< *ezkondu*), *aitagoki* (< *egoki*)... (cf. Urgell 2004b: § 2.3.3). Oso desbideraturik dabil *OEH*, hitza bere bakardadean azaldu beharrez, *aldi* + *mabai* + *-tza* proposamenarekin.

⁷⁰ Ik. orain Urgell (2006) aditizenezaren forma ezberdinez.

⁷¹ Oso kontuan hartzekoa da, dena dela, *epaite-* aditzizena Axular eta Etxeberri Sarakoarenean lekukotuta egotea (cf. *OEH*, s.v. *ebaki*).

7.2.1. *i* > $\emptyset$, bisilabadunetan (Mitzelena 1977: 125):

AR- 'harria': *argintza* "cantería" (XVII ea., vs. *arrikintza* "id."), *artzar* "cantazo" (vs. *arritxo* "china") vs. *arrika* "(a) pedradas" (1596), *arrikintegi* "oficina de alfahareros", *arritsu* "pedregoso", etab.

Elkarketan (Urgell 2008a: § 2.1.1.a) *arri*-ren adibide ugari ez eze, beste hitz batzuenak ere bilduta daude.

7.2.2. *i* > $\emptyset$ + *d* > *t* eta, hala dagokionean, ondoko herskariaren ahoskabetzea (Mitzelena 1977: 345 eta 361):

*AHA(i)T- 'ahaidea': *ahako* (1571), *ahaiko* (1627) vs. *aidetasun* (1653), *aidebatza*, *aidetu* (XVII ea. *ahaidetu*).

ANT- 'handia': *antura* "hinchazón, soberbia" (XVII ea.), (*h*)*antu* "ahuecarse" (1571).

ahaide-ren eratorriei dagokienez, jadanik adierazi dugu atzizkia zehazki zein zen asmatu ezinik ibili bide zela Larramendi (§ 4.2); *ant*-en kasuan, aldiz, elkarketan ikus daiteke egiantzekoa dela berak hitz berriak egin izana (Urgell 2008a: § 2.1.2.b).

7.2.3. *o* > *a* bisilabadunetan, hala dagokionean *a* + *a* > *a* ondorioarekin (Mitzelena 1977: 126-127):

AOKA- 'ahokoa': *aokadura* "dentadura".

ARTA- 'artoa': *artadi* "maizal" vs. *artogile*.

ASTA- 'astoa': *astakeria* (1715), *astatsu* "borriquito", *astazai* (1652) vs. *astoar* "jumental", *astotar* "asnal", *astokiro* "asnalmente", *astotxo* "asnillo", *astotzar* "asnazo".

Eratorpenean araua beretzen duten adibideak batuz beste gutxiago izan arren, elkarketan (Urgell 2008a: § 2.1.2.c) osasuntsu dabil.

7.2.4. *e* > *a* bisilabadunetan, hala dagokionean *a* + *a* > *a* ondorioarekin:

AIZA- 'haizea': *aizaldi* "oreo", *aizatu* "orear" (XVII ea.) vs. *aizetxo* "airecillo" (1715), *aizekin* eta *aizegile* "abanico", *aizetsu* "airoso", *aizetiar* "volátil", *aizetu* "airearse".

ALDA- 'aldea': *aldatu* "mudar" (1596).

ANDRA-, ANRA- 'andrea', 'anrea': *andraketa* "rufianería", *andraketari* "rufián", *andrati* "gorrón" (vs. *andreti* "deshonesto"), *andrazai* eta *andrazaitzaile* "guardamujer, criada de la reina", *andrazale* "rufián" (vs. *andrezale* "deshonesto"), *andraketa* "deshonestidad", vs. *andredi* "mujeriego, conjunto de mujeres", *andreera* "señoría, tratamiento".

ANTZA- 'antzea': *antzatu* "manejar" (1657).

ARTZA- 'artzea': *artzatu* "acribar", "zarandar" vs. *artzetu* "cribar".

ASKA- 'aska': *askatu* "desatar" (1596).⁷²

⁷² Adibidea ez da besteak bezalakoa, zeren, onartutako etimologiaren arabera (lat. *lascare, errom. *lascar*; ik. FHV 324), *askatu* baita lehengia, eta *aske* horren atzeranzko eratorria baino ez (kontzeptu honetaz, ik. Urgell 2008b). Halere, Larramendi ezin zitekeen arauaren norabideaz ohartu, analogiaren parametroetan sartzen ez zenez gero, besteak beste.

ATA- ‘atea’: *atajoka* “llamando a la puerta” (vs. *atejoka* “id.”), *atakida* “compuerta”, *ataska* “compuerta”, *atazai* “uxier, oficio de Palacio” (vs. *atezai*, *atezain* “portero”).
 ETXA- ‘etxea’: *ait-etxadi* “padre de familias”.

Hauxe izan daiteke corpusean sendoenik islatzen den araua, ongi lekukotutako forma hauetaz gain, inondik ere haren hedapen zenbait aurkitzen ditugu eta —ez denak Larramendirenak, ostera—:

AHALKA- ‘ahalkea’: *ahalkati* “vergonzante” (vs. *ahalketi* “id.” 1627), *ahalkatu* “avergonzar” (1635; vs. *ahalketu* “id.” 1571), *ahalkagabeki* “desvergonzadamente” (1617 *ahalkagabeki*).
 AIDA- ‘ahaidea’: *aidago* “cognación” vs. *aidetu* “emparentar” (XVII ea. *ahaidetu*), *aidetasun* “parentesco” (1653).
 AINAZA- ‘ainazea’: *ainazatu* “feriar”.
 ALEDISTA- ‘aledistea’: *aledistatu* “aljofarar”.
 ARTISTA- ‘artista’: *artistadi* “pedrería” vs. *artistetu* “enjoyar”.
 ASERRA- ‘haserre’: *aserraldi* “escarpela” (1664; vs. *aserraldi* “fraterna” 1636), *aserratu* “reñir” (1562; vs. *aserratu* “id.” 1571), *aserrati* “arisco” (vs. *aserrati* “enojoso”) vs. *aserratsu* “enojoso” (1664), *aserrakor* “enojadizo” (1643), *aserrero* “enojosamente”.
 -DA: *atsedago* “descanso” (cf. *atseda* “inspiración”),⁷³ *azaldago* “comentario” (< *azaldu* “comentar”;⁷⁴ oro har, ik. Urgell 2008b: § 4.1).
 -(K)IDAGO < -(k)ide + -go: *aidago* “cognación”, *aitakidago* “compadrazgo”, *anaikidago* “cofradía”, *arartekidago* “compatronato”.

Gertakari ezberdinak batzen dira emandako adibideetan; gauza bakar batean daztoz bat: denak bi silabatik goragoak dira:

- (1) *aserre-* / *aserra-* lehiaketa aztertzeo dago, baina *HH*-az kanpoko da: zegoen-zegoenean jaso zuen Larramendik, gehienetan bikoiztasuna errespetaturik.
- (2) *ahalke-* / *ahalka-*rena ere, neurri batean, zaharra dugu, baina nabarmena da honetan *ahalka*-ren alde jokatu zuela, eratorri guztiak araupera eraman baitzuten, dela bikoiztasunak gordez (*ahalkatu* / *ahalketu*), dela berriak sortuaz (*ahalkati* / *ahalketi*) edo dela forma berria bakarrik eskainiaz (*ahalkagabeki*).
- (3) Gainerako adibideetarako (*ainaza-* izan ezik), esanguratsua da guztietan *-te* > *-ta* eta *-de* > *-da* izatea, aditzizenaren formetan bezalaxe (ik. gorago § 4.8).

7.2.5. Txistukari afrikatua > frikari, Larramendik zehaztu zuen hots-aldaketa orokor bakarra:

...muchas veces se forman verbos de aquellas voces que tienen la *tz* y la *ts*; pero siguiéndose otra simple *t*, se pierde la *t* de la *tz* y de la *ts*: v.g. de *gatzá* sal, *gatzú* salar; de *otzá*

⁷³ Zehazki *atseda* < *atsedatu* “ababar”, *ats* + (*h*)*edatu* gisa ulertua, *atseden*-en ulerpen etimologikoa-edo (cf. Urgell 2008b: § 5.4.1.f).

⁷⁴ Kasu honetan, *azaldari* “comentador” izan behar kontuan; baita, bestalde, *azalde* “declaración”, etab. ere.

frio, *oztú* enfriar; de *utzi* dexar, *ezdit uzten* no me dexa. Item de *utsá* vacío, *ustú* vaciar, &c. Lo mismo es en otros nombres compuestos, v.g. de *hitzá* palabra o dicción, *hizteguia* diccionario; de *gatzá* sal, *gatzteguia* salina (Larramendi 1729: 330).

Iparraldeko grafia etimologizaleen etsai agertu zenez gero,⁷⁵ ez da harritzekoa *HH*-an ia salbuespenik gabe betetzea; adibide gutxi batzuk aski izango dira, beraz:

abarrosbile, aberastasun, adasti, ahanztura, aitzar, akaski, aldastxo, amesgin, amezti, amezketa, andrakaiztegi, aosdar, ardazketa, ardazle, ardieskun, arimakaizkiro, arkaiztun, arozkintza, askai (< ats), askeria (1643 hatskeria), auzki, auspen, auteski, azgarri (< atz), azka...

Txandakatzea berdin-berdin agertzen da familiaren oinarria zein den argi ez dalgion adibideetan ere: *artukizti* eta *artukiztun* “escrupuloso” vs. *artukitza* “escrúpulo” (< *artukitu* “escrupulizar” < *ukitu*) oposaketan ematen du *-tza*₃ atzizkidunak *-a* galdu ondoko frikaria dugula, eta baliteke ondoko familia hau taiu berekoa izatea: *arpeztun* “definitivo” eta *arpeztu* “definir” vs. *arpetza* “definición”.⁷⁶

Salbuespen bakarra, corpus guztian zehar, *aberatskiro* “ricamente” da (cf. 1665 *aberatski*), agian oharkabean itzuria.

7.2.6. Oinarrian aditzoina (eta ez partizipioa) baliatzea: Zuazok (1998: 218-219) “mendebaleko eta erdialdeko ezaugarrien” artean sartzen du aditzoinik eza, ihartutako zenbait forma alde batera utzita (*or konpon*, esate baterako); aditzoinaren betebeharrak ia guztiak eragin duen berrikuntza dugu, ezaguna denez. Galeraren historia testuetan jasota dago, eta esan daiteke bereizkuntza galtzeaz zegoela —zeharo balduta ziurrenik hizkera batzuetan— XVIII. mendearen hasieran (Lakarra 1985 eta 1996: 185-188).⁷⁷ Ez daukagu daturik galera honek eratorpenean pairatu duen hedapenez eta, honegatik, zeharo interesgarria deritzat *HH*-ak islatzen duen egoera ikuskatzeari.

-TU markako partizipioei dagokienez, esango nuke hedadura gutxiko (oso erdialdeko) eta beranduagoko kontuak direla *artutze-*, *artute-* eta areago *artutzaile* bezalako formak.

Aditzizenari dagokionez,⁷⁸ bizkaierazko *-tute* XVII. mendearen erdialdetik aurrera bakarrik aurkitzen da testuetan (Mikoleta, 1653), baina ordutik jadanik testu guztietan. *-tutze*, berriz, hedadura gutxiagokoa da (G, GN) eta modernoagoa: lehen

⁷⁵ “...por guardar, a su parecer, demasiada puntualidad, desfiguran en lo escrito lo pronunciado. (...) Así dicen y escriben de *uts*, *ustú*, *otz*, *otztú*, y nosotros *ustú*, *oztú*, y es lo que se pronuncia” (Larramendi 1745: xxvii).

⁷⁶ Cf. *argipetu* “definir” eta familia; esango nuke *arpetza* “declaración”, “definición”, “interpretación” *argipetzea* aditzizenaren forma uzkurtua dela (cf. “Definición, *arpetza*, *argipetzea*”); beraz, *arpetza* honetatik sortuak bide dira gainerako *arpez*-dunak, *HH*-an zehar jatorrizko forma osoak baino hedatuago daudenak: cf. *arpeko* “manifiesto”, *arpezgarri* “mote”, *arpezkiro* “expresamente”, etab.

⁷⁷ Larramendik ezinutzizko aipu bat dakar alde honetatik: “Quando [en el dialecto navarro y laborano] anteponen a los verbos acabados en vocal, como *artu*, *ebasi*, *quendu*, dexan con frecuencia la última syllaba, diciendo, *eztezazula har*, *ez ebas*, *ez quen*, y nosotros *eztezazula* o *eztaguizula artu*, *ez ebasi*, *ez quendu*. Es verdad que también nosotros hacemos lo mismo quando anteponemos el verbo a la terminación, *arbeza*, *arrezac*, &c.” (Larramendi 1745: xxviii).

⁷⁸ Aditzizenari buruz hemen eta ondoko lerroketan emango diren datuak Urgell (2006: 939-940) lanetik hartuak dira.

adibidea Iturberenean dagoke (1658), ez dago besterik Otxoa Arin arte (1713), eta honek batez ere silaba bakarreko oinarriekin darabil (*artutze...*), baina Larramendiren idatzietan jadanik ugari eta oinarri mota guztiekin agertzen da.

Aditzizenetik kanpo, berriz, honako adibide hauek aurkitu ditut *OEH*-n hartu ondoko sarreretan bakarrik ikustalditxo bat eginez: *artubide* (Lardizabal, 1855), *artuera* (Añibarro, ~1800), *artukizun* (f. Bartolome, 1819), denak —harrigarriki— *harpide*, *harrera* eta *harkizun* sarreretatik bereziak. Ez da *artutze* izena jasotzen, ez s.v. *artze* ez inon, nahiz eta lekukotuta egon (segidan ikusiko dugunez).

HH-ko egoerak argi pixka bat egin dezake, hizkeraz ez bada, denboraz bederen 1737tik 1800etik baino arras gertuago dagoela kontuan izanik. Bada, *HH*-an eratorriak ia beti aditzoina daramate oinarrian;⁷⁹ *ia beti* honetan dago kokxa, ostera:

antulari “baladrón” (< *antu*), *artualdi* “tomadura”, *artugarri* (eta *argarri*) “acceptable”, *artutze* (eta *artze*) “admisión”, *artuzale* “tomajón, el que toma con facilidad y descaro”, *aztukor* (eta *azkor*) “olvidadizo”.

Dakusgunez, inolako dudarik gabe Larramendik XVIII. mendearen lehen zatian aditzoinaren galera eratorrietara hedatzeko joera zeukan hizkeraren bat ezagutu zuen, eta silaba biko aditzetan (*antu*, *artu*, *aztu*) joera aski indartsua zen. Bestalde, *-itze* / *-tutze* formak gramatikan “segitu (?)”⁸⁰ eta erregulartzat” jo zituen, eta partizipio marka galtzen dutenak “sinkopatu eta irregulartzat” (Larramendi 1729: 53), nahiz gero *HH*-an “irregularrak” nagusi izan.

-I markadun partizipioen egoerari dagokionez, berrikuntza Araban hasi zen, dirudenez, Landuccik adibide ugari eta silaba bakarretik gorakoak (*egotzite...*) baititu, Bizkaian Mikoleta arte (1653) horrelakorik ez dagoen bitartean. Zehatzago, Lakarra (1984)-an zenbait aditz begiratuta, honako ondorio hauek atera ditugu: 1700-1745 tartean Urkizuk bakarrik erabiltzen du aditzoina beti. Gainerakoetan, gehiago edo gutxiago, partizipiodun formaren bat agertzen da, eta badirudi txistukari ondoko testuinguruak berrikuntza errazago onartu zuela ozen ondokoak baino; txistukari ondokoetan ere inolako dudarik gabe bi silabako aditzek luzeagoak baino erraztasun gehiago dute.⁸¹

Larramendik honetan ere, eratorpenean behintzat, aditzoina dauka nagusiki. Bi silaba baino gehiagokoetan salbuespenak bakanak dira: *aurbenitegi* “inclusa” < *aur-*

⁷⁹ Ez ditut kontuan izan izen bihurtu ondoren txikigarria hartu duen *agertutxo*, ez eta Iparraldeko tradizioan ere oinarrian partizipioa duten aditzondoak (ik. Urgell 2004b: § 19.1). Dena den, Larramendiren joera zein zen behar bezala ulertzeko, gogora bedi hauetan ere aditzoina erabiltzera iritsi zela (ik. gorago § 5.1), ez aditzoina bultzatu beharrez, ziurrenik, baizik eta hura oinarri egokia (araupekoa, jatorrizkoa, ustelgabear...) zelakoan.

⁸⁰ Erdaraz “seguido y regular”. Badirudi “seguido” horretan ulertu behar dugula osagaiak denak agerian dituela, “sinkopatu” delakoan ez bezala: hots, bere ustez aditzizena ‘partizipio + *-tze*’ egitura-duna dela berez.

⁸¹ Hona hemen adibideak idazlez idazle: Otxoa, 1713 (*asitze*, *au(t)sitze*-, *azitze*-, *jaitxitze*-, baina *erorte*-, *etorte*-, *ifente*-, *irakurte*- eta batez ere *ikaste*-, *ikuste* “vista”, *irakaste*-), Lasarteko Bertsoak, 1716 (*ipintze*) *ServmAN*, 1729 (*erabazite*-, baina *erabiltze*-, *erortze*-), Arzadun, 1758 [1731] (*asite*-, *azite*-, baina *ifinte*-, *jauste*-), Elizalde, 1735 (*asitze*-, baina *auste*-, *erakaste*-, *erortze*-, *etortze*-, *ibiltze*-, *ikaste*-, *ikuste* “vista”, *iminitze*-), Urkizu, 1737 (*aste*-, *ifente* / *ifinte*-, *ikaste*-, *irabazte*-, *irakurte*-, *jauste*-; eta cf. *irakurla*, *jazteko* “arropa”), Irazusta, 1739 (*ausitze*-, *asitze*-, *jauzitze*-, baina *erorte*-, *etortze*-, *ipinte*-) eta Barrutia (*jarte*).

beni “(niño) expósito”, vs. *aurbende* “exposición”, *aurbentari* eta *aurbentzaile* “expositor” < *aurbeni* “exponer”; *amarazitzzaile* “enamorado”, vs. *amarazkin* “filtro, hechizo amorio”, *amarazte* “enamoramiento”, *amarazkor* “enamorado”...⁸² Berri-kuntzaren adibide gehienak silaba bakarreko errokoetan, eta batez ere *asi*, *azi* eta *autsi* aditz jakinetan agertzen dira:

asiera eta *asigo* “comienzo” (1713; cf. *hasera* 1960 ondoan), *asigarri* “incoativo”, *asitzzaile* “principiador” (baina *asle* ugariago: “autor”, “inceptor”...), *autsiera* “quebradura”, *autsi-garri* “quebrantable”, *autsigo* “fracaso”, *autsikide* “mordacidad”, *autsikor* “frangible” (baina *auskor* 1643 ugariago: “infractor”, “quebrador”...), *autsitzte* “fracción” (baina *auste* 1571 ugariago: “fracción”, “rompimiento”...), *aziera* (eta *azkera*) “crianza”, *azikizun* “crecedero” (cf. *azkizun* 1914), *azite* “crecimiento” (1571 *hazitze*), *azitzzaile* “criador” (cf. 1696 *hatzale*, 1715 *hartzzaile*).

7.3. Arau edo joera berriak

Izenburuan “berri” hitza harro-harro ageri arren, ez dira denak berriak izango, edo ez ziurtasun osoz behintzat: benetan berritzat eman daitezkeenekin batera, ondo azterturik ez dauden beste batzuk ere jasoko ditut, Larramendi non kokatzen den jakiteko konparabide errazik ez dudanez gero.

7.3.1. Oinarriaren azken bokalaren desagertzea: Araua berez bi silaba baino gehiago dituzten oinarriei dagokie (Mitzelena 1977: 127), eta halakoak dira bildutako adibide gehienak; ostera, badirudi testuinguruak garrantzia izan duela bilakabi-dean:

— Inplosiboan ager daitezkeen kontsonanteen aurrean desagertzen da maizenik:

adrilkada “ladrillazo”, *alkapartegi* “alcaparral”, *andezdun* “edematoso” (< *andez* “edema” < *-eza* “heze”),⁸³ *arexki* “ternera, muerta” (< *aretxe* “becerro”), *argidorkiro* “ilustremente”, *argidortar* “ilustre” (< *argidore* “ilustración”), *arkakustxo* “pulguilla” (cf. *kukustxo* “id.”), *arkusti* “lustroso” (< *arkusi* “lustre”), *arpeztun* “definitivo” (< *arpetza* “definición”), *arsundi* “trasteado” (< *arsune* “traste”), *artukizti* eta *artukiztun* “escrupuloso”, *artukizkiro* “escrupulosamente” (< *artukitza* “escrúpulo”), *asberkide* “connovicio” (< *asi berri*), *astorki* “onobryche” (*asto* + *orro*), *ataurki* (*atrio*-ren etim.; vs. *ataurreki*, *ataurique*-ren etim.), *atxurtegi* “redil”, *axurtegi* “aprisco”, *aztarte* “revolcadero” (< *aztarri*, cf. *aztarriatu* “revolcarse”). Kasu berezia: *arretsu* “vigilante” (< *arreta* “vigilancia”); cf. behegako § 7.3.4.

⁸² Zalantzen bat sor dezakete *arauli* “trabucar” / *araulitu* “trastornar” forma biko aditzetik eratorriek, oro har zeinek bere eratorriak baitituzte (*araulida* eta *araulitze* “preposteración”, *arauligarri* “trastornable”, *araulitzzaile* “trastornador”, baina *araulari* “trabucante”, *araultze* “trabucación”), salbuespenen batekin (*araulde* “trastorno”).

⁸³ Elkkartetan gertatzen diren *ela* txandakatzek gorago (§ 4.8) aipatu ditugunak baino gehiago dira; eta, honi dagokionez behintzat, bi silabako hitzetan gertatutako *e,o > a* aldaketan erakoak (§§ 7.2.3 eta 7.2.4), baina bigarren osagaiaren bukaeran; cf., adibide honetaz gainera, *aderna* (< *erne*), *apaindona* (< *done*), *asbida* (< *bide*), *atoltxa* (< *oltxo*), *atzula* (< *zulo*), *atzonda* (< *ondo*)... (ik. Urgell 2008a: § 2.3.4).

— Batzuetan *a + e* topaketan ere gertatzen da, guztiz *-ari* atzizkiarekin:

adiereta “anagogia” (< *adiera* “alusión”), *agintaldi* “pretura, pretoría”, *alkaparreta* “alcaparral”, *almendregi* “almendral” // *agintari* “xefe”, *amartari* “decuriún”, *anbatari* “contador”, *antustari* “blasonador”...

— Gainerako kasuak bakanak dira:

e + a: *alfanjada* “alfanzazo”.

a + u: *arregura* “regadio” (< *arregatu* “regar”).

u + a: *adrailada* eta *adrilada* “ladrillazo”, *adrilari* “enladrillador”.

— Bi silabadunetan ere aurki daitezke zenbait adibide, baina esangura ezberdinekoak, nik uste:

aizkin “aventador” (vs. *aizekin*): dakidalarik, *aize-* hasieran duten eratorrietan zein elkartuetan adibide bakarra da. Hutsa izan liteke, *aizequin* bi aldiz (ik. s.v. *abanico* eta *abano*) <z>-z idatzita dagoela kontuan izanik; baina cf. hurrengoak.

aiztari: *eiztari*-rekiko analogiaz eratutako hitza (cf. Urgell 2008b).

altegi (< *ale*): hainbat adibide daude elkarketan (cf. Urgell 2008a: § 2.3.1.a).

— Inoiz edo behin mugatzailearen gorabeherak eragin dezakete *-a*-ren galera (cf. Urgell 2001: 163-166); hona adibide argi bat: *aitzakigarri* “excusable” vs. *aitzakiagarri* “disculpable”.

— Alde honetatik oso berezia da *-era* atzizkia, honekin oro har hiatoa gordetzeko joera baitago, salbuespenekin bada ere:

a + e > ae / e: *aipaera* “mención”, *aisaera* “holganza”, *aitakidaera* “compadrazgo”, *akusaera* “acusación”... vs. *akabera* “conclusión” (1713), *aldapera* “declive”...

e + e > ee / e: *adiskideera* “amistad”, *andreera* “señoría, tratamiento”, *artzeera* “acogida”, *aurpeera* “rendimiento”... vs. *aserrera* “riña”, *aitaidera* “agnación rigurosa” eta *aitaideera* “agnación”, *aldera* “afinidad” eta *aldeera* “vecindad”.

7.3.2. *-a* mugatzailea kendu gabe (cf. Urgell 2001: 163-166):

aitzadi (vs. *aiztzar*, *aiztun*) eta *atzatsu* (vs. *azgarri*): elkarketan adibide anitz daude (cf. Urgell 2008a: § 2.3.1.b).

arrati (vs. *arti*): Toponimiak azal dezakeen forma (cf. Urgell 2008c).

astamaizadi (cf. *maizadi* “maizal”).

Aitzitik, berezko *-a* galdu duten zenbait hitz ageri dira:

ANAI: *anaitasun* eta *anaide* “fraternidad” (1571 *anaietasun*, 1643 *anaiatasun*), *anaitu* “hermanar” (1545 *anaietu*), *anaikide* “cofrade”, *anaitar* “fraternal”...

ANTZAR: *antzartxo* “ansarón” (1715 *antzaratxo*).

Eta galdu-gordean dabilen berezko *-a*-ren bat:

AN(T)SIA: *antsiatxo* “cuidadito”, *antsiati* “congojoso”, *antsiakiro* “congojosamente”, *an(t)siatu* “angustiar” (XVII ea.) vs. *ansidun* “importante”.

AREA ‘hondarra’: *areatsu* “arenisco” (1715), cf. elkarketan (Urgell 2008a: § 2.3.1.b).

ARRAU(L)TZA: *arraultzatxo* “huevecico” (baina *arrautzxo* “id.”), *arrautzatu* “rebozar” vs. *arrautzari* “huevero”, *arrauzgile* “ovíparo”, *arrauztu* “huevo”.

7.3.3. $n > \emptyset / - C$

Bi adibide ditugu, eta bietan aditz erroari dagokion sudurkaria galdu da erator atzizkiaren aurrean: *antzesakin* “parabolano” (< *antz* + *esan*, cf. *antzesande* “parábola”), *atsegigarri* “espirable” (< *ats egin* “respirar”; cf. “Espirar, lo mismo que respirar, véase”).

Galera hau izenean ongi xamar ezagutzen dugun bitartean (ik. Mitxelena 1977: 309-310), ez dago ezer aditzetakoari buruz, dakidalarik. Halere, aditzizenez gainera (*egiten*, *egile*), ez da erabat ezezaguna zenbait atzizkirekin ere desagertzen dela edo desagertzekeela: cf., adibidez:

egikizun (Mogel, 1803) / *eginkizun* (Oihenart, 1657), *erantzukizun* (1959) / *erantzunkizun* (1963), *eroapen* / *eroanpen* (biak Añibarro, -1800), *esaera* (1745), *esakera* (Mogel, -1802) / *esanera*, *esankera* (biak Añibarro, -1800), *esaka* (Añibarro, -1800) / *esanka* (1956), *esakizun* (1745) / *esankizun* (Mendiburu, -1760), *esakune* (Mogel, -1802) / *esangune* (1963).

Adibideok ez dira guztiak, ez eta hurrik eman ere, baina, hauen arabera epaitu behar baldin badugu, balirudike Hegoaldeko kontua dela, zenbait formaren hedapenean Larramendik zerikusia izan zuela eta, agian, mendebaldean normalxeagoa dela erdialdean baino.

7.3.4. Leherkari topaketak (gogora bedi Axularren alderantzizko ohitura, azalpen etimologikorik gabeko taldeak jasotzeraino: ik. Mitxelena 1977: 345, 4. oh.), batzuetan bokala galdu eta gero:

$t + k > k$: *anbakintza* “contaduría” (< *anbate* “cuenta”), *arbelokai* “turquesa, molde de hacer bодоques” (< *arbelota* “bodoque”), *ardikai* “calderilla” (< *ardit* “ochavo”), *ausarkiro* eta *ausarki* “determinadamente”. Salbuespena: *arretki* “advertidamente” (< *arreta* “advertencia”).

$t + t > t$: *ainbatxo* “tántico”, *arretsu* “vigilante” (vs. *arretatsu* “(es muy) aplicado”).

7.3.5. Txistukariak:

7.3.5.1. Txistukari afrikatua > frikari / V — V

Oso gertakari bakana *HH*-an; badirudi azalpen bereziak aurkitu beharreko adibi-deak direla:

amesari “soñador” (vs. *ametsaldi* “soñarrera”): *ames* forma ezagutzen bazuen ere (cf. *amesnador*-en etim.), baliteke hutsa zein analogiazkoa izatea, baina inolaz ere sarrrerakideek eragindakoa da (cf. Urgell 2008b): *ameslea*, *amescoya*, *amesguillea* eta *amesquiña*.

amezaga eta *arizaga*: Toponimiak azalduko ditu (Urgell 2008c).

7.3.5.2. $tz + z > tz$; $ts + ts > ts$: *arrotzain* “hospedero”, *auntzai* “cabrerizo”; *adatsu* “melenudo”, *autsu* “polvoroso”. Ez ostera $-z + tz-n$: *aiztzar* eta *arkaiztzar* “peñón”, *arteztzaile* “enderezador”.

7.3.5.3. Oinarri barruko txistukariaren aldaketa (adibide gehiago elkarketan: cf. Urgell 2008a: § 2.3.5): *atxalketa* “uñeta” (< *atzal* “uña”).

7.3.6. Ozen + txistukari taldeak: Arazorik gabe gorde zuen txistukari frikaria (*aurzale*), baina, gainera, elkartetan antzeman daiteke hauek erabiltzeko joera ere bazuela: cf. *anzundu* “comparar” (< *antz*), *aunzadar* “cornicabra” eta *aunzedosle* “chotacabras” (< *auntz*), esaterako (ik. Urgell 2008a: § 2.3.2.c).

7.4. Morfofonologiako gertakari bereziak

Corpusean aurkitu ditugun hainbat gertakari ezin dira zehatz-mehatz azaldu ohiko zein ohiz kanpoko hots-aldaketen bitartez:

7.4.1. Haietako zenbait atzeranzko eratorpenak azaltzen dituela argudiatuko dut; esate baterako, *-atu* partizipioetatik *-a* amaierako izenkiak sortzea, lehendik beste bokal batez amaitutakorik egon zein ez, hala nola *ahalka* “vergüenza” (< *ahal-katu*, vs *ahalke* ‘id.’) edo *arrasa* “estrago” (< *arrasatu* “estragar”) (cf. Urgell 2008b).

7.4.2. Analogia hutsak ere eragina izan du zenbait eratorriren eraketan: adibidez, *atzeztun* “anillo” (< *atz* “dedo”) *erraztun* sarrerakidearen ereduaren arabera egin-dakoa da, eta *zokalondo* “recodo” (< *zoko*) *ukalondo* “codo”-arenera, inondik ere (cf. Urgell 2008b).

7.4.3. Badirudi, bestalde, haplogoia azaltzen dituela antzeman ditugun oinarriko azken silabaren desagertetako asko. Kontsonante bereko silaba bilkurak gertatzen direnean, Larramendik haietako bat, oinarrikoa, kentzeko joera handia dauka:

aburikai “tropezadero” (< *aburika(tu)* + *-kai*), *aginidokai* “sacamuels” (< *idoki* + *-kai*), *aginsakai* “id.” (< *saka(tu)* + *-kai*), *albendi* “albenda” (< *albenda* + *-di*), *arrazkai* “regalador de boteros” (< **arrazka(tu)* + *-kai*), *aitegi* (< *aita* + *-tegi*), *axolduro* (< *axolduri* + *-ro*).

Aztertu gabe badago ere, dakidalarik, badirudi bilkura hauetako batzuk saihesteko joera hizkuntzarena dela: cf. gaurko euskarako *eraikuntza* (**eraikikuntza) eta *iradokizun* (**iradokikizun) bezalako forma arruntak.⁸⁴ Bestalde, beharbada honelatsu azal daitezke adibide zail batzuk ere, alegia, haplogoia antzeko fenomeno batek beste silaba bat tartean dela ere eragina izan dezakeela eginaz: *abekari* “cabalgadura” (< *abe(re)* + *-kari*), *argizki* “agnus” (< *argiz(agi)* + *-zki*).

Alabaina, sarritan kendutakoa atzizkia da edo atzizkitzat har daiteke, eta hitzen itxurari emandako irtenbide honek inoiz adibide multzo handi bat eragiten du (cf. *-de* + *-dar*), automatiko xamarra izan zelako seinale:

-DE / -TE: *ainbatar* “idéntico” (< *ainbate* “identidad”), *anbategi* “contaduría” (< *anbate* “cuenta”), *antusti* “presumido” (vs. *antusteti* “sobervio”; < *antuste* “presunción”, “so-

⁸⁴ De Rijk-ek (1995: 304) “the inevitable Basque haplology” deitzen dio: beraz, badirudi lehenagotik ezaguna eta zeharo nabarmena dela. Mereziko luke, nik uste, baldintzak aztertzea. Bide batez, goian eman ditudanak baino adibide hobeak izan daiteke *Hiztegi Batua*-n *esturasun* forman hobetsita agertzen den hitza (cf. *OEH*, s.v.), *esturasun* eta *esturasun* aldaerak (baita *estusun* G-azp ere) lehian egotea askoz adierazgarriagoa baita.

bervia”), *antzesandar* “parabólico” (< *antzesande* “parábola”), *artizkindar* “ortográfico” (< *artizkinde* “ortographía”), *artzonti* “cortés” (< *artzonte* “cortesanía”), *askijakindar* “filológico” (< *askijakinde* “filología”).

-KO: *aitapontekida* “padrinazgo” (< *aitaponteko* “padrino”), *arartekide* “compatrón” (< *ararteko* “patrón”).

-TU / -DU: *adimentar* “intelectual” (< *adimentu* “entendimiento”), *arguimendari* “argumentador” (< *arguimendu* “argumento”), *arguimende* “argumentación” (< *arguimendutu* “argumentar”).

-KI(DE) + -(D)URA: *adiskiura* “cabida, entrada, amistad” (< *adiskide* “amigo”).

Muga-mugako kasuak: *antustari* “blasonador” (< *antustetu* “blasonar”, cf. *antuste* “arrogancia”).

Are gehiago, inoiz atzizki edo atzizkitzakoaren galera testuinguruaren laguntzarik gabe gertatu da:

-DE, -TE: *anbakintza* “contaduría” (< *anbate* “cuenta”), *adiskiunde* “amistad” (< *adiskide* “amigo”).

-GIN: *atsekida* “consuelo” (< *atsegin* “alegría”, etab.).

-KI: *adiragarri* “notable” (< *adirakitu* “notar” < *adiraki* “nota”).

-TZA: *auziabartari* “pendenciero” (< *auziabartza* “pendencia”).

Eta, azkenik, desagertutakoa deklinabide atzizkia ere izan daiteke: *anzaera* “gobierno” (< *anzaztu* “gobernar” < *anzaz* “arte”).

Elkarketan ere (Urgell 2008a: § 2.3.7.2) aurkitu ditugu taiu bereko adibide batzuk, hala nola *altisoi* “nácar” (< *altiste* “perla” + agian *oia* “ohea”) edo *andeza* “edema, tumor acuoso” (< *anditsu* “tumor”); azpimarra dezagun azalgaitzak zirenak azaltzeko bide emankorra suertatu dela han: adibidez *artukitu* “escrupulizar” (< *artaz* “atentamente, con cuidado”) edo *asturritu*, *asturrundu* “degenerar” (< *astetik urritu*, *urrundu*; cf. *aste* “comienzo”).

Desagertutako atzizkiak bestearen forma eragin dezake: cf. *adimentar* (< *adimentu*). Gauzak honela, baliteke *-te* + *-ari* > *-tari* azalpena eman diegun hitzak ere taiu beretsukoak izatea Larramendiren ustetan, hots, *amartari* “decurión” (< *amarte* “decuria”) edo *anbatari* “contador” (< *anbate* “cuenta”) erakoak ere. Argi xamar dago honelako guztietan atzeranzko eratorpen eta analogia fenomenoek ere zerikusia izan dutela.

7.4.5. Atzizki batzuk desagertu beharrean mozarrotuta daude:

-DURA + atzizkia > -RU > *aokaruka* “(a) dentelladas”, *aokarutu* “dentado” (< *aokadura* “dentadura”).

-TSU + -RO > -(T)SORO: *almen(t)oro* “poderosamente”, “potentemente” (< *almentsu* “poderoso”), eta honekiko analogiaz baita *aldunoro* “potentemente” ere, vs. *amultsuro* “deliciosamente”...

-TSU + konts. hasierako atzizkia > -S: *ainaldaskiro* “preciosamente”, *ainaldaste* “preciosidad” (< *ainaldatsu* “precioso”), *azañoskiro* “hazañosamente” (< *azañotsu* “hazañoso”).

-KOR + -RO > -KORO: *auskoro* “frágilmente” (< *auskor* “frágil”).

-TAR + -RO > -TARO: *argidortaro* “ilustremente” (< *argidortar* “ilustre”).

-TZA + konts. hasierako atzizkia > -Z: *arpeztun* “definitivo” (< *arpetza* “definición”), *artukiztun* “escrupuloso” eta *artukizkiro* “escrupulosamente” (< *artukitza* “escrúpulo”), vs. *aldimaitzadun* “comissionario” (< *aldimaitza* “comisión”).

7.4.6. Oinarri laburpena: elkarketan (Urgell 2008a: §§ 2.3.1.d eta f, eta 2.3.3) usuago aurkitu dugun honen adibideak bi baizik ez dira eratorpenean: *asberkide* “connovicio” (< *asiberri* + *-kide*) eta *adiraki* “nota” (< *adiera(z)* “denotar”, etab. + *-ki*). Bahliteke hirugarren bat egotea, baina kasu honetan lekukotutako hitz baten bermoldaketa bide da: *asgin* “festejo”, *atsegin*-etik, edo haren errotik behinik behin.

7.5. Ordain azaltzaileak (edo etimologikoak)

Honen arrastoak lehenengoz *Erans*-ean (Urgell 2008d: § 2.4.1.2) aurkitu ditugu, iturrian lekukotutako formaren aldaerak edo azalpen etimologikoak bide direnak, alegia: *oyutu RS*-ko *otu* “rogar”-ena den bezala, beraz. Zehatzago, Larramendiren ikuspegitik, oker ez banago, erabilerak ez kamustutako forma osoak lirateke, forma etimologiko edo jatorrizkoak, alegia. Bila berariaz ibili ez arren, halako batzuk agertu zaizkigu laginaren azterketan zehar:

aidagoa, ahacoa (1571) “cognación”.

altun (onomastikak azaldua; cf. Urgell 2008c), *ahaltun* eta *aldun, ahaldun* “potente”.

aomena, ahumena [sic, *ahamena*-ren ordez (1571)] “bocado”.

argintza (XVII ea.), *arrikintza* “cantería”.⁸⁵

8. Atzizki kateak

8.1. Eratorpena berez baliabide errekurtsiboa izan arren, baditu bere mugak, bai morfologikoak, bai sintaktikoak, baita semantikoak ere. Alde batetik, delako atzizki batek onartzen duen oinarriaren gramatika kategoria gordetzen da, hots, halako gramatika kategoria sortzeko balio duten atzizkiak bakarrik onartzen ditu oinarrian; adibidez, ***euritsugile* ezinezkoa da, *-gile* atzizkiak oinarrian izena eskatzen baitu. Bestetik, azpikategorizazioari dagozkion ezaugarriek ere muga ezar dezakete: esate baterako, ***irteketa* ezinezkoa da, atzizki honek oinarrian nor-nork aditzoina baitarama. Eta, azkenik, semantikaren aldetik, ***euritsutasun* ezinezkoa da, ‘ugaritasuna’ eta ‘kualitate abstraktua’ elkarrezinak baitira (Azkarate 1991: 23).

8.2. *HH*-an nabaria da eratorpenaren errekurtsibitatea ere profitatu dela euskararen hiztegia aberasteko. Honek ez du esan nahi, ostera, edozein atzizki kateak egin ditzakeenik, ez eta edozein kate zilegi denik. Izan ere, adibiderik eskaintzen ez duten atzizki ugarien aldamenen, askok *HH*-an ez eze, euskaran oro har arunt diren oinarriak baino ez dituzte hartzen. Honen kontu emateko, *HH*-ko kateak handik kanpoko adibideen aldamenen —lehenago lekukotutakoak, ahal dela— ezarri ditut:

⁸⁵ Ohartu *argintza* herrikoia azaltzeko forma etimologikoak *-kintza* daramala, gero eratorpenean praktikan jartzen duenarekin bat.

	kanpoko adibideak	HH-koak
-kide + -tasun	adiskidetasun (1571)	adiskidetasun, aidetasun
-kabe + -tasun	dohakabetasun (1571)	ajolakabetasun, ardurakabetasun
-(k)ide + -go(a)	ahaikoa (1643)	aidago, aitakidago, anaikidago...
-zai(n) + -tza:	artzantzaz (herr.)	artzantzaz
-ka + -ari	nahastekari (1643)	adarkari, adiakari, agakari, agirakari...
-keta + -ari	gizonketari (herr.)	andraketari
-tza + -ari	arrantzari (herr.)	arrantzari
-ka + -ada	harrikada (herr.)	adarkada, atzaparkada...
-ari + -tegi	afaltegi (1715)	afaltegi
-men(du) + -tsu	adimendutsu (1643)	almentsu
-ko + -dun	hartzekodun (1643)	artzekodun
-tsu + -ki	dohatsuki (1643)	ainaldaskiro (< ainaldatsu), amodiotsu-kiro, azañoskiro (< azañotsu)

8.3. Jadanik lekukotuta zeuden kateen artean, bereiz aipatu behar da hiztegi-gileengan bakarrik, dakidalarik, lekukotzen den *-garritasun* katea, bai baitirudi —Azkaratek (1991: 31) iradoki bezala— honen ugaltzea hein handi batean lotuta dagoela ‘-ble = -garrí egokitasun berriaren ondorioz ireki zen ‘-bilidad = -garritasun’ egokitasunarekin. Lehenengo agerraldiak Pouvreauren idazlanetan (*harrigarritasun*, *iustugarritasun*, *miragarritasun*, *saindugarritasun*, ap. Lakarra 1995), Urte (*agradagarritasun*, *miragarritasun*) zein Larramendiren hiztegietan (*amagarritasun*) aurkitzen dira eta, dakusgunez, hainbat dagokie *-garrí*-ren adiera aktiboari nola pasiboari.

Antzeratsu esan daiteke *-garriki* (eta HH-ko *-garriro*) kateari buruz, inondik ere *-ki* atzizkiaren hedapenaren ispilu (cf. de Rijk 1995): ez dut arrastorik aurkitu Leizarragarenean, eta Axular eta *CatLav*-en *izigarriki* baino ez; alabaina, hiztegi-gileengan adibideak ugari daude:

Pouvreau: *miragarriki* (SP *Imit*), *harrigarriki*, *irrigarriki* (hizt.).

Urte: *agradagarriki*, *arbuigarriki*, *desagradagarriki*, *fastikagarriki*...

Larramendi: *ahalkagarriro*, *adiragarriro*, *adiskidegarriro*, *aditezgarriro*, *alabagarriro*...; *arrigarriki*.

8.4. Gauzatu gabe bide zeuden kate zilegien adibide zenbait eskaini zizkigun Larramendik; alboan kideko kateak jarri ditut, aurretiaz lekukotuta zeuden heinean:

- izena [-biziduna] + *-kin* (cf. Azkarate 1991: 42): *aisakondairakin* “novelador”, *atsekabekin* “molesto”.

- izena + *-zai*: cf. *athal-zain* (1643), *borthalzain* (1571), *mahasti-zain* (1571), *altegizai* “horrero”, *arraunarizai* “comitre”, *arroztegizai* “hospitalero”.

- izena [+konkretua, -biziduna] + *-tze* (cf. Azkarate, *ib.* 54): *antzeskaida* “pincelada”.

- izena [±arrunta, +konkretua, ±biziduna] + *-tegi* (cf. Azkarate, *ib.* 58): *aoskitegi* “vocabulario”; bereziki aipatzekoa da *-gindegi* / *-kindegi* kate emankorra: *argindegi* “(oficina de) canteros”, *arozkintegi* “(oficina de) carpinteros”, *arrikintegi* “oficina de (...) canteros”.

- izena + *-aldi*: *agintaldi* “pretura, pretoría”.

- izena [-biziduna], maiz [+abstraktua] + *-ti*: *autakinti* “libre” (< *autakin* “albedrio”).

8.5. Eta, azkenik, batzuk nekez har daitezke normaltzat, goiko mugetako zenbait gairak dituzte eta (kanpoan utzi ditut dagoeneko oinarriak berak salatu dituen kate berriak):

8.5.1. Ekintza-izenek ez dute oro har atzean atzizkirik onartzen (Azkarate 1991: 63); salbuespen zahar bat badugu ere (*adimendutsu* 1643), *HH*-an oro har espero genezakeen baino maizago agertzen da:

- men(du)* + *-ari* kate emankorra: *alamenari* “detractor”, *almenari* “potente”, *arguimendari* “argumentador”.
- ekintza-iz. + *-tegi*: *adiundetegi* “audiencia”, *aitorgotegi* eta *aitorkuntegi* “confessionario”.
- ekintza-iz. + *-ti*: *agindetzi* “imperioso”, *araudetzi* “exemplar”, *astirodetzi* “prolijo”; *artukiziti* “escrupuloso”.
- ekintza-iz. + *-ki₂*: *aurgintzaki* “feto nacido”.
- ekintza-iz. + *-tsu*: *agindetsu* “imperioso”.

8.5.2. Oraindik bereziagoak dira *-te* eta batez ere *-de* (baina ez *-tze*) aditzizengileek aurretik onartzen dituztenak (aditza alboan duten adibideak alde batera utzita):

- TE-k ezeztapenezko aurrizkiak ordezkatzeko erabiltzen dituen atzizki-moduak baka-rik (*-kaitz*, *-ez*) onartzen ditu: *adrakaizte* “irregularidad” (*-kaitz*), *ajolezte* eta *ardurezte* “incuria”, *arretezte* “inadvertencia” (ik. Urgell 2000c: § 1.14).
- DE-k atzizki arruntak ugari onarzen ditu: *aldedaride* “parcialidad” (*-ari*), *alortazaide* “frutería” (*-zai*), *astirode* “prolijidad” (*-ro*), *atzenaikinde* “alfaceazgo” (*-kin*), *aurdunde* “preñado, preñez” (*-dun*).

8.5.3. Izena + *-go*: cf. *mandatalgoa* (1571), *merkatalgoa* (1571). Itxura guztien arabera, izenak gutxienez [+gizakia] izan behar du (Azkarate 1991: 36): *aldekigo* “libelo de repudio” eta *asmaengo* “agüero”, hortaz, berrikuntzak dirateke.

8.5.4. Izenondoa + *-go* (cf. goiko adibideak): Hasteko, hiruko katea dugu: *anizkidargo* “comunidad” (*-kida* + *-ar* + *-go*); eta, gainera, badirudi *-go*-k oinarrian ‘nola-kotasuna’ edota ‘neurria’ adierazten duten izenondoak eskatzen dituela (Azkarate, *loc. cit.*), eta *-ar* atzizkiak ez du horrelako ondorioz ematen.

9. Ondorioak

Hiztegi zahar aberatsenarekin —Urterekin— erkatuta (§ 2) neurtu dugu eratorpenak *HH*-an duen lekua: biak berdintsu dabilta, hiztegi hitzen %50ean, hain zuzen, eta bat datoz zenbait atzizki (*-txo*, *-tzaile*...) automatikoki ezartzean. Alabaina Larramendik donibandarra gairak dituzte atzizki ezberdinen kopuruan, baita ziurrenik atzizkion jatorri fiantzazuean ere. Aberatsa da oso, beraz, eratorpena Larramendiren hiztegiak, eta tradizioa eta berritasuna elkartu izanaren ondorio.

Alde batetik, hainbat zertzeladatan egiaztatu ahal izan dugu Larramendi berri-tzaile izan zela. Alderdi hau ezaguna zen —ezagunegia, agian—, baina orain halaxe jokatzea ezinbesteko bihurtu zuen testuinguru historikoaz jabetu gara: gaztelaniazko kultur hitzak oro itzultzeko, euskaraz eratorpena jotzea dugu biderik errazenetakoa, orduan orain nola, eta bestalde, ez dago bide honetatik hitz familia osoak bata bestetik eratorriaz eratzeko, alfabetoaren hurrenkeraren arabera antolatuta dagoen

hiztegia baino leku egokiagorik. Premia baldin bada, beraz, eta ez jokoa, *nola* berritu zuen jakin nahi izateak lehenengoz zentzua hartzen du, zeren espero baitezakegu euskal hitz batzuen historiarako ez ezik, eratorbidearen historiarako ere xehetasun interesgarriak erdietsiko ditugula batean —eta ziurrenik bestean ere— hain garrantzitsua izan zen hiztegi honetan.

Bestetik, eratorpenean kausitu ditugu Larramendik hitz-bilketari bere lanean eman zion garrantziaren lehen aztarnak: atzizki ezberdinak hainbat izatea bera aski ez balitz ere, erants bekizkio anarteraino Iparraldeko tradizioan bakarrik jasotako atzizkiak (*-go, -men / -pen...*), eta 1745 arte lekukotu ez zirenak (*-skote* eta agian *-ada*), edota Hegoaldeko literatura urrian ozta ageri zirenak (*-keta, -era...*; oro har, ik. § 3). Ahozko euskarak *HH*-an izan zuen garrantziari dagokionez, hitz bakan batzuk (*azkarri* ‘legamia’, esaterako) berresteaz beste aurrerapenik ez dugu hemen egin, honelako etorkia daukaten edo izan dezaketen hitz mota guztiak elkarrekin aztertzeko (ik. Urgell 2000d).

Beste horrenbestetsu gertatzen da, neurri batean behinik behin, literaturatik datozkeen hitzekin (ik. Urgell 2000b). Alabaina, maiz ondorioak aurreratu ditugu, azalerrazak diren gertakari anitz ulergaitz ez bilakarazteko. Besteak beste, honek bide eman digu *HH*-an euskal liburu eta hiztegiek, betebeharrak anekdotikoaz gainera (hitz gehiago edo gutxiago eskaintzeaz gainera, alegia), Larramendik hartu zituen erabaki orokorretan eragina izan zutela sumatzeko: Atzizki batzuk liburuetan ikasi bide zituen, horietako batzuk emankor bihurtu zituen eta irakurritako hitzen eradura eratu zituen maiz berak egindako hitz berriak; baliteke, gainera, atzizkiren baten nagusitasuna literatur erabileraren arabera erabaki izana (§ 3.3). Zertzeladetan aurkitu ditugun batetortzeak —ongi lekukotutako hots-aldaketak (§ 7.2) eta atzizki-kateak (§ 8.1), adibidez— asko eta asko dira. Alderdi hau ezezaguna zen erabat, eta pertsona ezaugarri bakar batez —berritzaile gisa, adibidez— definitzea errazkeria ez eze, huts larria ere izan daitekeela erakusten digu.

HH-ko eratorpena ulertzeko, berrikuntzatik ez, baizik eta tradiziotik hasi behar dugu: jakintzat eman behar dugu Larramendi oinarrizko lanetik hasiko zela, hau da, lehen-lehenik eskura izan zituen iturri guztietatik hitzak biltzeari ekingo ziola. Lan honen ondorio zuzenez, *HH*-an bakartuta dauden edo ia eraginik gabekoak diren atzizki batzuk aurkitu ditugu (§ 3.2.1): agian Larramendik ez zituen hauteman, edota ez zituen behar. Hauen aleak sakabanatuta daude *HH*-an zehar, sarrienik ez dago emankortasun edo berrikuntza usaineko ezer euren eratorrietan, eta batzuetan bide batez baizik ez dira agertzen, han-hemendik jasoak. Beste hainbeste gertatzen da arkaismo modura baino agertzen ez diren zenbait hots-aldaketarekin (§ 7.1). Honelako guztietan, kontrakoa sinesteko zio handirik ez izatera, zentzuzkoena hitza entzun edo irakurri zuela egitea izango da, zegoen-zegoenean jaso zuela, besterik gabe.

Bigarrenik, jakintzat eman behar dugu Larramendik euskararen baliabideak sakon aztertu zituela, berez zekien edo bildu ahal izan zuen hitz altxorrean oinarri harturik, hitzetan eraketaren zantzuak (atzizkiak, kasu) aurkitzeko. Azterketa honen fruiturik nabarmenenak atzizkiei buruz egin zituen deskribapenak dira (§ 2.6): gramatikatik hasita baina, berak hala nahita, batez ere *HH*-an, tankera honetako berri asko dago eta, beharbada nahi genukeen guztia ez bada ere, oro har zuzena eta zeha-

tza izan ohi da, hots, atzizkiak bai erabilpen maiztasun eta hedaduraren, baita erabileraren aldetik ere (oinarria, esanahia, batzuetan hots-aldaketak ere) ongi —eta maiz lehenengoz— ezaugarritzatzen ditu. Maila honetan azpimarratzekoa da atzizki batzuek beren gaztelaniazko kideekin daukaten erlazio genetikoa asmatu izana (eta ondorioz erabilera ere hedatu izana), bere ohiko teoriaren arabera alderantzizko norabidean ezarri bazuen ere (§ 6.5).

Honaino hitz-biltzaile eta gramatikalariaren lana (agian hobeto “etimologoaren lana” esatea, orain artean hitz hau erabili ohi den baino adiera zehatz eta interesgarriago batean) amaitzen da, eta hiztegegile berritzailearena hasten. Lexikografo modura, Larramendik *HH*-an bildutako lexikoaren jitea —guztiz bere alderdirik nabarientan— goitik behera eragin zuten erabaki garrantzitsu sorta oso bat hartu zuen. Haietako lehena, euskararen eratorbideak osorik ustiatzea, oinarri eta atzizkien artean beharrezko ziren konbinazio guztiak —eta maiz egin daitezkeen guztiak ere— eginez (§ 2.3).

Honek zuzenean garamatza bere bigarren erabaki garrantzizkora: azterketaren bitartez, Larramendik ikasi zuen atzizki baliokide taldeak eskumenean zituela eta era batera edo bestera —ez nahitaez bere euskarari zegokionez— hitz berrietan lehenetsunaz erabiliko zituenak hautatu zituen. Hautapen hau ez da behin ere erabatekoa: aitzitik, ez dago dudarik *HH*-an beren baliokideekiko lehiaketan galdan ateratzen diren atzizki askok hitz berriak egiteko balio izan dutela. Eman dezagun adibide bereziki argi bat: gure corpusean *-skote* txikigarria etimologia baten azalpenean bakarrik agertzen da (Urgell 2004b: § 1.7); nekez asma daiteke leku bazterrekoagorik, itxuraz bederen. Atzizkia bestelako (dakidalarik, beti beranduagoko) iturrien bitartez ezaguna da, Larramendik ongi ezagutzen zuen (*arinskote* “ligero”), baina apaingarri gisa bakarrik erabilia dago, *arinsko* etimoa —hau ere ongi eratua— aski baita gazt. *arisco* azaltzeko. Halaz ere, ez zuen arazorik izan zeharo arauz kanpoko den beste etimogai bat (*arriskote* < *arizko*) analogikoki eratzeko.

Osterantzean, atzizki esanahikideak eta atzizki baten alomorfoak ugari pilatzen dira batzuetan. Ez ditugu euren arteko erlazioak erabakitzen dituzten arauak osoki harrapatu, agian, baina ez dirudi erabilera erabat ausazkoa denik. Batetik, maiz ez dago esanahi bereko edo beretsukoen artean bereizketa semantikorik (zehazki ekin-tza-izenei dagokienez, cf. Bueno 2004 eta 2006): nolabait esanda, ugaritasuna zehaztasunari gailentzen zaio *HH*-an, sinonimia espezializazioari; gureaz beste mundu batean bizi izanaren ondorio, nonbait.

Bestetik, banaketa modu pare bat bederen sumatu ditugu. Ahulena, edo oraindano axalki baino sumatu ez duguna, dialektoari dagokio⁸⁶ edo, zehazkiago agian, banaketa politikoari: batzuetan bederen, Iparraldeko atzizkiak ezartzen zaizkie Iparraldeko erroei (§ 4.11). Beste banaketa modua, funtzionala, hobekixe ezagutzen dugu: atzizki bat edo alomorfo bat, kasuan kasu, ohiko baldintzetan darabilen bitar-

⁸⁶ Eta gogoan izan Larramendik ez zuela euskara batuaren antzekorik ezer buruan, euskal hitz guztiak euskaldun guztienak egitea bakarrik baizik (eta euskaldunak bat egitea ere bai, bide batez esanda); pasarterik argiena grafiari dagokio: “En esto cada Provincia guarde su estilo, como en el tonillo particular de la voz” (Larramendi 1729: 338). Gehienez ere, beraz, Gipuzkera Osoatuaren antzeko zerbaiten aldekoa zatekeen, *avant la lettre*, jakina. Ik. Zuazo (2005: 41-49), halaber.

tean (ordezkari “kanonikoa” izena eman diogu lehen), gainerakoak askeago erabili ohi ditu, ondorio berriak lortzeko, dela ohiz kanpoko oinarriekin lotzeko, dela adiera berriak adierazteko, edo dena dela (§ 4.12 eta 5.3).

Larramendiren azterketaren sakontasuna neurtzeko, ez bide dago *ahaikoa* “pariente” eta *ahakoa* “cognación” hitzak baino adibide argiagorik: bata Etxeberri Ziburuko edo Axularren liburuetan eta bestea Leizarragarenean ikasi zituen (Urgell 2000b), eta *ahaikoa*-ren itzulpenak diosku ezin izan zuela antzeman *-goa* atzizkiarekin eratutakoa dela (§ 4.2), eta ez da harritzekoa, egiazki. Hala eta guztiz ere, eraketaren aldetik ilunagoa den (baina Testamentukoa izanik esanahia asmatzeko errazagoa zen) *ahakoa* hitzaren sarrera berean *aidagoa* haren azalpen etimologikoa ageri da. *Erans*-ean ere bilduak genituen honelako gertakari batzuk, eta “ordain etimologiko edo azaltzaileak” izenarekin bataiatu ditugu (§ 7.5). Kontua ez da txantxetakoa, bestalde, *-kidago* atzizki katea daukaten hitz berriak corpusean ugari aurkitu ditugunez gero.

Hautapen prozesuan batzuetan jakinaren gainean ahozko zein idatzizko tradizioetik alderatzen da, bai eta teoriarik berak egindako deskribapenetatik. Harrigarria da —egungo euskaldunontzat bederen— *-tasun*-ez egindako eratorrien urritasuna, grammatikan izen abstraktugile nagusi gisa badakar ere. Beste muturrean *-ari* atzizkia aipa dezakegu: Larramendik euskalki guztietan besteak (*-tzai*le, *-le*) baino gutxiago erabiltzen dela esan arren (*ib.* 1729: 266-267), *HH*-ko eratorpenaren giltzarrietako bat da (cf. Urgell 2004b: § 3.1). Bi muturrak elkartuaz, pentsa genezake, aukerak egiterakoan atzizki ezezagunago batzuk landu nahiago izan zituela, hein batean bederen, irakurleak ezagunenak erraz erabil zitzakeela jakintzat emanez. Honek berretsiko luke, bestalde, *HH* gaitasun hiztegia delako ustea, ez bakarrik hiztegiak egin ahal izan zuenagatik, baita etorkizuneko erabiltzaile zuhurrek egin zezaketengatik ere (cf. Urgell 2002b). Halere, gaia ez bide da hain erraza: Lakarrak esan bezala, “ez izaki atzizki bakoitzaren zedarritzapen tinkoegirik”, Larramendik egindako hautu hauek xehekiago begiratu beharrak dira. *-tasun* arruntzat jotzea anakronikoa izan liteke, *-ki* (edo *-kiro*) atzizkiekin de Rijk irakasleak (1995) frogatu zuen bezala (§ 6.2): argi daukagu Iparraldeko *literaturan* tinko ezarria zegoela, baina eta gainerakoan?

Jakinaren gainean hartu zuen beste erabaki bat, erator oinarrien gainean tradizioak ezartzen dituen mugak gainditzea izan zen (§ 5). Ez dut uste ezjakintasunari leporatzea bidezkoa denik. Bere deskribapen zuzenen eta *HH*-ko erabileraren artean dagoen aldea oso argia da alde honetatik. Erabaki honen oinarrian, batez ere aditzari dagokionez, euskal erroaz izan zuen ikusmoldea kokatu behar dugu: izan ere, gure begietan zehaztasun gabeko oinarri gisa agertzen dena, Larramendiren begietan euskal erroa baino ez bide zen, bere jatorrizko itxuran (cf. Urgell 2008b). Zuzenean sartzen dira hemen, beraz, erdal hitzen etimologiatik eta onomastikatik erdietsitako erroak.

Berrikuntza nabariko gainerako kasuetarako, premia berriei egokitze hutsaz hitz egin beharko genuke, besterik gabe; batzuetan premia berak sentitu eta aterabide berretsua asmatu zituzten idazleak eta hiztegiak aurkitu ditugu. Eta, ez bairik gabe, askatasun osoz lanean aritu izana ere ezin dezakegu alde batera utzi: bere buruari ezarritakoez beste estuasunik gabe, aitzindaria zela eta aintzat hartzeko moduko aurkaririk gabe —“tontotzarren erausiak” baino ez, bere ustetan— ari zela jakiteak

bakarrik eman dezakeen lasaitasunaz, alegia. Hemen sar genitzake “parasintetikoak” deitu ditugunak, esate baterako (§ 5.6).

Adierari dagokionez, esanahi hedadurari berea ematea espero izatekoa zen: tresnak eta baliabideak *-le* edo *-ari* atzizkidun ordainak jasotzea, edota atzizki hauek berak gaztelaniatzko izenondoan itzulpen gisa agertzea (§ 6), kasu. Hainbat kontu berri “itzuli” behar zituenez gero, normala baino ez da atzizkiek analogiaren bitartez edo kalkoaren bitartez betebeharrak ugaltzea. Zeharo interesgarria da, aldiz, gorago aipatu dugun alomorfoen edota atzizki baliokideen artean egin zuen betebeharrak bana-keta, haietako bat zeregin arruntetan utzita, bestea edo besteak bereziki berrietarako erabiliaz.

Xehekiago aztertzeko utzi behar izan dugu hitz berrietan gaztelaniak izan zeza-keen eragin zuzena; kalko garden zenbait, baita gaztelaniatzko atzizki batzuen eta euren kideko euskarazkoen artean dagokeen erlazio zuzenaren zantzu batzuk ere bildu dira, halere. Beharbada antzeman dugun gertakaririk nabari eta eraginkorrena, askoren artean, izen abstraktuen eta ekintza-izenen arteko mugarik eza izan daiteke, gaztelaniaren (eta latinaren) ezaugarri, baina ez euskara historikoaren. Kontu hau, dena dela, eratorbidearen indartzearen barruan berraztertzea dugu (§ 6.2).

HH-ko hitzei itxura berezia ezartzen diete, azkenik, pairatu dituzten hots-aldakete-tek. Alde batetik, atzizki batzuetan alomorfo ezezagun bat edo batzuk aurkitu ditugu; nabarmenki, arau ezagunak hedatuaz eraturako formak dira, hala nola ozen ondoan herskaria ahostunduaz, bokal hasierako atzizkiari kontsonantea (*t* edo *k*) erantsiaz, edo kontsonantez hasitako atzizkiarekin batera aingabeko aldaera erabiliaz, besteak beste (§ 4). Bestetik, morfemaren forma nagusiaren ordez, batzuetan Larramendik nagusi bilakatu zituen testuinguruaren araberrako alomorfoak (*-kai*, *-kin*, *-kintza*), eta oro har badirudi honelako aldaeren banaketa —batez ere txistukari ondoko testuinguruari dagokionez— gaizki ulertu zuela; ondorioz, hitz berrietan arau jakinik gabe ezarri zituen sarri, eufoniaren arabera, agian. Ezaugarri hauen berritasuna baieztatzeko neurrian, hona non dugun *HH*-an hitz berriak antzemateko adierazle ziurra; hori bai, oso gogoan hartuz forma etimologikoak “berreraikitze” edo bersortzeko joera izan zuela: *argintza*-ren alboan *arrikintza* ematen du, bere ustez forma osoago eta, beraz, lehenagokoa (jatorrizkoa, zehatzago) bide zena. Berrikuntza hutsaren eta honelako berreraiketaren arteko muga zehazteke dugu.

Bestalde, oinarrian gertatzen diren aldaketez mintzatu behar dugu. Lehenik argi utziko dugu eratorpenean eta elkarketan antzeko gertakariak aurkitu ditugula maiz, bata bestea bermatzeko moduan eta aldaketak berriaz egin zituela baieztatzen moduan. Ongi ezagutzen ditugunetako batzuk —ziurrenik gehienak zegoeneko arkaismoak baino ez izan arren— Larramendik igarri eta hitz berrietan erabili zituen, haietako batzuen ezarpenean egindako hiperzuzenketak lekuko (§ 7.2). Arau hauen iraupenaren datazioa lantzen hasteko eta XX. menderaino iristen den eurretako batzuen “berpiztearen” historia berreraikitze ezin jakingarriagoa da. Honezaz gainera, ohiz kanpoko aldaketak —baina gehienetan gutxi-asko sistematikoak— ere badaude *HH*-an, Larramendik beregain egindakoak, eredu jakinik gabe (§§ 7.3 eta 7.4), oraingoz bederen.

Bukatzeko, gogora dezagun hemengo azterketa hau gure ikuspegitik egin da-goela, *HH* guretzako informazio iturri izan daitekeelako ikuspegitik. Irakurle batek

baino gehiagok faltan emango du Larramendiren ikuspegia, hots, ea praktikan erregularatasunaren aldekoa zen, ala irregularatasunaren. Polikiago miatu beharko den arren, aurrera dezakegu bietara jokatu zuela, baina agian ez bietara nahita: batzuetan bere garaikoetan espero daitekeen bezala, erregularatasunaren alde jokatu zuen, eta erabilerak sortutako usteldura osatzearren;⁸⁷ beraz (benetako edo ustezko), forma etimologikoak berreraiki zituen (*ahaltun* eta *arrikintza* dakar, *altun* eta *argintza*-ren alboan, adibidez). Bestetan, ordea, badirudi analogia hutsez jokatu zuela, oharkabean ala nahita, ez jakin (cf. *atakida* “compuerta”, adib., *ate*-ren eratorrietan ezinbestean berria izan behar duen bat aipatzearren).

Badago beste aukera bat, halere, *ahalke*-ren familiak argituko diguna: izan ere, *ahalka*, *ahalkea* “vergüenza” bikotea azaltzeko, gure hitzetan atzeranzko eratorpena dagoela esan behar dugu (*ahalkatu*-tik *ahalka* “berreraiki” zuen Larramendik; ik. Urgell 2008b). Larramendiren ikuspegitik, ordea, jatorrizko erroaren berreraiketa baino ez bide da, zeren eta, tradizioak erakutsitako *e*-dun formen alboan batzuetan, bestetan gabe, sistematikoki *-a*-dun eratorriak osatu baitzituen, falta zirenean: bazuen *ahalketu* (1571) eta *ahalkatu* “avergonzar” (1635), baina *ahalkati* “vergonzante” erantsi zuen *ahalketi* (1627) zaharraren alboan, eta *ahalkagabeki* “desvergonzadamente” dakar bakarrik, *ahalkegabeki* (1617) zaharraren ordean.

Izan ere, aztertuago eta argiago daukagu Larramendi ez dela inoiz *ex nihilo* ari; hau hipotesi gisa hartzeak ondorio argiak ditu: aurkitu ditugun desbideratzeek (atzizki edo alomorfo berriak, gehiegizko erabilerak) azalpen logikoa —edo trinkoa, behinik behin— izan behar dute. Eratorpenean ez eze, Larramendiren sorbideen bila kurritu behar ditugun beste alorretan ere hartu dugun eskarmentua hauxe da, alegia, zenbat eta adibide gehiago arakatu, hainbat eta gertakari azalgaitz baten agerraldi gehiago kausitzen direla, hau da, kontuan hartutako laginaren arabera lehen begiratuko bitxikeriak, arau ez bada, joera bederen bihur daitezkeela; hortaz, corpusaren izaera mugatuari zor dakioke inoiz itxurako azalpenik ez aurkitua.

Azken gogoeta hauek balio bezate orain artean esandako guztiaren azken gisa: *HH*-ko berrikuntzez mintzatzerakoan, lehenik euren oinarriez eta zioez jabetu beharra dago. Ikusiak ikusirik, eta zalantzarik gabe, bada sistemarik Larramendiren erasunean.

Bibliografia eta laburdurak

- Aldrete, B. J., 1606, *Del origen y principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España*. L. Nieto-ren berrarg. faks. eta azterketa (2 lib.), Madril: CSIC, 1975.
- Altuna, P., 1967, «Larramendiren iztegi berria», *Euskera* 12, 139-300.
- , 1992, «Larramendi euskaldun berritua», in Lakarra (arg.), 39-48.
- AxH* = Villasante 1973.
- Azkarate, M., 1991, *Irakaskuntza proiektua*. Donostia: UPV/EHU (argitaragabea).
- , 1992, «Larramendiren hitz eraketa», in Lakarra (arg.), 207-219.

⁸⁷ Adibide eder bat aurkitu dugu gramatikan, non hots-aldaketak agerrian gaitzetsita dauden: “La negación *ez* es tan malignante, o de tan mala condición, que muda la pronunciación a algunas letras que vienen después, o introduce otras en su lugar (...)” (Larramendi 1729: 293). Gehiago ere egongo dira, noski.

- , 1994, «Oihenarten lexiko-sorkuntza», in *Oihenarten laugarren mendeurrena* (Iker 8). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Azkue, R. M.^a de, 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*, Bilbo. [Berrarg. faks. Bilbo: LGEV, 1969].
- , 1923-25, *Morfología Vasca*. [Berrarg. faks. Bilbo: LGEV, 1969].
- Bahner, W., 1966, *La lingüística española del siglo de oro. Aportaciones a la conciencia lingüística en la España de los siglos XVI y XVII*, Madril: Ciencia Nueva.
- Bueno, A., 2004, *Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa*. Doktoregoko ikerlan argitaragabea, Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2006, «Atzizkiak aztergai autore ezberdinen begiradapean», in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- DVC = Altuna 1967.
- EH = Sarasola 1996.
- Elhuyar, 1996², *Euskara-gaztelania / castellano-vasco hiztegia*, Usurbil: Elhuyar.
- FHV = Mitxelena 1977.
- Gaminde, I., 1999, «Elosu, Nafarrate eta Urrunagako euskaraz», *FLV* 31, 241-262.
- Jones, W. J., 1991, «Lingua teutonum victrix? Landmarks in German lexicography», *HEL* 13:2, 131-152.
- Lafitte, P., 1962 [1944], *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin littéraire). Édition revue et corrigée*. [Berrarg. faks., Donostia: Elkar, 1979].
- Lakarra, J. A., 1984, *Euskal thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak (1700-1745)*. Tesina argitaragabea, Gasteiz: UPV/EHU.
- , 1985, «ø / -tu bizkaiera zaharrea», *Euskeraren Iker Atalak* 3, 281-292.
- , 1992, «Larramendirekin aurreko hiztegitzaren historiaz: aztergai eta gogoeta», in R. Gómez & J. A. Lakarra (arg.), *Euskalaritzaren historiaz, I: xvi-xix. mendeak*, 1992, 275-312. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1992 (arg.), *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoain: Andoaingo Udala, etab.
- , 1993, *xviii. mendeko hiztegitzaren etorkiez*. Tesi argitaragabea, Gasteiz: UPV/EHU.
- , 1994, «Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz», *ASJU* 28:3, 871-884.
- , 1995, «Pouvreuren hiztegiez eta hiztegitzaren historiaz», *ASJU* 29:1, 3-52.
- , 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*, (Euskararen Lekukoak 19). Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1997, «Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri», *ASJU* 31:2, 447-535.
- , 2005, «Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco», *Acta Palaeohispanica* 9, *Paleohispanica* 5, 407-470.
- & J. I. Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz*, [= *ASJU* 40: 1/2] Bilbo: UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Larramendi, M., 1728, *De la antigüedad y universalidad del Bascuence en España: de sus perfecciones y ventajas sobre otras muchas Lenguas, Demonstración previa al Arte que se dará a luz desta Lengua*, Salamanca: E. García de Honorato. [Berrarg., Bilbo: Ediciones Vascas, 1978].
- , 1729, *El Imposible Vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca: A.J. Villagordo. [Faks., Hordago, Donostia, 1979].
- , 1745, *Diccionario Trilingüe del Castellano, Bascuence y Latín*, Donostia: B. Riesgo y Montero. [Berrarg. faks., Donostia: Txertoa, 1984].

- , c. 1764, *Autobiografía y otros escritos*, J. I. Tellechea Idigorasen arg., Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1973.
- , c. 1764, *Corografía de Guipúzcoa*, ms. de la Real Academia de la Historia, *Jesuitas funtsa*, 62. leg. J. I. Tellechea Idigorasen arg., Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1969.
- , *Diccionario vasco castellano (DVC)*: ik. Altuna 1967.
- LEF batzordea, 1994, «Lexiko Ebazpenen Finkapena», *Euskera* 39, 1035-1058.
- Lyons, J., 1981, *Introducción a la lingüística teórica*. R. Cerdá-ren gazt. itzulp., 6. arg., Barzelona: Teide, 193-198.
- Miranda, J. A., 1994, *La formación de palabras en español*, Salamanca: Ediciones Colegio de España.
- Mitxelena, K., 1958, «Introducción», in M. Agud & K. Mitxelena (arg.), *N. Landuchio. Dictionarium Linguae cantabrigae (1562)*, Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- , 1961, «Euskal iztegitigileak XVII-XVIIIgarren mendeetan», *Euskera* 6, 7-22. [Berrarg. in *SHLVI*, 361-372].
- , 1969, «Johannes Hubschmid, *Die asko- / usko- suffixe und das problem des Ligurichen*» [iruzkina], *FLV* 1:3, 397-400.
- , 1977, *Fonética histórica vasca. ASJU*-ren gehigarriak, 4. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia. [2. arg. osatua].
- , 1983a, «Mendiburu eta Larramendi». [Berrarg. in *SHLVII*, 912-915].
- , 1983b, «Euskara eta euskararekiko ikerlanak (1700-1880)». [Berrarg. in *SHLVII*, 948-964].
- , 1984, «Aurkezpena» [in Sarasola 1984; berrarg. in *SHLVI*, 349-360].
- , 1987-2005, *Orotariko euskal hiztegia* (15 lib.), Bilbo: Euskaltzaindia, etab.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca* (= *SHLV*). *ASJU*-ren gehigarriak, 10. Donostia.
- Nieto, L., 1975 = Aldrete 1606ko azterketa.
OEH = Mitxelena 1987-2005.
- Orpustan, J.-B. (arg.), 1992, *Arnaud d'Oihenart. Proverbes et poesies basques (1657-1664)*, Baigorri: Éditions Izpegi.
- Pagola, I., 2005, *Neologismos en la obra de Sabino Arana Goiri* (Iker-18). Bilbo: Euskaltzaindia.
- Pagola, R. M., 1992, «Larramendi eta dialektologia», in Lakarra (arg.), 247-265.
- Rainer, F., 2007, «El papel de la analogía en la evolución de los patrones lexicogénicos», in J. A. Pascual (zuz.), *La morfología en la confección de un diccionario histórico*, Fundación Duques de Soria, Seminario de Lengua Española, Soria, 2007ko uztailaren 23-27. Barneko txosten argitaragabea.
- Rijk, R. P. de, 1995, «Basque manner adverbs and their genesis», *ASJU* 29:1, 53-82.
- Sarasola, I., 1984-1995, *Hauta-lanerako euskal hiztegia*, Donostia: GAK.
- , 1986, «Larramendiren eraginaz eta», *ASJU* 20:1, 203-215.
- , 1996, *Euskal hiztegia*, Donostia: Kutxa Fundazioa.
- , 1997, «Euskal hitz altxorraz», *ASJU* 31:2, 617-642.
- , 2005, *Zehazki. Gaztelania-euskara hiztegia. Diccionario castellano-euskera*, Donostia: Alberdania.
- Seiffert, L., 1990, «The vernacularist and latinist Justus-Georgius Schottelius and the traditions of German Linguistic purism», in Hüllen (arg.), *Understanding the Historiography of Linguistics. Problems and Projects*. Münster: Nodus Publikationem.

- Swiggers, P., 1990, «Reflections on (Models for) Linguistic Historiography», in W. Hüllen (arg.), *Understanding the Historiography of Linguistics. Problems and Projects*, Symposium at Essen, 23-25 November 1989, Münster: Nodus Publikationen, 21-34.
- Urgell, B., 1995, «Atari gisa», in F. I. Lardizabal, *Testamentu Zarreko Kondaira* (2 lib.), Klasikoak, Donostia: Euskal Editoreen Elkarte, i-lxxxii.
- , 1998a, «Hiztegi Hirukoitza eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (I): oinarritzko ezau-garri zenbait», *ASJU* 32:1, 109-163.
- , 1998b, «Hiztegi Hirukoitza eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (II): sarreraren edu-
kia», *ASJU* 32:2, 365-414.
- , 1999, «Hiztegi Hirukoitza eta *Diccionario de Autoridades* erkatuaz (III): Gaztelania», *ASJU* 33:1, 157-238.
- , 2000a, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*. Tesi argitaragabea, Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2000b, «Larramendiren iturri idatziak (I): euskal liburuak», in Urgell (2000a), 923-1020.
- , 2000c, «Gaztelaniazko aurrizkien euskal ordainak *HH*-an», in Urgell (2000a), 745-783.
- , 2000d, «Larramendik entzundako hitzak», in Urgell (2000a), 1131-1171.
- , 2000e, «Larramendiren iturri idatziak (II): hiztegiak», in Urgell (2000a), 1021-1079.
- , 2001, «Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian», *ASJU* 35:1, 107-183.
- , 2002a, «Etimología y creación léxica en el diccionario vasco del P. Larramendi (1745)», in M. A. Esparza, B. Fernández & H.-J. Niederehe (arg.), *SEHL 2001. Estudios de His-toriografía Lingüística*. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 989-1000.
- , 2002b, «Hiztegi Hirukoitza-ren kanpoko eta barruko historiaz», in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), *Erramu Boneta. Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, *ASJU*-ren gehigarriak 44, Bilbo: UPV/EHU, 629-649.
- , 2002c, *Euskal Lexikografia*. Irakaskuntza proiektu argitaragabea, Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2004a, «Etimologia eta hitz sorkuntza Larramendiren *Hiztegi Hirukoitz*-ean», *Lapur-dum* 9, 299-310.
- , 2004b, «Eratorkpena Larramendiren Hiztegian (II): atzizkiz atzizki», *ASJU*-n argitara-tzeko lana.
- , 2005, «Larramendiren euskal liburuak 1745 arte: testu bibliografiaranzko hurbilketa bat», *Lapurdum* 10, 247-286.
- , 2006, «Para la historia del sustantivo verbal en vasco», in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- , 2008a, «Elkarketa Larramendiren hiztegian», *ASJU* (argitaratzeko).
- , 2008b, «Hitz eraketarako baliabide orokorrak Larramendiren hiztegian», *ASJU* (argita-ratzeko).
- , 2008c, «Onomastika Larramendiren hiztegian» H. Knörren omenaldirako prestatutako lana, *Sancho El Sabio* (argitaratzeko).
- , 2008d, *Larramendiren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*, *ASJU*-ren gehi-garriak 45 (argitaratzear).
- , 2008e, «Berriemaileen gaitasuna eta eredu lexikografikoaren eragina Landucciren hizte-gian», X. Artiagoitia & J. A. Lakarra (arg.), *Gramatika jaietan. Patxi Goenagaren ome-nez*, *ASJU*-ren gehigarriak 51, Gasteiz: UPV/EHU, 805-836.
- , 2008f, «Maileguak Larramendiren hiztegian», *FLV* 40: 1, 5-44.
- , 2008g, «Etimologiak Larramendiren hiztegian», *FLV* 2008:2 (argitaratzeko).
- Urte, P., 1715, *Dictionarium latino cantabricum*. P. Urkizuren arg., Donostia: Mundaiz, 1989.

-
- Villasante, L., 1973, *Axular-en Hiztegia*, Arantzazu/Oñati: Jakin.
- Zuazo, K., 1998, «Euskalkiak, gaur», *FLV* 30, 191-233.
- , 2005, *Euskara batua. Ezina ekinez egina*, Donostia: Elkarlanean.